

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRUPA BİRLİĞİ ANABİLİM DALI
AVRUPA BİRLİĞİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

AVRUPA'DA ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK TARTIŞMASI:
FRANSA VE ALMANYA ÜZERİNDEN BİR
DEĞERLENDİRME

Zeynep YILDIRIM

Danışman

Prof. Dr. Canan BALKIR

İZMİR-2013

YÜKSEK LİSANS
TEZ/ PROJE ONAY SAYFASI

2009800461

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : Zeynep YILDIRIM
Tez Başlığı : Avrupa'da Çokkültürcülük Tartışması; Fransa ve Almanya Üzerinden Bir Değerlendirme

Savunma Tarihi : 25.07.2013
Danışmanı : Prof.Dr.Canan BALKIR

JÜRİ ÜYELERİ

Ünvanı, Adı, Soyadı

Üniversitesi

İmza

Prof.Dr.Canan BALKIR

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

Yrd.Doç.Dr.Müge AKNUR

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

Yrd.Doç.Dr.İ.Alper ARISOY

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

Oybirliği (X)

Oy Çokluğu ()

Zeynep YILDIRIM tarafından hazırlanmış ve sunulmuş "Avrupa'da Çokkültürcülük Tartışması; Fransa ve Almanya Üzerinden Bir Değerlendirme" başlıklı Tezi (X) / Projesi () kabul edilmiştir.

Prof.Dr. Utku UTKULU
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Avrupa’da Çokkültürcülük Tartışması: Fransa ve Almanya Üzerinden Bir Değerlendirme” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../...

Zeynep

YILDIRIM

İmza

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Avrupa’da Çokkültürcülük Tartışması: Fransa ve Almanya Üzerinden

Bir Değerlendirme

Zeynep YILDIRIM

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Avrupa Birliği Anabilim Dalı

Avrupa Birliği Programı

Kültürel farklılık konusu son yıllarda Avrupa’nın politik gündeminde yerini alan başlıca konular arasındadır. Avrupa’da kültürel farklılıkların bir sorun olarak algılanmasına neden olarak genelde göçmenler gösterilmiş ve farklılıkların barış içinde bir arada yaşamasının sağlanabilmesi için çözüm önerisi olarak görülen çokkültürcülük yaklaşımının, yükümlülüğünü yerine getiremeyerek başarısız olduğu birçok Avrupalı politik lider tarafından ifade edilmiştir. Özellikle Angela Merkel, David Cameron ve Nicolas Sarkozy’nin çokkültürcü yaklaşımın ülkelerinde başarısız olduğu yönündeki açıklamaları bu konudaki tartışmaların artmasında önemli bir etken olmuştur. Yanı sıra liderlerin bu yöndeki ifadelerinin bir anda bu kadar artış göstermesi, birtakım soruları da beraberinde getirmiştir. Avrupalı pek çok lider tarafından tekrarlanan bu söylemlerin asıl anlamı nedir? Özellikle Fransa ve Almanya’nın liderlerinin ifade ettiği gibi ülkelerinde gerçekten çokkültürcü yaklaşım başarısız olmuş mudur? Ya da bu iki ülkenin gerçekten çokkültürcü yaklaşımı benimseyen ülkeler oldukları söylenebilir mi?

Pek çok uluslararası analizci, akademisyen ve eleştirmen, liderleri bu söylemlerde bulunmaya iten şeyin ne olduğu ya da ülkelerin iç sorunlarının bu söylemlerde etkili olup olmadığı gibi konularla hiç ilgilenmemiştir. Onlar, genel olarak Avrupa’da çokkültürcülüğün

başarısızlığı ve çokkültürcülüğün kuramsal sorunları üzerinden tartışmayı sürdürmüşlerdir. Diğer taraftan özellikle Fransa ve Almanya'nın aktif bir çokkültürcü yaklaşımı benimsediği bile söylenemezken, söz konusu liderlerin ülkelerinde çokkültürcülüğün başarısız olduğuna dair söylemleri ironik bir durum ortaya çıkarmaktadır. Liderlerin, daha önce neredeyse hiç denenmemiş bir şey için başarısız oldu demelerinin altında yatan anlamın, Avrupalı liderlerin ülkelerindeki daha büyük sorunlarla yüzleşmek için çokkültürcülüğü dolaylı bir strateji olarak kullanmalarının olduğu söylenebilir. Bu açıdan, söz konusu söylemlerin göçmen karşıtlığının arttığı ve ekonomik krizin yaşandığı bir dönemde yapılması tesadüf değildir.

Bu bağlamda bu çalışma sonucunda, Fransa ve Almanya'da çokkültürcü yaklaşımın neredeyse hiç benimsenmediği görülmüştür. Yanı sıra çokkültürcü yaklaşımın, Fransa ve Almanya'da farklı kültürlerin barış içinde bir arada yaşamasının nasıl sağlanacağı sorusuna bir çözüm önerisi olarak görülmekten ziyade, söz konusu ülkelerin mevcut bazı sorunlarının ifade edilmesinde çokkültürcülüğün başarısızlığı söylemi aracılığıyla dolaylı bir yöntem olarak kullanıldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Çokkültürcülük, Çokkültürlülük, Avrupa, Fransa, Almanya, Ulus-devlet.

ABSTRACT

Master's Thesis

Debates on Multiculturalism within Europe: An Assessment Through France and Germany Examples

Zeynep YILDIRIM

Dokuz Eylül University

**Graduate School of Social Sciences Department of European Union
Program**

Cultural diversity is one of the major issues in the political agenda of Europe. The immigrants, portrayed as the cause of cultural diversity, are perceived as a problem for the society. It is also stated that the multiculturalist approach, as a strategy for providing diversity to live in peace has already failed, as can be seen in the inclining trend of the antagonistic discourses of the European leaders. The quotations, especially by Angela Merkel, David Cameron, Nicolas Sarkozy, on multiculturalism and its failure in their countries have been a key element in promoting the debate on this topic. What is the intention behind the repeated use of such discourses by many European leaders? Is it possible that multiculturalism failed in their countries? Or, could it be stated that these countries have never actually adopted the multiculturalist approach?

Many international analysts, academicians and critics paid very little attention to the underlying reasons that drive these leaders to develop such discourses, or for that matter, to understand the extent of impact of domestic conflicts on those discourses. They were concerned only about the failure of multiculturalism and the theoretical problems involved. Besides, it is difficult to argue that France and Germany actually adopted an effective multiculturalist approach, thus the discourses on the failure of multiculturalism in these countries seem ironic. The underlying reason concerning the discourse on the failure of

something which has never been tried, must be searched somewhere else. It might be that the failure of multiculturalism has been used as an implicit way to discuss the greater problems in their countries. In this respect, it is not a coincidence that aforementioned discourses were stated in a period of economic crisis, when anti-immigration spirit increased among the European population.

Based on the above arguments, in this study, we try to show that the multiculturalist approach in France and Germany has been used as an indirect way of expressing the greater domestic problems, rather than delivering a solution to the issue of living together in peace.

Keywords: Multiculturalism, Multicultural, Europe, France, Germany, Nation-state.

AVRUPA’DA ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK TARTIŞMASI: FRANSA VE ALMANYA ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	7
A. Kavram Olarak Çokkültürlülük ve Çokkültürcülük	7
II. KURAMSAL ÇERÇEVE	20
A. Çokkültürcülük Kuramı	20
1. Moderniteden Postmoderniteye Geçişte Çokkültürcü Kimlik Talepleri	20
a. Modernite ve Kültürel Çeşitlilik	24
(1) Modernite ve Avrupamerkezcilik	26
(2) Modernite ve Ulus-devlet	30
b. Postmodernite ve Kültürel Çeşitlilik	34
(1) Küreselleşme ve Kültürel çeşitlilik	39
2. Çokkültürcülüğün Kuramsal Gelişimi	41
a. Liberal Teori ve Birey Hakları	44

(1) Kymlicka ve Çokkültürcü Yurttaşlık	47
b. Cemaatçi Yaklaşım ve Grup Hakları	57
(1) Taylor ve Tanınma Politikası	59

İKİNCİ BÖLÜM

FRANSA VE ALMANYA’DA ÇOKKÜLTÜRCÜLÜĞE İLİŞKİN UYGULAMALAR

I. FRANSA VE ALMANYA’DA ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK	68
A. Fransa’da Çokkültürcülük	72
1. Fransa’nın Göç Politikası	78
a. 1880’den II. Dünya Savaşı’na Kadar Olan Dönem	79
b. II. Dünya Savaşı Sonrası Dönem ve 1970’li Yıllar	80
c. Fransa’nın Göç Politikasında 1980’li Yıllar	82
d. Fransa’nın Yakın Dönem Göç Politikası	86
2. Fransa’nın Vatandaşlık Politikası	92
B. Almanya’da Çokkültürcülük	96
1. Almanya’nın Göç Politikası	101
a. I. Dünya Savaşı Öncesi Göç	101
b. II. Dünya Savaşı Sonrası Göç	103
c. Almanya’nın Yakın Dönem Göç Politikası	107
2. Almanya’nın Vatandaşlık Politikası	110

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇOKKÜLTÜRCÜLÜĞE İLİŞKİN SÖYLEM VE TARTIŞMALAR

I. FRANSA VE ALMANYA’DA ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK	
TARTIŞMALARINI YÖNLENDİREN SÖYLEMLER	116
A. Fransa’da Siyasi Elitlerin Söylemleri	120
B. Almanya’da Siyasi Elitlerin Söylemleri	122

II. FRANSA VE ALMANYA’DA ÇOKKÜLTÜRCÜ YAKLAŞIMI	
ÖRNEKLENDİREN İKİ OLAYI	127
A. Fransa’da Başörtüsü Olayı (L’affaire du foulard)	127
B. Almanya’da Başörtüsü Olayı (Fereshta Ludin Davası)	131
III. FRANSA VE ALMANYA’DA BAŞARISIZ OLAN	
ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK MÜ?	135
 SONUÇ	 155
KAYNAKÇA	170

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
bkz	Bakınız
AGİK	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
CDA	Christian Democratic Appeal
CDU	Christian Democratic Union
CSU	Christian Social Union
DAC	Demokratik Alman Cumhuriyeti
FAC	Federal Alman Cumhuriyeti
FAS	Fonds D'action Sociale
FN	Front National
OECD	Organization for Economic Cooperation and Development
OED	Oxford English Dictionary
s.	Sayfa Numarası
SPD	Sozialdemokratische Partei Deutschlands
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
UMP	Union for a Populer Movement
ZEP	Zones D'éducation Prioritaires
ZUS	Sensitive Urban Zone

GİRİŞ

“Avrupa’da Çokkültürcülük Tartışması: Fransa ve Almanya Üzerinden bir Değerlendirme” başlıklı bu çalışmanın amacı, son yıllarda Avrupa’da yaygın bir söylem haline gelen çokkültürcülüğün başarısızlığı üzerine yapılan tartışmaları, Fransa ve Almanya örneği özelinde ele almaktır. Yanı sıra söz konusu ülkelerde çokkültürcülük yönünde yapılan uygulamalar dikkate alındığında, bu ülkelerin çokkültürcü yaklaşımı benimseyip benimsemediklerini ortaya koymaktır. Bu tez çalışması hazırlanırken literatür taraması, söylem analizi ve teorik analiz yöntemleri kullanılmıştır. Bu çalışmada genel olarak, çokkültürcülük kavramının ortaya çıktığı ve yaygınlık kazandığı yıllar, çokkültürcülüğün kavramsal olarak tanımlanması ve teorik gelişimi ele alınmıştır. Ayrıca çalışmanın odağını oluşturan Fransa ve Almanya’nın çokkültürcü yaklaşım ile ilgili olarak yaptığı uygulamalar göç ve vatandaşlık politikaları bağlamında ele alınmıştır.

Bugün dünyada pek çok ülke kültürel bakımdan çeşitlilik sergilemektedir. Özellikle küreselleşmenin de etkisiyle çokkültürlü toplum yapısı ülkeler için doğal bir durum haline gelmeye başlamıştır. Kültürel çeşitliliğin günümüzün doğal bir olgusu haline gelmesiyle birlikte, siyasal, ekonomik ve kültürel gelişmeler 1970’lerden başlayıp özellikle, küreselleşmeye ters yönde insanların kendi kimlikleri ve kültürlerini keşfetme çabası içine girdikleri 1990’lı yıllardan itibaren hızla artmıştır.

Dünyadaki ülkelerin bu kadar fazla kültürel çeşitliliğe sahip olması, çok sayıda toplumsal, etnik, kültürel grubun nasıl bir arada yaşatılacağı sorusunun yanıtının araştırılması çabasını da beraberinde getirmiştir. Barış içinde bir arada yaşamının nasıl sağlanacağı sorusu yüzyıllardır özellikle sosyal bilimciler tarafından yanıtlanmaya çalışılan ve imparatorluklar çağından ulus-devletler çağına kadar her dönem gündemde olan bir sorudur. Bu soruya farklı dönemlerde farklı uygulamalarla yanıt verilmiş olmasına rağmen yan yana barış içinde yaşama biçimleri hiçbir zaman bugün olduğu kadar kapsamlı bir şekilde tartışılmamıştır. Çünkü ötekinin dolaylılığı,

ötekiyle her an burun buruna gelme hiçbir zaman bu kadar yaygın yaşanmamıştır.¹ Farklılıkların bir arada yaşayabilmesinin sağlanabilmesi için bir reçete olarak sunulan çokkültürlülük politikası da bir arada yaşamanın doğru reçetesini bulmak için özellikle 1970’lerden itibaren yaygınlık kazanan çabalardan biridir. Öncelikle Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda ve bunlardan sonrada Amerika Birleşik Devletleri’nde yaygın olarak uygulanan çokkültürlülük politikaları, 1980’lerden itibaren Avrupalı pek çok ülkenin bünyesinde barındırdığı kültürel çeşitliliği yönetmek için uygulamaya soktuğu bir yaklaşım olmuştur. Fakat Avrupa’da çokkültürcü yaklaşımın ömrü fazla uzun olmamış ve çokkültürcü yaklaşım 1990’lardan itibaren pek çok olumsuz eleştiriye maruz kalmıştır. Yanı sıra, son bir kaç yıl içinde Avrupa’nın önde gelen birçok siyasi lideri özellikle Angela Merkel, David Cameron ve Nicolas Sarkozy’nin çokkültürcülüğün ülkelerinde başarısız olduğuna dair açıklamaları bu konudaki tartışmaların artmasında önemli bir etken olmuştur. Özellikle bu liderlerin ifadeleriyle birlikte, çokkültürcülükle ilgili ciddi bir tartışmanın içine olduğumuz iyice ortaya çıkmıştır. Avrupa’da çokkültürcülük yaklaşımının birbirine değmeden yaşayan toplulukları ortaya çıkardığına ve birlikte yaşama amacının dışına çıkılarak, farklı kültürlerin ayrı ayrı gettoları yaşamalarına yol açtığına sıklıkla değinilir olmuştur.

Avrupalı liderlerin çokkültürcülüğün ülkelerinde başarısız olduğu yönündeki söylemlerinin bir anda bu kadar artış göstermesi birtakım soruları da beraberinde getirmektedir. Avrupalı pek çok lider tarafından tekrarlanan bu söylemlerin asıl anlamı neydi? Özellikle Fransa ve Almanya’nın liderlerinin ifade ettiği gibi ülkelerinde gerçekten çokkültürcü yaklaşım başarısız olmuş mudur? Ya da bu iki ülke çokkültürcü yaklaşımı benimseyen ülkeler midir? Eğer bu ülkelerin çokkültürcü yaklaşımı benimseyen ülkeler oldukları söylenemiyorsa, liderleri bu söylemlerde bulunmaya iten asıl sebep nedir?

Fakat pek çok uluslararası analizi, akademisyen ve eleştirmen liderleri bu söylemlerde bulunmaya iten şeyin ne olduğu ya da ülkelerin iç

¹ Michael Walzer, **Hoşgörü Üzerine**, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı, İstanbul, 1998, (Hoşgörü), s.21.

sorunlarının bu söylemlerde etkili olup olmadığı gibi konularla hiç ilgilenmemiş ve tartışmayı genel olarak Avrupa’da çokkültürcülüğün başarısızlığı ve çokkültürcülüğün kuramsal sorunları üzerinden sürdürmüşlerdir. Bu çerçevede, Avrupa’da çokkültürcülüğün ya da çokkültürcülük kuramının başarısız olduğu yönündeki eleştiriler genel olarak, çokkültürcü yaklaşımın gettolaşmaya ya da ayrışmaya yol açması, yeni ırkçılık olarak adlandırılan kültürel ırkçılığın artış göstermesinde yeni bir zemin oluşturması, kültürü değişmez bir şey gibi sunarak kültürel özcü yaklaşıma yol açması, göçmenlerin gönüllü olarak göç ettikleri tezinden hareketle, göçmenlerin birtakım özel haklardan faydalanma taleplerinin olamayacağı gibi belli başlı konular üzerinden yapılmaktadır. Bu bağlamda, özellikle sağ kanatta yer alan eleştirmenler çokkültürcülüğü bölücü olduğu, Balkanlaşmaya ve etnik gettolaşmaya yol açtığı için eleştirmektedir. Bu bağlamda, konumuzun sınırları çerçevesinde baktığımızda, Fransa ve Almanya’da çokkültürcülüğün başarısız olduğuna yönelik öne sürülen argümanların örneğin gettolaşma gibi, ne kadarı çokkültürlülük politikasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır? Bu sorunlar çokkültürlülük politikasının başarısız olduğunu söyleyebilmek için yeterli midir? Tüm bu argümanlar sadece bu politikanın uygulanmasının bir sonucu olarak gösterilebilir mi? Gibi sorular ışığında, çalışma boyunca konuya yeni bir perspektiften bakılmaya çalışılacaktır.

Buradan hareketle, çalışmanın ana hatları çizilecek olursa, çalışmanın birinci bölümü kavramsal ve kuramsal çerçeveye ayrılacaktır. Öncelikle çokkültürlülük ve çokkültürcülük kavramları arasındaki ayrım dikkate alınarak her iki kavramın da tanımlanması yapılacaktır. Yanı sıra, çokkültürcülük tartışmaları bağlamında çok sık kullanılan kavramlar olan asimilasyon, kültür, kültürlerarasıcılık, entegrasyon, göç ve göçmen gibi kavramlar, çalışmanın sınırlarına bağlı kalınarak kısaca tanımlanacaktır. Daha sonra iki bölümden oluşan birinci bölümünün diğer başlığı olan çokkültürcülük yaklaşımının kuramsal gelişimi ele alınacaktır. Bu bölümde, çokkültürcülük kuramının detaylarına geçmeden önce, kültürel kimlik talepleri bağlamında çokkültürcü kimlik taleplerinin yaygınlık

kazanmasında ne gibi etkenlerin etkili olduğuna değinilecektir. Bu bağlamda, Avrupa’da kültürel çeşitliliğin algılanış biçimi modernite ve postmodernite bağlamında ele alınacak ve modern dönemden postmodern döneme geçişte bu dönüşümün nasıl gerçekleştiği ve söz konusu iki dönemde kültürel farklılığa bakış açılarının nasıl farklılık gösterdiği ele alınacaktır. Modernitenin hâkim olduğu dönemde tarihte karşılaştığımız en büyük soykırımlardan birinin gerçekleştiği göz önüne alınacak olursa, bu dönemde, farklılık yok edilmesi gereken bir olgu olarak görülmektedir ve evrensellik ve tekillik ön plandadır. Postmodernite ile birlikte farklı kültürlerle saygı başlığı altında ötekini kendi gettosuna kapatan ve hoşgörülmesi gereken bir olgu olarak gören anlayış ile Avrupa’da çeşitlilik algısı yeni bir görünüme bürünmüştür.

Çalışmanın yine birinci bölümünde ayrıca çokkültürcüğün kuramsal temellerine de yer verilecektir ve çokkültürcü yaklaşımın kuramsal gelişimine en fazla katkıyı yapan “liberal” olarak adlandırılan düşünürler ile “cemaatçi” olarak adlandırılan düşünürlerin görüşlerine yer verilerek çokkültürcülük yaklaşımının kuramsal gelişimi ele alınacaktır. Bu bağlamda, yine aynı bölümde bu iki kampı temsilen, liberal kanatta yer alan Will Kymlicka’nın birey hakları ve cemaatçi kanatta yer alan Charles Taylor’un kolektif haklar üzerine düşüncelerine yer verilecektir. Söz konusu düşünürler her ne kadar olumlu ve olumsuz eleştirilere maruz kalsalar da bugün de çokkültürcülüğe yönelik tartışmaların bu iki düşünürün kuramları üzerinden yapıldığı ve bu iki yaklaşım yalnızca kuramsal alanda kalmayan, pratikte takip edilen yaklaşımlar olarak da öne çıktığı görülecektir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde, çalışmanın odağını oluşturan Avrupalı iki ülkenin yani, Fransa ve Almanya’nın çokkültürcü yaklaşımı benimseyip benimsemediklerinin değerlendirmesini yapabilmek için, söz konusu iki ülkedeki çokkültürcülük uygulamalarına değinilecektir. Avrupa’da genel olarak çokkültürcülüğe yönelik tartışmalar göçmenler üzerinden yapılmaktadır. Son yıllarda Avrupa’da çokkültürcülüğün başarısız olduğuna dair söylemlerin odak noktası da genel de göçmenler ve İslam

olmuştur. Bu bağlamda, söz konusu iki ülkenin göç politikaları ve vatandaşlık politikalarına da bu bölümde yer verilecektir.

Çalışmada neden bu iki ülkenin seçildiği konusuna gelecek olursak, her iki ülke de, Avrupa'nın en büyük göçmen nüfusuna sahip ülkeleri olmalarının yanı sıra Avrupa'nın en fazla sayıda Müslüman göçmeni barındıran ülkeleri arasındadır. Fransa, eski sömürgelerinden çok fazla göç alması nedeniyle çokkültürlü bir yapıya sahiptir. Sömürge geçmişine sahip olmayan Almanya ise, II. Dünya Savaşı sonrası ekonomisini yeniden yapılandırmak için başka ülkelerden çok fazla işgücü göçü almıştır ve Almanya'ya en fazla işçi göçmen gönderen ülkelerden birinin de Türkiye olması, Almanya'daki Türklerin yaşam koşullarını görmemiz açısından bu ülkeyi özellikle dikkate değer kılmaktadır. Yanı sıra, bu ülkelerin siyasi liderleri ülkelerinde çokkültürcülüğün başarısız olduğunu ifade etmişler ve bu söylemler sonrasında Avrupa'da çokkültürcülüğe yönelik kapsamlı bir tartışma yapılmaya başlanmıştır. Çalışmamızda bu ülkeleri seçmemizin diğer bir nedeni ise, bu ülkelerin Avrupa Birliği'nin çekirdeğini oluşturuyor olmaları ve birçok durumda karar verici konumda olmalarıdır. Bu bağlamda, her iki ülkenin de çokkültürcü bir yaklaşım benimseyip benimsememesi, Fransa ve Almanya'da yaşayan Türklerin yaşam koşullarının iyileşmesi ya da kötüleşmesi açısından önemli bir etken olmasının yanı sıra, Türkiye'nin AB'ye üyeliği konusunda karar verme noktasında en etkili ülkeler arasında olmaları da bu iki ülkenin seçilmesinde önemli bir etken olmuştur.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise son zamanlarda Avrupa'da çokkültürcülüğün başarısız olduğuna yönelik söylemlere değinilerek, özellikle Fransa ve Almanya'nın politik liderlerinin söylemlerine yer verilecektir. Yanı sıra, Avrupa'daki çokkültürcülük tartışmalarının genelde Müslüman göçmenlere yönelik olması ile ilgili olarak, söz konusu iki ülkede de var olan türban sorununu örneklendirecek iki örnek olay ele alınacaktır. Daha sonra ise, Fransa ve Almanya'da başarısız olan çokkültürcülük mü? Başlığı altında yapılan bir tartışmaya yer verilerek, öncelikle çokkültürcü yaklaşımın yaygın kabul gören teorik ve pratik sorunlarına değinilecek ve Fransa ve Almanya'nın ne derece çokkültürcü yaklaşımı benimsediği

konusu tartışmaya açılacaktır. Ayrıca bu çalışmanın sonuç bölümünde ise çalışma sonucunda elde edilen bulgulara ve bu bulgular dikkate alınarak yapılan değerlendirmelere yer verilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

A. Kavram Olarak Çokkültürlülük ve Çokkültürcülük

1990'lı yıllarda yaygın olarak kullanılan bir kavram olan “multiculturalism”, Türkçeye bire bir çevrildiğinde “çokkültürlücülük” şeklinde söyleyiş zorluğu yaratan bir sözcük ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan bu söyleyiş zorluğu nedeniyle kavramın, –ism takısını –cülük ile karşılayan “çokkültürcülük” şeklinde kullanılması tercih edilmektedir.

Bir sıfat olarak kullanılan “çokkültürlülük” (multicultural) kavramı da çoğu zaman çokkültürcülük kavramının yerine kullanılmaktadır. Fakat bazı yazarlar bu iki kavramın işaret ettikleri anlamlar bakımından birbirlerinden ayırdıklarını söylemektedir. Çokkültürlülüğü ve çokkültürcülüğü farklı iki kavram olarak tanımlayan Melih Yürüşen, çokkültürlülüğü “bir toplumda kültürel bakımdan anlamlı farklılıklar gösteren grupların bulunması durumu” olarak tanımlarken, çokkültürcülüğü ise, “toplumsal çeşitliliğin belli biçimlerinin (kolektif kimliklerin) kamu alanına siyasi araçlar kullanılarak yansıtılmasını esas alan bir değerler ve uygulamalar bütünü”² olarak tanımlamaktadır. Yürüşen’in çokkültürlülük tanımına paralel bir yaklaşım sergileyen Balı ise, çokkültürlülüğü farklı kültürlerin bir aradalığına işaret eden sosyolojik ya da antropolojik bir olgu olarak tanımlamaktadır.³ Her iki kavram arasındaki anlam farkını dikkate alan başka bir çokkültürcülük tanımlamasına göre ise çokkültürcülük, merkezi ya da yerel siyasal iktidar tarafından uygulamaya konan bir ideoloji ya da program olarak da tanımlanmaktadır. Bu bağlamda, sıfat olarak kullanılan çokkültürlülük kavramı bir durumu ya da bir betimlemeyi işaret ederken, çokkültürcülük kavramı kültür ve ona bağlı haklar konusunda

² Melih Yürüşen, *Çesitlilikten Özgürlüğe, Çokkültürlülük ve Liberalizm*, LTD Yayınları, Ankara, 1998, s. 23.

³ Ali Şafak Balı, *Çokkültürlülük ve Sosyal Adalet*, Çizgi Yayınları, Konya, 2001, s. 187.

siyasi bir tutumu ifade etmektedir.⁴ Parekh'in ifadesiyle, "çokkültürlü toplum terimi bir olgu olarak kültürel çeşitliliğe işaret eder, çokkültürcü terimi ise, bu olguya yönelik normatif bir tepkiyi dile getirir."⁵ Bu bağlamda çalışma boyunca söz konusu bu ayrım göz önünde bulundurularak politik bir tavra işaret edildiğinde çokkültürcülük kavramı ve bu kavramın yerine geçebilen bir kavram olan "çokkültürlülük politikası" kavramı ve daha çok betimleyici bir duruma ya da var olan duruma işaret edildiğinde ise, çokkültürlülük kavramı kullanılacaktır.

Yeni bir kavram olan çokkültürlülük kavramına süreç içinde atfedilen anlamlar ve kavramın ilk kullanılmaya başladığı tarih ile günümüzdeki kullanımı arasında ne gibi anlam dönüşümleri yaşadığına bakacak olursak, Çokkültürlülük kavramı yazılı literatüre ilk olarak, Edward Haskell'ın *Lance: A Novel About Multicultural Men* isimli kitabının, 1941 yılında yayınlanmasının ardından yapılan bir kitap tanıtımında *Herald Tribune* dergi editörünün "milliyetçiliğin, milliyetçi önyargıların karşısında ve günümüz hızlı ve sık nüfus değişimi çağına son derece uyan çokkültürlü bir yeni hayat tarzının yanında duran ateşli bir vaaz"⁶ şeklinde bir yorum yapmasıyla girmiştir.

"Çokkültürlü" kelimesi 1941 yılında ilk kez kullanıldıktan sonra, "çokkültürlülük" şeklinde kullanımı, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) gibi göçle meydana gelmiş ve göçmen kökenlerini bir zenginlik olarak gören ülkeler olan Kanada ve Avustralya'da kullanılmıştır ve Kanada hükümeti 1971 yılında çokkültürlülük politikasını uygulamaya koymuştur. Bu ülkeleri daha sonra ABD, Büyük Britanya ve Yeni Zelanda izlemiştir. Özellikle 1970-1980 arasında başlığında çokkültürlülük geçen kitapların önemli bir çoğunluğu, Kanada ya da Avustralya'da basılmış ve çokkültürlülük terimi ancak, 1989 yılında İngilizce Oxford English

⁴ Ayhan Kaya, "Yurttaşlık, Azınlıklar ve Çokkültürcülük", **Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar**, (Ed. Tom Bottomore ve T.H. Marshall), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 116.

⁵ Bhikhu Parekh, **Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek: Kültürel Çeşitlilik ve Siyasal Teori**, çev. Bilge Tanrıseven, Phoenix, Ankara, 2002, s. 3.

⁶ Werner Sollors, "The Multicultural Debate as Cultural Text", **Beyond Pluralism: The Conception of Groups and Group Identities in America**, (Ed. Wendy F. Ktakin, Ned Landsman ve Andrea Tyree), University of Illinois Press, Chicago, 1998, s.64.

Dictionary'e (OED) girmiştir.⁷ OED'de çokkültürlülük, bir toplumun içinde birden fazla kültür veya etnik grubu barındırması olarak tanımlanmıştır.⁸ Özbudun ise çokkültürlülük kavramını, kültürel kökeni ne olursa olsun farklı kültürel geleneklerin barış içinde bir arada yaşanmasına izin verilen bir toplum olarak ifade etmektedir.⁹

Çokkültürlülük politikası ise, çeşitliliği sadece toplumun bir özelliği olmaktan öteye taşıyarak, bir ideal ya da siyasi programı ifade etmektedir.¹⁰ Kymlicka çokkültürlülük politikasını, "1970'lerden sonra Kanada'nın göçmenleri asimile etmek yerine çok etnikli yapıyı sürdürme girişimi" olarak tanımlamaktadır.¹¹

Harpers Collins ise, Dictionary of Sociology'de çokkültürlülüğü şu şekilde tanımlamıştır: "Kültürel çoğulculuğun birçok toplum tarafından bir olgu olarak tanınması ve geliştirilmesi anlamına gelen Çokkültürlülük, kültürel çeşitliliği, örneğin azınlık dillerini kutsar ve korumanın yollarını arar. Yanı sıra, Azınlıklarla egemen kültürler arasındaki çoğu zaman eşitsiz olan ilişkilere dikkat çeker."¹²

Kavram olarak çokkültürlülük, bazı kesimler tarafından, birtakım nedenlerle toplumdan dışlanmış ya da çoğu zaman yok sayılmış (eşcinseller, kadınlar, vb) çeşitli grupları içine alacak şekilde oldukça geniş bir çerçevede kullanılmaktadır. Bu bağlamda, çalışma boyunca ortaya çıkacak karışıklığı önlemek adına, çokkültürlülük kavramı, belli bir toprak parçası veya yurt üzerinde yaşayan, ayrı bir dili ve tarihi paylaşan, soy bağları olan bir gruba atfen kullanılacaktır ve çalışma boyunca ulusal ve etnik farklılıklardan doğan bir "çokkültürlülüğe" ağırlık verilecektir. Yanı sıra, çokkültürlülük kavramının sınırlarını çizmek adına, çokkültürlülük kavramının yakından

⁷ Milena Doytcheva, **Çokkültürlülük**, çev. Tuba Akıncılar Onmuş, İletişim, İstanbul, 2009, ss. 12-36.

⁸ Multicultural in Oxford Dictionaries, **Oxforddictionaries**, 2013, http://oxforddictionaries.com/definition/english/multicultural?q=multiculturalism#multicultural_5, (15. 05. 2012).

⁹ Sibel Özbudun, **Kültür Halleri; Geçmişte, Ötelerde, Günümüzde**, Ütopya Yayınevi, İstanbul, 2003, s.32.

¹⁰ Doytcheva, s. 24.

¹¹ Will Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Liberal Teorisi**, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı, İstanbul, 1998, (Çokkültürlü Yurttaşlık), s. 46.

¹² David Jary ve Julia Jary, **Collins Dictionary of Sociology**, Harpers Collins, Glasgow, 1991, s. 133.

ilişkili olduğu kültür, cemaat ve kimlik gibi kavramlar çerçevesinde çokkültürlülük incelenecektir.

Çalışmamız boyunca hem kuram olarak çokkültürcülük hem de çokkültürcülük uygulamaları bağlamında kültür, bütünleşme, asimilasyon, göç ve göçmen gibi kavramlar sıklıkla kullanılacağı için bu kavramlara atfedilen farklı anlamların neden olacağı belirsizliği en aza indirme ve konumuza kısmen kavramsal bir netlik kazandırmak amacıyla söz konusu kavramların kısaca tanımlarının yapılması yerinde olacaktır. Yanı sıra, son yıllarda çokkültürcülük yaklaşımının başarısızlığı üzerine, özellikle Avrupa’da yapılan tartışmalarda sıklıkla çokkültürcülüğe alternatif bir yaklaşım olarak önerilen kültürlerarasıcılık kavramına da kısaca değinilecektir.

Kültür; Kültür kelimesinin Latince kökü, tarımda gelişimden ikamet etmeye, tapmaktan korumaya kadar birçok anlama gelen *colere*’dir.¹³ Bu bağlamda, kültür bir toplumun yaşam biçiminin tamamı olarak tanımlanabilir.¹⁴ Benzer bir tanım da Eagleton tarafından yapılmıştır; kültür, “Özgül bir grubun yaşam tarzını oluşturan değerler, adetler, inançlar ve pratikler bileşiği olarak özetlenebilir.”¹⁵ Yani kültür, genler aracılığıyla aktarılamayan her şeydir. Bir sosyoloğun ifadesiyle “insanın kendine öğretilen şeyler olduğu yönündeki inançtır.”¹⁶

Fritzsche ise kültürü, tecrübelerin, düşünce yapılarının, tasavvur ve davranış şekillerinin bir bütünü olarak tanımlar. Ona göre kültür, statik ve kendi içinde kapalı bir bütün değildir. Deneyimler, düşünce yapıları ve tasavvur şekilleri, toplumsal davranış içinde o andaki toplumsal yapının gereksinimine göre tekrar tekrar yeniden üretilir.¹⁷ Başka bir deyişle, “Miras olarak devraldığımız şeyler -kültür, tarih, dil, gelenek, kimlik duygusu-

¹³ Terry Eagleton, **Kültür Yorumları**, çev. Özge Çelik, 2. Baskı, Ayrıntı, İstanbul, 2011, s. 10.

¹⁴ Clifford Geertz, **Kültürlerin Yorumlanması**, çev. Hakan Gür, Dost Yayınevi, Ankara, 2010, s. 18.

¹⁵ Eagleton, s. 46

¹⁶ Zygmunt Bauman, “Legislators and Interpreters: Culture as Ideology of Intellectuals”, **Social Structure and Culture** (Ed. Hans Haferkamp), New York, 1989, s. 315’ten aktaran Terry Eagleton, **Kültür Yorumları**, çev. Özge Çelik, 2. Baskı, Ayrıntı, İstanbul, 2011, s. 46.

¹⁷ Michael Fritzsche, “Çoğunluğun Sorunu Azınlıklar”, **Birikim Dergisi**, Sayı: 28, ss. 64-68.

imha edilemez ama parçalanır, sorgulamaya açılır, yeniden yazılır ve yeni bir yöne sokulur.”¹⁸ Kültürün statik olmadığına vurgu yapan bir diğer düşünür ise Ayhan Kaya’dır. Ona göre, kültür, özü olan ve her koşulda, zaman içinde değişmeyen primordial bir oluşum değildir; kültür, her zaman ve her koşulda değişen, yeniden üretilen ve durağan olmayan dinamik bir toplumsal tasarımıdır.¹⁹

Yukarıda kültüre atfedilen anlamlara kısaca değindikten sonra konumuz açısından kültür konusunu daha dikkate değer kılan “kültürel haklar” konusuna değinmek faydalı olacaktır. Çünkü çokkültürcülük tartışmaları genelde kültürel haklar çerçevesinde yapılmaktadır. Kültürel haklar denince en çok vurgulananlar, genel olarak muafiyet önlemleri, dini pratikler ve özel eğitime ilişkin haklardır. Muafiyet önlemleri, apriori yürürlükteki yasalarla ve düzenlemelerle çatışan geleneksel pratiklerin farklı kültürler tarafından uygulanabilmesine olanak sağlayan düzenlemelerdir.²⁰ Örneğin, Sihlerin motosiklet kullanırken kask kullanmayı zorunlu kılan yasalardan muaf tutulma istemleri, Ortodoks Yahudilerin orduda kendi dini başlıklarını takmalarına izin verilmesini istemeleri, Yahudi ve Müslümanların yemek için, hayvanların canlı kesilmesine ilişkin yasaklardan muaf tutulması, Müslüman kız ve kadınların işyerlerinde ve kamusal okullarda başörtüsü takma talepleri gibi muafiyet talepleridir.²¹ Kamu kurumlarında başörtüsü takılması ile ilgili olarak pek çok demokratik ülke bu uygulamayı hizmet alanlarla ve devlet memuriyetlerini dışarıda bırakarak uygulamaktadır. Fakat bu uygulamalar okul, hastane ve kamu hizmetlerini kapsadığı zaman daha anlamlı olmaktadır. Büyük Britanya ve Kanada gibi ayrımcılık karşıtı düşünceleri siyasi temelini sağlam olduğu bazı ülkeler giyim konusunda muafiyet pratiğini daha da genişletmişlerdir.

¹⁸ Iain Chambers, **Göç, Kültür, Kimlik**, çev. İsmail Türkmen ve Mehmet Beşikçi, Ayrıntı, İstanbul, 2005, s. 40

¹⁹ Ayhan Kaya, “Modern Kültür Kavramı Işığında Gündüz Vassaf”, **Daha Sesimizi Duyuramadık; Avrupa’da Türk İşçi Çocukları**, Ed. Gündüz Vassaf, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, (Modern Kültür), s. 2.

²⁰ Doytcheva, s. 84.

²¹ Parekh, s. 308.

Türkiye ya da Fransa gibi ülkeler ise laiklik prensibi adına tam tersi bir pozisyonu kararlılıkla savunmaktadırlar.²²

Dile ilişkin haklar da kültürel haklar arasındadır. Bu konuda yapılmış en kapsamlı girişim yakın zamanda Avrupa Azınlık Dilleri Şartı ile düzenlenmiştir. Hala Fransa tarafından imzalanmamış olan bu Şart göçmenlerin değil yerel azınlıkların dile ilişkin haklarını tanır. Göçmenlerin hakları konusunda ise, genelde anadil eğitime kamu desteğini öngören daha dar bir yelpazede hakları içerir.²³

Kültürlerarasıcılık; kültürlerarasıcılık kavramı genelde çokkültürlü kavramıyla karıştırılan bir kavramdır. Fakat “kültürlerarası” gruplar, bireyler ya da kimlikler arasındaki iletişim ve etkileşim olgularını dikkate almayı belirtmesi bakımından çokkültürlülüğten ayrılan bir kavramdır.²⁴ Bu bağlamda, kültürlerarasıcılık kültürler arasında etkileşim ve alış-veriş anlamına gelir ve kültürleri kendi alanlarına hapsetmez. Çokkültürlülük ideolojisi kültürleri bölümlere ayırıp kendi içinde bir yapısal bütünlük olarak ele alırken, kültürlerarasıcılık farklı kültürlerin etkileşimine vurgu yapar.²⁵

Çokkültürlü daha ziyade bir durum saptamasına ve nesnel bir gerçekliğe gönderme yapmaktadır: Örneğin Fransa’nın çokkültürlü bir toplum olduğu söylenebilir. De Carlo, çokkültürlülüğün “daha ziyade betimleyici” bir perspektife eşlik ettiğini, kültürlerarasının ise “daha ziyade eylem odaklı” bir perspektifle birleştiğini gösterir ve şu sonuca varır: “kültürlerarasıcılık çağdaş toplumları niteleyen çokkültürlülük karşısında pragmatik bir tercih olarak tanımlanır.”²⁶ Bu tercih, yalnızca mevcut farklı kültürlerin karşılıklı alışveriş ve etki olmadan, dolayısıyla etkileşim

²² Doytcheva, s. 84.

²³ Doytcheva, s. 85.

²⁴ Michel Bourse, **Melezliğe Övgü**, çev. Işık Ergüden, Ayrıntı, İstanbul, 2009, s. 21.

²⁵ Ayhan Kaya ve Ferhat Kentel, **Euro-Türkler: Türkiye ile Avrupa Birliği Arasında Köprü mü Engel mi? Almanya-Türkleri ve Fransa-Türkleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Göç Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi, İstanbul, 2005, s. 79.

²⁶ M. De Carlo, **L’intercultural, Clé Internationale**, Paris, 1998, s.40’dan aktaran Michel Bourse, **Melezliğe Övgü**, çev. Işık Ergüden, Ayrıntı, İstanbul, 2009, s. 21.

olmadan yan yana yaşamalarının güç olması nedeniyle doğru görülebilir.²⁷ A. Grima Camilleri de benzer bir görüşü paylaşmaktadır: “İki veya daha çok kültürün tanışmasından söz ettiğimizde, kültürün tarihsel ve değişmez bir yapı olduğu ve o konudaki bilgilere erişince edinilebileceği ilkesinden yola çıkılır. Buna karşılık kültürlerarasıcılıkla birlikte, bir kültürden diğerine aktarıma imkan tanıyan bilişsel, duygusal ve davranışsal yetenekler düzeyine yerleşilmiş olunur.”²⁸

Çokkültürlülük, kültürleri sabit ve değişmez olarak kabul ettiği ve kültürel farklılıkları aşırı vurgulayarak kültürel özcülüğe yol açtığı için birçok eleştirinin konusu olmuştur. Bu nedenle son yıllarda, kültürlerin farklılığını kabul ederken yanı sıra, kültürlerin birbirleriyle etkileşiminin de vurgulandığı kültürlerarasıcılık yaklaşımı çokkültürlülük yaklaşımına alternatif bir yaklaşım olarak gösterilmektedir.

Asimilasyon; Kökeni Latince “assimilatio” olan asimilasyon kelimesinin Oxford English Dictionary’de (OED) kayda geçen ilk kullanımı biyolojiktir. Kavramın ilk kullanımını 1578 olarak kaydeden OED’ye göre, “asimilasyon” kavramının, XVII. Yüzyıldaki biyolojik kullanımı, canlı organizmaların yapmış olduğu özümseme (absorption) ve içine alma (incorporation) eylemlerine işaret ediyordu. Görüldüğü gibi, “asimilasyon”, özyönetimli bir değişimi değil, dönüştürmeyi ifade eden bir kavramdır.²⁹

Kavramın genel bir benzetme anlamına kavuşması ancak XVIII. Yüzyılın ortalarından sonra olmuştur. Kavramın benzetmek ya da benzerleşmek anlamında kullanımı, 1837 civarında yaygınlaşmıştır. Benzetmek anlamının yaygınlık kazandığı tarihin tam da milliyetçiliklerin yükseldiği çağa denk gelmesi, pek şaşırtıcı değildir.³⁰ Bu çerçevede Mashall’ın tanımıyla asimilasyon “dışarıdan gelen birisinin, göçmenin ya da tali konumdaki bir grubun, egemen olan toplumla ayırt edilemez derecede

²⁷ Bourse, s.21.

²⁸ A. Grima Camilleri, **Comme C’est Bizarre! L’ utilisation D’anecdotes Dans Le Développement De La Compétence Interculturelle**, Centre Européen Pour Les Langues Vivantes, Graz, 2002, s. 56’dan aktaran Michel Bourse, **Melezliğe Övgü**, çev. Işık Ergüden, Ayrıntı, İstanbul, 2009, s. 21.

²⁹ Zygmunt Bauman, **Modernlik ve Müphemlik**, çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı, İstanbul, 2003, (Müphemlik), s. 138.

³⁰ Bauman, Müphemlik, ss. 138-139.

bütünleşmesi sürecini anlatmak için kullanılan kültürlenmeyle eşanlamlı”³¹ bir terimdir. Yine asimilasyon kavramını benzer şekilde tanımlayan Güvenç’e göre ise asimilasyon, bir kültürel grubun başka bir kültürel grubu zamanla kendine benzetmesi ve kendi kültürünün baskın olmasını sağlamasıdır.³² Yani, burada söz konusu olan bir melezleşmeden ziyade, baskın olan tarafın kendi kültürünü herhangi bir değişiklik olmadan korumasına karşılık gelirken, diğer tarafın kültürünün yok olmasına ya da yok sayılmasına karşılık gelmekteydi. Kavram bu yeni metaforik kullanımıyla, yeni modern ulus-devletin temel karakteristiklerinden biri olan kültür alanında tek tiplilik yaratma isteğini de karşılıyordu. Bu durum ise, modern dönemde ve hatta günümüzde de oldukça sık görülen farklı olana tahammülsüzlüğün köklerini oluşturuyordu.

Etnik merkezci bir tutuma gönderme yapan asimilasyon kavramı, toplumsal ve kültürel anlamda benzer olma olgusunu belirtir. Köken itibarıyla bir eşitleme eylemine gönderme yapan asimilasyon kavramı aynı zamanda farklılıkları tek bir model lehine benzeştirerek ötekinin özgüllüğünün yok edilmesi ya da inkâr edilmesidir.³³ Köken itibarıyla eşitleme vizyonu, ayrıca toplumsal bir hiyerarşinin üstü örtük bir şekilde onayının da göstergesidir. Bu şekilde bir hiyerarşi, bir yaşam biçiminin üstünlüğüne işaret ederken diğerinin de aşağılığına işaret etmektedir.³⁴ Egemen kültür dışındaki kültürel grupların kültürel kimliklerinin yok sayılması nedeniyle asimilasyon, çokkültürlülük yaklaşımı ile çatışan bir kavramdır. Yukarıda da değindiğimiz gibi asimilasyon yaklaşımı, içinde barındırdığı kültürel farklılıkları yok sayan modern ulus-devletin bünyesinde kendisine sağlam bir yer buluyordu.

Entegrasyon; Asimilasyon ve entegrasyon (bütünleşme) kavramları, bazen yanlış bir şekilde birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Bu iki kavramın çok farklı anlamlara işaret ettiğini ve farklı politikalar

³¹ Gordon Marshall, **Sosyoloji Sözlüğü**, çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, ss. 215-216.

³² Bozkurt Güvenç, “**İnsan ve Kültür**”, 7. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 132.

³³ Bourse, s. 81

³⁴ Bauman, Müphemlik, s. 141.

gerektirdiğini ve dolayısıyla da farklı sonuçlara sebep olduğunu vurgulamak açısından her iki kavramı da tanımlanmaya gerek duyulmuştur.

Kökü Latince’de aynı anlama gelen “integratio” sözcüğüne dayanan ve dilimize Fransızca “integration” sözcüğünden geçen entegrasyon kavramı, bütünleşme sözcüğü ile aynı anlamda kullanılmaktadır.³⁵

Entegrasyon kavramının tam olarak ne olduğu ve nasıl anlaşıldığı hala yoğun olarak tartışılan bir konudur. Öncelikle entegrasyonun kapsamlı bir tanımı yapılmalıdır. Entegrasyon için tüm paydaşların ortak değerler kümesi üzerinde anlaşmaları gerekmektedir. Bu bağlamda şu şekilde bir entegrasyon tanımı yapılabilir: “Farklı ırksal, etnik veya dinsel gruptan insanların toplumda ve onun kurumlarında olduğu gibi eşit bir ilişkiler ağı çerçevesinde bir araya getirilmesidir.” Entegrasyon ayrıca, bir araya gelme süreci yani gettolaşmanın sona erdiği ve sınırların kaldırıldığı bir süreç olarak tanımlanabilir.³⁶

Entegrasyon için ortak bir değerler topluluğunun varlığının gerekliliği düşüncesi, kültürel homojenlik tartışmalarını da beraberinde getirmektedir. Bu tartışmaların odak noktası, kültürel farklılıkların varlığının kaçınılmaz olarak, bir kültürün diğerlerinden baskın olmasına neden olacağı yönündedir.³⁷ Bu durumda ise, entegrasyonun asimilasyondan farkı kalmayacaktır. Ama entegrasyonda, hiçbir taraf, diğer taraftan dilini ya da kültürünü bırakmasını talep edemeyeceği gibi, kendi dilini veya kültürünü de diğerine dayatamaz. Yani entegrasyonda hiçbir kültür diğerlerinden üstün konumda değildir.³⁸ Bu durumda bir toplumda entegrasyonun olabilmesi için, toplumun tüm üyelerinin de nüfusun tamamı ile eşit fırsatlara ve haklara sahip olması gerekmektedir.

Entegrasyon, önceden var olan kimlikleri ve farklı hayat tarzlarına sahip insanları eşit ilişkiler yoluyla bir araya getirerek, farklılıklarıyla

³⁵ Canan Balkır, **Uluslararası Ekonomik Bütünleşme, Kuram, Politika ve Uygulama; AB ve Dünya Örnekleri**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 4.

³⁶ Ajmar Masroor, “Integration, not Assimilation”, **Newstatesman**, 14.06.2007, www.newstatesman.com/politics/2007/06/integration-ready-values, (10.12.2012).

³⁷ Arend Lijphart, “Cultural Diversity and Theories of Political Integration”, **Canadian Journal of Political Science**, Cilt: 4, Sayı: 1, Mart, 1971, s. 2.

³⁸ Grete Brochman, **European Integration and Immigration From Third Countries**, Scandinavian University Pres, Oslo, 1996, s. 113.

birleştirme yoluyla yeni bir varlık yaratmayı amaçlar.³⁹ Bu tanımda görüldüğü gibi, entegrasyon, toplumdaki farklı kültürel grupların farklılıklarını korunması için daha olumlu bir süreci ifade etmektedir. Fakat entegrasyon gruplar arasında eşit ilişkilerin olduğu bir süreci ifade ediyor gibi görünse de iki tarafın eşit koşullara sahip olduğu bir sürecin oluşması pek olası değildir. Çünkü genellikle ev sahibi toplumun asimetrik üstünlüğünün bulunduğu bir ilişki biçimi kendini göstermektedir. Ev sahibinin değerlerinin ve geleneklerinin kurumsal destekten faydalandığı görülmektedir. Göçmen azınlık ise, din ve dil başta olmak üzere, kendi içinde kültürel farklılıklar gösterebildiği gibi, kurumsal tanınma ve topluma resmi ya da gayri resmi üyelik açısından daha zayıf konumda kalmaktadır.⁴⁰

Entegrasyon kavramının anlamı toplumlara, kişilere, ülkelere ve dönemlere göre de farklılık göstermektedir. Alman Şansölyesi Helmut Kohl, 1982 yılında entegrasyonu “yurttaşlık hakkına sahip olmadan ve çatışmasız bir biçimde Alman toplumunun içine yerleşme olgusu” olarak tanımlamıştır. Kastoryano, Kohl’ün entegrasyon tanımının “göçmenlerin Alman ulusunun bir parçası olmayı düşünmemeleri gerektiğini” ima ettiğini belirtmektedir. Entegrasyon, burada vatandaşlığa geçmeyi kapsamamakta, “içinde yer alma”yı ifade etmektedir.⁴¹ Almanya’da “vatandaşlık” geleneği bulunmadığından, Alman pasaportu aslında bir kağıt parçasından öteye gitmemekte; bir başka ifadeyle, entegrasyon anlamına gelmemektedir.⁴² Almanya’da *gastarbeiter ideolojisi* denilen, göçmenlerin “geçici” olduğu düşüncesi, onların entegrasyonuna ve vatandaş olarak kabul edilmelerine engel olmuştur.⁴³

³⁹ Andreas Wagener, “In the Melting Pot: Integration, Assimilation and Uniform Societies”, **Discussion Paper**, 2010, s. 4.

⁴⁰ Aristide R. Zolberg ve Long Litt Woon, “Why Islam is like Spanish: Cultural Incorporation in Europe and the United States”, **Politics and Society**, Cilt: 27, Sayı: 1, Mart 1999, s. 9.

⁴¹ Riva Kastoryano, **Kimlik Pazarlığı Fransa ve Almanya’da Devlet ve Göçmen İlişkileri**, çev. Ali Berkay, İletişim, İstanbul, 2000, s. 51.

⁴² Bassam Tibi, “Euro-Islam: The Quest of Islamic Migrants and of Turkey to Become European in a Secular Europe”, **Turkish Policy Quarterly**, Cilt: 3, Sayı: 1, İlkbahar, 2004, s.8.

⁴³ John Rex, “Conclusion: The Place of Ethnic Mobilisation in West European Democracies”, **Ethnic Mobilisation in a Multi-Cultural Europe**, (Ed. John Rex ve Beatrice Drury), Avebury, Aldershot, 1994, s. 156.

Fransa’da ise, entegrasyon kavramı yalnızca Müslümanlar için kullanılmaktadır.⁴⁴ Kendisini evrenselci ve eşitlikçi bir ulus-devlet olarak gören ve cumhuriyetçi bireysellik anlayışının hâkim olduğu Fransa’da, vatandaşlığı seçenlerin asimilasyonu bir doktrin olarak benimsenmektedir.⁴⁵ Fransa’da entegrasyon kelimesi genellikle kültürel asimilasyon ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Çünkü gerçek bir entegrasyon ile göçmen görünmez olur.⁴⁶ Fransa’da entegrasyon, asimilasyon sözcüğünün yerine geçmiştir.⁴⁷ Fransa’daki devlet, ulus ve vatandaşlık ilişkisine bakıldığında, baskın olan asimilasyon anlayışının yeri daha iyi anlaşılacaktır. Fransa’da Fransız vatandaşı ya da yabancı vardır. Fransız vatandaşı olan göçmenlerden Fransız değerlerini benimseyerek asimile olmaları beklenir. Çünkü onlar artık yabancı değildir.⁴⁸ Yabancı (*étranger*) Fransız vatandaşı olmayan herkeştir.

Göç ve Göçmen; sosyal bilimlerde “göç” kavramının tek bir tanımı yoktur ve göç kavramının çok boyutlu ve deneyimsel olduğu söylenebilir. Bakış açılarına bağlı olarak, farklı tanımlamalar ve sınıflandırmalar yapmak mümkündür. Bu bağlamda, göç kolektif veya bireysel, gönüllü veya zorunlu olabileceği gibi sınırlı bir zaman için ya da sürekli ikamet şeklinde de gerçekleşebilir. Fakat göçün çok genel bir tanımı yapılacak olursa, göç insanların bir yerden ayrılarak başka bir yere gitmeleridir. Şahin, göç kavramını ekonomik, toplumsal ve siyasal nedenlerle insanların bireysel ya

⁴⁴ Catherine Wihtol de Wenden, “Muslims in France”, **Muslims in the Magrin Political Responses to the Presence of Islam in Western Europe**, (Ed. W.A.R. Shadid ve P.S. Van Koningsveld), Kok Pharos Publishing House, Kampen, 1996, s. 64.

⁴⁵ Kastoryano, s. 18.

⁴⁶ Véronique de Rudder ve diğerleri, “Immigrant Participation and Mobilisation and Integration Strategies in France: A Typology”, **Ethnic Mobilisation in a Multi-Cultural Europe**, çev. Kenneth Hylton (Ed. John Rex ve Beatrice Drury), Avebury, Aldershot, 1994, s. 116.

⁴⁷ Kastoryano, s. 125.

⁴⁸ Donald Horowitz, “Immigration and Group Relations in France and America”, **Immigrants in Two Democracies: French and American Experience**, (Ed. D. Horowitz ve G. Noiriel), New York University Press, New York, 1992’den aktaran Demetrios G. Papademetriou ve Kimberly A. Hamilton, **Converging Paths to Restriction: French, Italian, and British Responses to Immigration**, Carnegie Endowment for International Peace, Washington, 1996, s. 22.

da kitlesel olarak yer değiştirme eylemi olarak tanımlamaktadır.⁴⁹ Diğer bir göç tanımı ise, yer değiştirmeden çok ikamet etme üzerine vurgu yapmaktadır. Bu doğrultuda göç, çalışmak ve daha iyi yaşam olanaklarına sahip olmak amacıyla insanların yaşadıkları yeri bırakıp başka yerlere gitmeleri ve oraya sürekli veya geçici olarak yerleşmeleri eylemi olarak tanımlanabilir.⁵⁰

Göç kavramı gibi göçmen kavramının da net bir tanımı olmamakla birlikte, göçmen kavramının tanımlanması ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. Örneğin, Fransa’da 1945 tarihli kararnamenin 6. Maddesi göçmeni “ulusal toprak üzerine üç aylık bir sürenin ötesinde, kalıcı bir biçimde ve süresi belirsiz bir dönem için yerleşen yabancı” olarak tanımlamaktadır. Bu tanım her ne kadar göçmenin toplumsal statüsüne hiç değinmese de üstü kapalı biçimde bir işçiden söz edildiği açıkça görölmektedir.⁵¹ Bugün ise “Fransa’da göçmenin artık belirli bir milliyeti yok gibidir. Terim her zaman bir toplumsal gerçekliğe gönderme yapmamaktadır ve artık daha çok bir grubu temsilen kullanılmaktadır; Fransa’da artık otomatik olarak en görünür grup olan, Kuzey Afrikalı – Mağrip asıllı ya da Mağrip milliyetlerinden birine hala ait – bir kişiyi akla getirmektedir.”⁵² Göç konusu özellikle aşırı sağ partilerin kampanyalarını göç sorunun üzerinden yapmaya başladıklarından beri, özellikle Fransa’da muhalefet ve iktidar arasında göç kavramının ifade edilme biçimleri de çeşitlenmiştir. Örneğin, Michel Poniowski göçten bahsederken “işgal”, Valery Giscard d’Estaing “istila” sözcüğünü kullanmaktadır. İşgal, göçmeni “düşman”, istila ise “barbar” yapmaktadır.⁵³ Görüldüğü gibi her iki kullanımda da göçe olumsuz bir anlam yüklenmektedir.

ABD’de ise, göçmen iki yüzyıldır kıtayı dolduran önceki göç dalgalarına eklenen son dalgaya ait insan anlamında kullanılmaktadır.

⁴⁹ Cengiz Şahin, “Yurt Dışı Göçün Bireyin Psikolojik Sağlığı Üzerindeki Etkisine İlişkin Kuramsal Bir İnceleme”, **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 2, 2001, ss. 57-67.

⁵⁰ Sami Öngör, **Coğrafya Terimleri Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1980, <http://tdkterim.gov.tr/>, (16 Mart 2012).

⁵¹ Kastoryano, s. 27.

⁵² Kastoryano, s. 27.

⁵³ Kastoryano, s. 28.

Almanya’da göçmenle kastedilen daha çok ithal edilen işçilerdir. Bu durumda, Almanya’da işçi davet edilmiştir ve bir Gastarbeiter’dir. Ona legal bir statü sağlayan bu niteleme orada kalış süresinin sınırlı olduğunu belirtmekle kalmaz, aynı zamanda neden davet edildiğini de ortaya koyar ve Almanya’da göçmen denince akla gelen Türk’tür. Almanya’da misafir işçi anlamına gelen “Gastarbeiter” kavramı, 1970’lerin sonuna doğru misafir olarak adlandırılan bu işçilerin kalıcı olduklarının anlaşılmasıyla yerini yabancı anlamına gelen “Auslander” kavramına bırakmıştır.⁵⁴

Almanya’da yabancının hukuki statüsü kuşaktan kuşağa geçer; öyle ki kendi toplumları içinde evlenme sürdüğü ve vatandaşlığa geçme görülmediği sürece torunları da çocukları da yabancı olarak kalır. Göç kuşakları konusunda, Almanya’da ikinci kuşak dendiği zaman ikinci yabancı kuşak anlaşılır; oysa Fransa’da bu deyim ikinci göç kuşağını anlatır; Amerika’da ise göçmenlerin çocukları ilk kuşak Amerikalılardır ya da kendilerini ilk kuşak Amerikalı olarak tanırlar. Almanya’da “ikinci kuşak” terimiyle kimliğin hukuki yönünün altı çizilirken, Fransa’da daha çok bir toplumsal statüye işaret edilir ve 1980’lerden beri bilimsel dilde “ikinci kuşak” teriminin yerini “göç kaynaklı gençler” deyimini almıştır. Bu durum, Fransa örneğinde toplumsal statüde bir süreklilik olsa bile bunun bir kader olmadığını göstermektedir.⁵⁵

Almanya’da göçmenin ya da misafir işçinin yabancı olarak adlandırılması ile her ne kadar bu kavramsal dönüşüm ile Gastarbeiter’in geçici anlamından ziyade kalıcı bir duruma işaret edilse de bu kavramlaştırma dışlayıcı bir yaklaşıma gönderme yapmaktadır. Bauman’ın ifadesiyle yabancı, “evcimen husumete, dostlarla düşmanlar arasında çatışma üreten danişıklı dövüşe karşı isyan eder. Yabancının taşıdığı tehdit, düşmaninkinden daha korkutucudur. Çünkü yabancı ne dost ne de düşmandır; belki de her ikisidir. Çünkü biz, gerçekte ne olduğunu ve bunu bilmenin yolunu dahi bilmiyoruz. Yabancının gitme özgürlüğü vardır. Aynı zamanda da gitmeye zorlanabilir”.⁵⁶

⁵⁴ Kastoryano, s. 27.

⁵⁵ Kastoryano, s. 39.

⁵⁶ Bauman, Müphemlik, s. 77.

Yabancı dünyanın uzamsal düzenini dostların birlikteliğini ve düşmanların uzaktalığını baltalar. Fiziksel ve ruhsal mesafe arasındaki uyumu bozar; yabancı fiziksel olarak yakın iken, ruhsal olarak uzak kalır.⁵⁷

II. KURAMSAL ÇERÇEVE

A. Çokkültürcülük Kuramı

Çokkültürcülük yaklaşımının kuramsal gelişimine değinmeden önce, Dünyada ve özellikle Avrupa’da çokkültürcü kimlik taleplerin artmasında etkili olan etkenlere değinmek yerinde olacaktır.

1. Moderniteden Postmoderniteye Geçişte Çokkültürcü Kimlik Talepleri

1970’lerden başlayıp özellikle de 1990’dan bu yana, siyasal, ekonomik ve kültürel gelişmeler, kültürel kimlik temelli taleplerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bu dönem içinde ortaya çıkan kültürel kimlik olgusunun merkezi bir sorun olarak tüm toplumları etkilemesinde birtakım tarihsel olgu ve süreçler etkili olmuştur. En önemli etkenlerden biri, günümüz toplumlarında kültürel heterojenliğin kaynağı olan ve yirminci yüzyıl içinde önemli oranda artan göç dalgalarıdır. 20. Yüzyılın en önemli olgusu olan uluslararası göç, yeni bin yılın başında da önemini korumaya devam etmektedir. Bugün, 175 milyona (dünya nüfusunun % 2,9) yaklaşan uluslararası göçmenlerin sayısı; 1965’ten sonra iki katına ve yüzyıl başından beri üç katına çıkmıştır.⁵⁸ Göç olgusu tek ulus ve tek devlet anlayışına dair kurgusal gerçekliğin sorgulanmasına neden olmuş ve ulaşmak istediği kültürel türdeşlik amacına ulaşmak için ulus devletin yararlandığı araçların (asimilasyon, etnik temizlik) işe yaramayacağını göstermiştir. Ulus devletin türdeşlik mitini sarsan göç olgusu, birden çok kültürün, dilin, dinin ve geleneğin bir arada yaşayabilmesini sağlayacak siyasi oluşumları zorunlu

⁵⁷ Bauman, Müphemlik, s. 83.

⁵⁸ Doytcheva, s. 11.

kılmıştır.⁵⁹ Diğer bir etken ise, sömürge imparatorluklarının çöküşü sonrasında ortaya çıkan etnik çeşitliliğin sağladığı zemindir. Bu süreçte Avrupa'nın hâkimiyeti altındaki sömürge ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmalarıyla kültürel kimlik talepleri Avrupa'nın gündeminde de yerini almıştır. Nitekim yüzyıl başında elli civarında olan bağımsız devlet sayısı, 1989'da 160'a ve son yıllarda 200'e çıkmıştır. Bu devletlerin % 10'undan daha azı kültürel olarak homojendir ve dünyada 5000'den fazla etnik grup vardır.⁶⁰ Yanı sıra, modernizmin kimlik ve farklılık algısının dönüşüme uğramasını sağlayan postmodern paradigma ve küreselleşme olgusunun sağladığı zemin de kültürel kimlik olgusunun tüm dünyada yaygınlık kazanmasında etkili olmuştur. Böylelikle 18. ve 19. Yüzyıl Avrupası'nda kendine sağlam bir yer edinen modern paradigmanın aklın ve bilimin oluşturduğu zeminde kendisine yer bulan ilerleme ve evrensellik fikri, postmodernite ile birlikte artık geçerliliği sorgulanan olgular haline gelmiştir. Evrensel ve ulaşılması gereken en üstün kültür olarak kendini doğrusal olan bir tarih algısında en ileri aşamaya yerleştiren Avrupa'nın diğer kültürler üzerindeki egemenliği sarsıntıya uğramış ve diğer kültürlerle de söz hakkı tanıyarak, modernizmin evrenselci ve tekçi yaklaşımına yerinde bir müdahale ile karşılık veren postmodern paradigma ortaya çıkmıştır. Postmodernite ile birlikte kültür, gelenek, kimlik, farklılık ve tanınma gibi kavramlar yeni anlamlar kazanarak yaşadığımız dönemi şekillendiren olgular haline gelmiştir.⁶¹

Kültürel kimlik olgusunun yaygınlık kazanmasında etkili olan diğer bir etken ise, modernitenin siyasal örgütlenme biçimi olan ulus-devlet örgütlenmesinin giderek aşınmaya başlamasıdır. Modern ulus-devlet, bünyesinde barındırdığı farklı etnik, dini ve kültürel azınlıkları, tek ulus idealine ulaşmak amacıyla asimile eden ya da bazen de sistemli şekilde yok eden bir örgütlenme biçimiydi. Modern ulus devletin idealine ulaşma adına giriştiği bu bütünleştirici politika paradoksal olarak ayrışmayı yani diğer

⁵⁹ H. Övünç Ongur, "Avrupa'da Çokkültürlülüğün İflası (mı)?", **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt: 7, Sayı: 26, 2011, s. 61.

⁶⁰ Doytcheva, s. 10.

⁶¹ Nazım İrem, "Postmodernizm, Çokkültürcülük ve Avrupa'da Yeni Irkçılık", **Sivil Toplum Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 5, 2004, s. 23.

kültürlerin yerelci duygularını besleme sonucunu doğurmuştur. Buradan hareketle, “bütünleşme politikası, deyim yerindeyse, toplumun ayrışmasına, kültürel bütünlüğün çözülmesine yol açıcı bir etki de yaratmaktadır. Buna bağlı olarak, günümüz toplumlarında “kültürel çeşitlilik” gitgide daha fazla değer olarak algılanmaya başlanmış, bu da “birlikçi” siyasal anlayışı zayıflatmıştır.”⁶² Tüm bunların yanı sıra kültürel kimlik taleplerinin artmasında etkili olan diğer bir etken ise, dünya sisteminde yaşanan köklü değişimdir. Nitekim II. Dünya Savaşı sonrasında dünyaya hâkim olan iki kutuplu sistem, 1989 yılında Berlin Duvarı’nın yıkılmasıyla tetiklenen ve SSCB’nin dağılması sonrasında, yenedünyanın liderliğini ele geçiren Amerika’nın tek süper güç olmasıyla sonuçlanmış ve dünya sistemi tek kutuplu hale gelmiştir. Bu durumu, yani Kapitalizmin tek hâkim ideoloji haline gelmesini “Tarihin Sonu” olarak nitelendiren Fukuyama, tarihin bir amaca doğru ilerlediği görüşünü benimsemektedir ve bu amacın liberalizm olduğunu savunmaktadır. O’na göre, farklı dinsel, kültürel, geleneksel yapılardaki her devlet, eninde sonunda aynı düzlemde buluşacaktır ve bu görüş liberal modelin en köklü seçeneği olan SSCB’nin dağılması ile doğrulanmıştır. Dolayısıyla amaç gerçekleşmiş ve tarih sona ermiştir.⁶³ Bu durumu medeniyetler çatışması tezi ile yeni bir bakış açısı ile ele alan Huntington ise, SSCB’nin dağılması sonrasında oluşan yenedünyada, Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi “çatışmanın kaynağı ideolojik değil kültürel olacaktır”⁶⁴ şeklinde yorumlamıştır. Tüm bu yaşanan gelişmeler kültürün yeni bir zeminde tartışılması sonucunu doğurmuştur ve bu gelişmeler kültürel kimliklerin özgüllüğünün tanınması taleplerine bir yanıt niteliği taşıyan çokkültürcülük anlayışını da tüm dünyada çekici hale getirmiştir.

Yukarıda üzerinde durduğumuz kültürel kimlik taleplerinin özellikle 1980’lerden sonra artmasında etkili olan sebeplerin, kültürel çeşitliliği ortaya çıkardığı sonucu çıkarılmamalıdır. Küreselleşme ve özellikle göç

⁶² Mustafa, Erdoğan, **Liberal Toplum Liberal Siyaset**, Siyasal Kitapevi, Ankara, s.188.

⁶³ F. Francis Fukuyama, “Hedefler: Modern Dünya”, **Tarihin Sonu mu?** (Ed. Francis Fukuyama v.d.), çev. B. Akgün, Y. Aktay, M. Özensel, Vadi Yayınları, Ankara, 2002, ss. 252-253.

⁶⁴ Samuel P. Huntington, “Medeniyetler Çatışması mı?”, **Medeniyetler Çatışması**, (Ed: Murat Yılmaz), çev. Mustafa Çalık, Vadi Yayınları, 1995, Ankara, s. 14.

olgusunun etkisiyle kültürel çeşitlilik ortaya çıkmamış önemli oranda artış göstermiştir ve artan kültürel çeşitlilik, dünya genelinde yaşanan dönüşümle yeni bir zeminde tartışılmaya başlanmıştır. Yanı sıra, yan yana yaşama biçimleri hiçbir zaman bugün olduğu kadar geniş çaplı tartışılmamıştı. “Çünkü farklılığın dolayimsızlığı, ötekiyle her an burun buruna gelme hiç bir zaman bu kadar yaygın yaşanmamıştı.”⁶⁵

Nitekim belirtmek gerekirse farklı kültürel grupların bir arada yaşaması daha önce görülmemiş bir olgu değildir. Osmanlı İmparatorluğu, Çarlık Rusyası, Habsburg Hanedanı farklı milliyetlerden oluşan imparatorluklardı. Bu imparatorluklar içinde yer alan farklı kültürel gruplar kolektif örgütlenmelerle düzenleniyordu. Yani burada söz konusu olan kültürel farklılıkların tanınması değil, az sayıda cemaatin tanınmasıydı. Osmanlı İmparatorluğu’nda fethedilmiş topraklarda yaşayan otokton (yerli) halklar kendi yasaları ve kurumları olan yerel cemaatler olarak örgütlenmişlerdi. Osmanlı İmparatorluğu’nun “millet sistemi” çerçevesinde, 1456’dan I. Dünya Savaşı’nda İmparatorluğun çöküşüne kadar, yaklaşık olarak 500 yıl boyunca, Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler özyönetimli gruplar olarak tanınıyor ve kendi üyelerine kısıtlayıcı dinsel kurallar dayatmalarına izin veriliyordu. Her millet bağlı olduğu kilise lideri tarafından yönetiliyordu.⁶⁶ Ancak bu toplumlarda grubun dışında bireyin hiçbir anlamı ve kişilerin aidiyetlerini seçme ya da değiştirme imkânları yoktu. Nitekim “imparatorluğa özgü özerklik çoğu kez bireyleri cemaatlerine ve dolayısıyla tek bir etnik ve dini kimlik içine hapsedmekteydi.”⁶⁷ Buradan hareketle, imparatorluk kendi başına karar verebilen bireye değil, gruplara yani cemaate ve onların geleneksel pratiklerine hoşgörülüydü. İmparatorluklar kişiler arası ilişkileri değil, gruplar arası düzeni sağlıyordu.

Bu durumda insan toplumları her zaman kültürel bakımdan çeşitlilik arz etmiştir ve var olan bu çeşitliliğin barış içinde nasıl bir arada yaşatılacağı sorusu çeşitli dönemlerde sosyal bilimlerin öncelikli

⁶⁵ Walzer, Hoşgörü, s. 21.

⁶⁶ Kymlicka, Çokkültürlü Yurtaşlık, s. 240.

⁶⁷ Walzer, Hoşgörü, s. 31.

konularından biri olmuştur ancak bu çeşitliliğe farklı dönemlerde farklı siyasi yanıtlar verilmiştir. İmparatorluklar döneminde kültürel çeşitliliğe verilen yanıt cemaatlerin tanınması şeklindeydi ve cemaatin dışında birey hiçbir şey ifade etmiyordu. Kültürel heterojenlik toplumsal düzene karşı bir tehdit olarak algılanmazken, farklı kültürler yan yana, fakat kendi içlerine kapalı olarak yaşamaktaydılar. İmparatorlukların çözülmesiyle ortaya çıkan yeni siyasi örgütlenme biçimi olan ulus devletlerde kültürel çeşitliliğe verilen yanıt ise, farklılıkların benzerlik üzerinden yorumlanması şeklindeydi. Ulus devlet tek bir kültürün üstünlüğünü kabul etmekteydi ve asıl kültür kendi kültürünü azınlık kültürüne asimilasyon yoluyla dayatmaktaydı. “Çeşitlilik düzeltilmesi gereken bir hata, haksızlık ve başarısızlık olarak görülmekteydi.”⁶⁸ Bu durum da Ulus-devletin bünyesinde barındırdığı çeşitliliği görmezden gelmesine neden olmaktadır. Kültürel çeşitlilik olgusuna günümüzde yaygın olarak verilen yanıt ise kültürel farklılıkları, farklılıkları üzerinden eşit bir şekilde tanımayı ön plana çıkaran çokkültürcülük yaklaşımıdır.

Çalışmanın sınırlarını çizmek adına, kültürel çeşitliliğin görünür bir sorun olarak algılanmaya başlandığı modernizm dönemi başlangıç olarak alınacaktır. Daha sonra ise, çokkültürcü yaklaşım için sağlam bir zemin sunan postmodern dönemde kültürel çeşitliliğin yorumlanış biçimlerine değinilecektir.

a. Modernite ve Kültürel Çeşitlilik

Modernliğin kaç yaşında olduğu ya da hangi dönemleri kapsadığı tartışmalı bir konudur ve modernliğin yaşı konusunda herhangi bir uzlaşma da bulunmamaktadır. Bazı araştırmacılara göre, Latince *modernus* biçimiyle ilk defa 5. Yüzyılda kullanılan modern kavramı Hristiyanlık sonrası dönemi Romalı ve Pagan geçmişten ayırmak için kullanılır.⁶⁹ Köken olarak eskiye

⁶⁸ Doytcheva, s. 28.

⁶⁹ Jürgen Habermas, “Modernlik: Tamamlanmamış Bir Proje”, **Postmodernizm**, (Ed. Necmi Zekâ), çev. Güleğül Naliş, Dumrul Sabuncuoğlu ve Deniz Erksan, Kıyı Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 31-34.

ve antikiteye karşılık gelen “modernus” kavramı temelde bir zaman ifadesine karşılık gelmektedir. Bauman’a göre ise modernlik, “Batı Avrupa’da XVII. Yüzyıldaki bir dizi derin toplumsal, yapısal ve entelektüel dönüşümle başlayan ve Aydınlanma’nın gelişmesiyle kültürel bir proje olarak; kapitalist ve daha sonra da komünist endüstri toplumunun gelişmesiyle de toplumsal olarak olgunluğa erişen tarihsel bir dönemdir.” Bauman modernlik ve modernite arasında da bir ayrım yapar ve modernizmi bu yüzyılın başında olgunlaşan felsefi, sanatsal ve edebi bir akım olarak tanımlar.⁷⁰ Sosyal bilim yazınında modern dönemin başlangıcı Rönesans’ın biçimlendirdiği düşünme ve hayat tarzının hâkim olduğu 1330’lü yıllar olarak ifade edilirken, modernizm, özellikle 19. Yüzyılda Batı dünyasında hâkim olan dünya görüşü olarak ifade edilir.⁷¹ Görüldüğü üzere modernliğin hangi dönemleri kapsadığı konusunda tam bir görüş birliği bulunmamasına rağmen modernizmin 19.yüzyıl ile 20. Yüzyıl dönemlerini kapsadığı konusunda bir uzlaşma mevcuttur.

Modernite şu özelliklere sahiptir: Modernitenin siyasal/sosyal teorisi Hristiyan teolojisine tepki olarak gelişmiştir, Aydınlanma felsefesinin mirası içinde gelişen modernite ile bilime, akla ve teknolojiye olan güven artmıştır, modern bilim yoluyla boş inançlardan ve önyargılardan kurtulmanın mümkün olacağına inanılmaktadır. İnsan aklına olan güvenin artışıyla beraber insan çevresindeki dünyayı anlamaya ve iyi yönde dönüştürmeye muktedir bir varlık haline gelmiştir ve modern insanın deneysel bilimler yoluyla evrensel ve kesin doğruya ulaşabileceğine inanılmaktadır. Buradan hareketle aydınlanma, rasyonalizm ve pozitivist modernitenin düşünsel alt yapısını, karakterize ettiği söylenebilir. Özellikle 19. Yüzyılda yükselişe geçen pozitivist paradigma, o dönemin kültürel çeşitliliği algılayış biçimi üzerinde önemli oranda etkili olmuştur.

Bu bağlamda, pozitivist epistemoloji açısından tek meşru bilgi şekli, kesinlik, nesnellik, evrensellik gibi bilimi, bilim-olmayan bilgi yapılarından ayırt edici karakteristikler yönüyle son derece üstün bir konuma getiren ve yasaları bulunan doğa bilimleridir. Ampirik verilere dayanan pozitivistlikte,

⁷⁰ Bauman, Müphemlik, s. 13.

⁷¹ Ömer Demir, **Bilim Felsefesi**, Vadi Yayınları, Ankara, 1997, s. 119.

evrensellik ve kesinlik bağlamında doğa bilimlerinin mutlak biçimde geçerli tek bilgi kaynağı olduğu görüşü hâkimdir. Doğa bilimlerinde olduğu gibi evrensel yasalardan bahsedilemediği sürece bilimden de bahsedilemeyeceği düşünülmektedir. Bu çerçevede doğa bilimleri dışındaki diğer bilimsel faaliyet alanları olan toplum ve insan bilimleri ancak doğa bilimleri gibi evrensel ve kesin doğrulara ulaşabildiği takdirde saygınlık kazanacaktır. Bu algı ise, insani bilimlerin toplumu ve insanı açıklarken, toplumu ve insanı, doğa bilimlerinin nesnellik eksenine oturtmaya çalışmaları sonucunu doğurmuştur.

Pozitivist paradigmada akıl ve bilim yoluyla toplumun istenilen biçime sokulabileceği görüşü rasyonalist pek çok siyasi projeye ilham kaynağı olduğu gibi modernite içinde kültürel çeşitlilik algısının şekillenmesinde de etkili olmuştur. Buradan hareketle, insan bilimleri ya da sosyal bilimler pozitivist anlayışın hâkim olduğu 19. Yüzyılın modern dünyasında ortaya çıkmış ve toplum mühendisliği yolunda gerekli olacak alt yapıyı sağlayacak zemini oluşturan teknik bir bilim işlevi görmüştür. Pozitivist evrensellik algısı, Avrupa veya batı toplumlarını temel alarak ortaya konulan sorun ve çözümlemelerin zaman ve mekân bakımından Avrupa'ya özgü değil evrensel olduğu görüşünün yaygınlık kazanmasında etkili olmuştur.

(1) Modernite ve Avrupamerkezcilik

Kültür, modernite, ilerleme gibi kavramların daha iyi anlaşılabilmesi için Avrupa merkezci ideolojinin incelenmesi, bu çalışma açısından faydalı olacaktır. Çalışmanın sınırlarını aşmamak açısından Avrupa merkezci ideolojinin çıkış noktası ve siyasi ve kültürel boyutu incelenecektir.

Avrupa merkezçiliğin modern bir olgu olduğunu ifade eden Samir Amin'e göre bu ideolojinin kökleri Rönesans'a kadar götürülebilir fakat bu düşünce XIX. Yüzyıldan sonra yayılmaya başlamıştır.⁷² Başka düşünürlere göre ise, Avrupa merkezci anlayışın kökleri Amerika'nın keşfine kadar

⁷² Samir Amin, *Avrupamerkezcilik Bir İdeolojinin Eleştirisi*, çev. Mehmet Sert, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 7.

götürülebilir. Amerika'nın keşfini de beraberinde getiren coğrafi keşiflerle birlikte daha önce bize gerçekliği kitaplar yoluyla gösterilen gerçekler gözlemlenebilir bir hale gelmiştir ve her iki gerçeklik arasında yapılan karşılaştırmalar sonucunda kitaplarda yer alan gerçeklikler ile gözlemlenen gerçeklikler arasında önemli oranda farklar olduğu hatta birtakım yanlışlıklar olduğu görülmüştür.⁷³ Kitabı gerçeklikler ve gözlemsel gerçeklikler ne kadar birbirinden farklı bilgiler ortaya çıkarsa da aynı şekilde, gözlemsel bilginin de nesnel gerçeklikleri yansıttığı söylenemez. Çünkü gözlemlediğimiz yeni bilgiler de bizim bakış açımızın yansıttıklarıyla sınırlanacaktır. Nitekim Amerika'nın keşfedilmesiyle yeni kıtada karşılaşılan yerlilerin vahşiler sınıfına koyulması ve Avrupa'nın üstünlüğünün ve bu halkların aşağılığının vurgulanması bize gözlemlerimizin de bizim yorumlarımız dâhilinde olduğunu göstermektedir. Ve bu gözlemler Amerika kıtasına gelen Avrupalıların Kıta'da yaşayan yerlilerin Avrupalı işgalciler tarafından toplu halde imha edilmesinin meşruiyetini de sağlıyordu. Bu durumu Kant'ın ifadesiyle örnekleyecek olursak, "Afrika'daki zenciler doğaları gereği, basitlikler ötesine geçen duyguya sahip değildir... Zenciler, doğaları gereği bilinçsiz ve değersizlerdir ve zencice bir tarzda o kadar gevezedirler ki, onları ancak dayakla ehlileştirmek mümkündür."⁷⁴ Bu düşünce tarzı sadece Kant'a özgü değildir. Benzer ifadelere, Fichte, Hegel, Herder gibi batı dünyasının önemli isimlerinde de rastlamak mümkündür. Bu düşünsel planın eyleme dönüşmesinin meşru hale gelmesini, J.P Sartre şöyle ifade eder: "Kimse bir suç işlemeyen, kendisine benzeyeni talan edemeyeceği, sömüremeyeceği ve öldüremeyeceği için, sömürülenin insan olmadığı bir ilke haline getirilir."⁷⁵

İnsana dair yeni bilgileri, evrimci bir zaman dilimine oturtan bu sınıflandırmayı, 1800'lerde bir gezgin şu şekilde ifade edilmekteydi,

⁷³Josep Fontana, **Çarpıtılmış Geçmişe Ayna; Avrupa'nın Yeniden Yorumlanması**, çev. Nurettin Elhüseyni, Literatür Yayınları, İstanbul, 2003, s.121.

⁷⁴ Immanuel Kant, aktaran, Berrin Koyuncu ve Hilal Onur Lorasdağı, "Avrupa Merkezcilik Üzerinden Uygarlık Kavramına İki Farklı Bakış: Nobert Elias ve Cemil Meriç", **Doğu-Batı**, Sayı: 29, Ankara, 2004, s. 248.

⁷⁵ J.Paul, Sartre, aktaran, Berrin Koyuncu ve Hilal Onur Lorasdağı, "Avrupa Merkezcilik Üzerinden Uygarlık Kavramına İki Farklı Bakış: Nobert Elias ve Cemil Meriç", **Doğu-Batı**, Sayı: 29, Ankara, 2004, s. 248.

“yerkürenin en uzak köşelerine yelken açan bir gezgin filozof aslında geçmişe doğru giderek, zamanın rotasını izleyen bir yolculuk yapmış olur. Gezginin bu yolculukta karşılaştığı halklar, insan uygarlığının köklerinin canlı kanıtlarıydı.”⁷⁶ Yeni keşfedilen yerlerdeki halkların görenekleri ile Avrupa’nın geçmişinde sahip olduğu görenekler arasında bir karşılaştırma yapıldığında, uygarlık ölçeğinde her birinin kendi evrimi içinde ulaştığı dereceye uygun olarak sınıflandırma yapmak mümkün hale gelmekteydi. Yapılan sınıflandırma ile insan gelişimi aşamalara ayrılarak her bir aşamanın farklı bir varoluş biçimine işaret ettiği düşünülmekteydi. Aynı zaman diliminde yaşayan çeşitli halklar arasında gözlemlenen farklı yaşam biçimleri, oluşturulan evrimsel tabloda, o halkın bulunduğu aşamayı belirtmekteydi. David Hume, bu evrimsel tabloyu geçmişe doğru götüren ilk kişiydi ve ona göre insan ilk olarak balıkçılık ve tarıma, oradan da ticaretin ağırlıkta olduğu aşamaya geçmiştir. Avrupa bu son aşamaya ulaşmış tek kıtadır ve Avrupa’nın tam gelişme düzeyine sahip olduğu görüşü hâkimdir.⁷⁷ Bu durum da Avrupa en ileri ve gelişmiş aşamayı temsil ederken, ilk aşamada yer alan öteki halklar ise geri ve ilkel bir aşamayı temsil etmektedir. Toplumun gelişimini aşamalar şeklinde belirleyen bu doğrusal model, tarihi evrensel olarak geçerli tek bir düzlemde açıklamaktaydı ve Avrupa’nın ticaret toplumlarını en üst aşamaya yerleştirmekteydi. Bu yaklaşım ise, dünya tarihini Avrupa tarihi haline getirmekteydi.

Darwin, Huxley, Wallece ve Spencer gibi doğa bilimcilerin de canlılar dünyası hakkında yarattığı evrimci bakış açısı toplumsal evrim kuramının temellerinin atılması için esin kaynağı olmuştur. Yanı sıra bu bakış açıları, toplum ve insan bilimlerinin doğa bilimlerine benzeme özentisi içinde olan antropoloji, sosyoloji gibi sosyal bilim disiplinleri için bir temel sunmaktaydı. Bu doğrultuda ön plana çıkan doğa ve insan bakımından ilerleme kavramı, en gelişmiş ve ileri aşamada olan Avrupa’ya kendisinden geride ve ilkel olan halklar üzerinde onları eğitme ve doğru yolu gösterme meşruiyetini sağlamıştır. Avrupa merkezci bu anlayış açısından, Avrupa karşılaştığı sorunlara çoktan çözüm bulmuştur ve

⁷⁶ Fontana, ss.121-122.

⁷⁷ Fontana, s. 122.

yapılması gereken ise, kendi dışında var olan tüm toplum ve kültürlerin kendilerinden üstün konumda olan Avrupa'yı izlemeleridir.⁷⁸

Avrupa-merkezci anlayışın Avrupa'nın kültürel olarak diğer kültürlerden üstün olduğu imgesi, Doğu'nun geriliği ve Batı'nın ileriliği bağlamında tekrar ortaya çıkmaktadır. "Avrupa merkeziliğin hemen her yerde karşımıza çıkan varsayımına göre Batı ve Doğu birbirinden tamamıyla farklı toplumsal, siyasal yapıları ve ayrı gelişme yolları olan iki ayrı öze sahiptir ve Batı Doğu'dan üstündür. Bu tür bir düşünce rasyonalist temellendirmelere dayanır."⁷⁹ Yanı sıra, Avrupa kendinden aşağı ve geri konuma yerleştirdiği Batı'yı kendini tanımlamak için ötekisi konumuna yerleştirir. Avrupa kendini Doğu ile ilişkisi bağlamında tanımlar. Bu bağlamda, "Doğu, Avrupalı olmayı temsil eder; normal ve normal olmayan, despot ve kanun, vücut ve akıl, neden ve imge gibi ikilemler üzerinden yürüyen bir çeşit imgedir."⁸⁰

Avrupa-merkezci anlayışı, Edward Said, "Orientalism" adlı (Şarkiyatçılık) çalışmasında 'Avrupa'nın Oryantalist Söylemi' olarak yeniden adlandırmış ve Avrupa Merkezilik tartışmasına önemli ve kapsamlı bir katkıda bulunmuştur. Said 'Avrupa'nın Oryantalist Söylemini şu şekilde ifade etmiştir; "Oryantalizm, biz Avrupalıların Avrupalı olmayan bütün halklar ve kültürlerden üstün olduğu fikridir. Oryantalizm, strateji bakımından esnek konumsal bir üstünlüğe dayanır. Bu da Batılıyı, kontrolü elden kaybetmeyecek şekilde, Doğu ile mümkün olabilecek pek çok ilişki içine sokar."⁸¹ Said, bugün Doğu ile Batı'nın ilişkisinin kültürel bir hegemonya üzerinde şekillendirildiğini ifade eder ve bu Oryantalist söylemin değişen çağlar boyunca Batı'nın Doğu ile her karşılaşmasında yeniden üretildiğini ifade eder.

Kendi uygarlıklarının biricikliğine inanan Avrupa, kendi dışındaki ötekini kendisinin gerisinde olan ve değer verilecek hiçbir şey üretmeyen

⁷⁸ Amin, s. 27.

⁷⁹ Aslı Çırakman, "Avrupa Fikrinden Avrupa Merkezçiliğe", **Doğu Batı**, Sayı: 14 (Avrupa), Ocak, 2001, s. 41.

⁸⁰ Bülent Diken, Carsten Lausten, Türkay Nefes, "Hamam", **Toplumbilim (Avrupa Sineması Özel Sayısı)**, Sayı: 18, Ocak 2005, ss. 67-68.

⁸¹ Edward W. Said, **Şarkiyatçılık**, çev. Berna Ülner, 6. Baskı, Metis, İstanbul, 2006, s. 121.

azgelişmiş varlıklar olarak algılamaktadır. Bu azgelişmiş varlıklar ancak Batının gelişim çizgisini izleyerek uygar Batı seviyesine ulaşabileceklerdir. XVIII. Yüzyılda; Aydınlanma Dönemi'nde yaygınlaşan, XIX. Yüzyılda pozitivist epistemoloji ve ideolojiyle güçlenen ilerlemeci anlayış, XX. Yüzyılda, kendine modernitenin siyasal formu olan ulus-devletler bünyesinde sağlam bir yer bulmuştur ve Avrupa'nın bünyesinde barındırdığı çeşitli gruplara yönelik bir toplum mühendisliği girişiminin kapılarını aralamıştır. Böylece ulus-devletler de bilimin dayanak oluşturduğu toplum mühendisliği aracılığıyla, farklı geçmişlerden gelen kültürel grupların; bütünleştirilmesi, tikelliklerin evrenselleştirilmesi ve çeşitliliklerin yok edilmesi ya da yok sayılması şeklinde homojen bir toplum yaratma işine girişmiştir.

(2) Modernite ve Ulus-devlet

Modern devlet anlayışına göre devlet, içerde ve dışarda egemen olan, sınırları çizilmiş bir toprak parçası ve sosyal açıdan mensupları olan bir halka işaret eden hukuksal anlamda tanımlanmış bir kavramdır. Ulus kavramı ise, ortak bir geçmiş, dil, köken ve kültüre sahip topluluğa işaret etmektedir. Devlet ve ulus kavramları, 18. Yüzyılın sonlarındaki devrimlerden ulus-devlet olarak birbiriyle kaynaşmıştır.⁸² Ulus-devletlerin böyle adlandırılıyor olmaları, onların ulusal bakımdan homojen oldukları anlamına gelmemektedir. Bu bağlamda, bir topluluk birtakım ortak özelliklere sahip olduğu için ulus niteliği taşımamaktadır, tersine ulus olduğu için ortak özellikler sergilemektedir.⁸³ Yani bir devletin sınırları içindeki farklı grupların ulus olma duygusuna sahip olması bu grupların aynı kökenden gelmeleri olgusuyla değil aynı kökenden geldiklerine inanmalarıyla doğar. Anderson bu inanma durumunu, ulus-devletin “hayali

⁸² Jürgen Habermas, **Öteki Olmak, Öteki ile Yaşamak**, çev. İlknur Aka, 5. Baskı, YKY, İstanbul, 2010, ss. 15-18.

⁸³ Dominique Schnapper, **Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki ile İlişki**, çev. Ayşegül Sönmezay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, (Öteki ile İlişki), s. 35.

bir cemaat”⁸⁴ olduğu yönündeki düşüncesiyle ifade ederken, Hobsbawm “icat edilmiş gelenek” olarak ifade etmektedir.⁸⁵

Modern dönemin siyasi örgütlenme biçimi olan ulus-devletlerin, Otuz Yıl Savaşları sonrasında imzalanan 1648 Westphalia Anlaşması ile tohumları atılmış, 1789 Fransız Devrimi ile yaygınlık kazanmış ve 1945 sonrasında evrensel bir sistem halini almıştır. Ulus-devletin ortaya çıkma ve gelişme evresinde modern dönemin düzenleyici rolü etkili olmuştur. Yani ulus-devlet için düzen hayatta kalmak demektir. Bauman’a göre “düzenleme -düzeni planlama ve uygulama- özü itibariyle, modern bilimin ilkelerine, daha genel anlamda da modernliğin ruhuna uygun rasyonel bir etkinliktir.”⁸⁶ Modern bilimle gelen evrensellik veya nesnellik olgusundan güç alan ulus-devlet, sınırları içerisindeki farklı grupları türdeşleştirirken sınırları dışındakileri ötekileştirmektedir. Bu türdeşleştirme işlemi farklılığa hoşgörüsüzlüğü de beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla, ulus-devlet modelinde “mükemmellik ve kusursuzluk, türdeşlikle eş anlamlıdır. Bu türdeşlik düşüncesinin ayrıntılarına inildiğinde ulusun aynı dili konuşan, aynı soydan gelen, aynı dine mensup, aynı kültür ve tarih mirasını paylaştan ve ortak bir düşmanları bulunan insan topluluğu olarak kurgulandığı görülür.”⁸⁷ Bu türdeşleştirmeyi sağlayabilmek için içlerinde bulunan farklı etnik grupları homojenleştirme yolunu seçen ulus devletler “ortak bir kültür, simgeler dizisi ve değerler sistemi”⁸⁸ yaratmışlardır. Ortak bir kültüre sahip olma isteği de beraberinde başka kültürlerle karşı tahammülsüzlüğü ve hiçbir farklılığın hoşgörülmemesi gibi bir durumu ortaya çıkarmaktadır. Ulus-devlet içinde hoşgörülenler, genel olarak gruplar değil, önce yurttaş ve sonra da herhangi bir azınlığın üyesi olarak görülen bireylerdir. Üyeler olarak, türlerinin standart özelliklerini taşımalarına ve gönüllü birlikler, karşılıklı yardım örgütleri, özel okullar, kültürel topluluklar, basımevi vb.

⁸⁴ Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler; Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, çev. İskender Savaşır, 4. Baskı, Metis, İstanbul, 2007, ss. 20-21.

⁸⁵ Eric J. Hobsbawm ve Terrence Ranger, **Geleneğin İcadı**, çev. Mehmet M. Şahin, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2006, s. 17.

⁸⁶ Bauman, Müphemlik, s. 56.

⁸⁷ Ozan Erözden, **Ulus Devlet**, Dost Yayınları, Ankara, 1997, ss. 122-123.

⁸⁸ Halis Çetin, **Modernleşme ve Türkiye’de Modernleşme Krizleri**, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2003, s. 58.

oluşturmalarına izin verilirken, özerk örgütler kurmalarına izin verilmez. Örneğin, azınlık dili ve kültürü gibi konular ulus-devletin her zaman kuşku ile baktığı konulardır. Azınlık kültürünü kamunun gözü önünde hayata geçirme yönündeki her talep çoğunluk üzerinde endişe yaratır (devlet okullarında Müslüman kızların başörtüsü takmaları üzerine yapılan tartışmalar bu duruma örnek olarak verilebilir).⁸⁹ Görüldüğü gibi Ulus-devlet de ilke olarak bireyler üzerinde bir baskı yoktur ancak her yerde, en azından kamusal pratikler bakımından, egemen kültüre asimile olma yönündeki baskılara rastlamak mümkündür ve bu yakın zamana kadar da oldukça başarılı olmuştur. Ondokuzuncu Yüzyıl Alman Yahudilerinin kendilerini “sokakta Alman evde Yahudi ol” şeklinde tanımlamaları, özel hayatı bir hoşgörü alanı olarak gören ulus-devlet normunu yansıtmaktaydı.⁹⁰

Bauman ulus-devleti, “görece az sayıda becerikli ve başarılı etnisitenin, henüz olgunlaşmamış daha küçük ve talihsiz etnisiteler yığını “olabilecek” ama “asla olmayan” uluslar üzerinde sürdürdüğü bir şiddet öyküsü”⁹¹ olarak tanımlar. Farklı kültüre sahip gruplar şiddet yoluyla hâkim kültürün değerlerini benimsemeye zorlanmakta, benimsemeyenler ise ulus devletin siyasi bütünlüğü için tehdit olarak görülerek, yok etme yoluna gidilmektedir. Modern ulus devletin bu asimilasyoncu ve soykırımcı tavrını *bahçeci devlet* metaforu ile açıklayan Bauman’a göre, ulus-devletin bünyesinde barındırdığı farklılıklara karşı benimsediği duruş bahçıvanlık duruşuydu.

Nüfusun mevcut (yabani, terbiye edilmemiş) durumunu gayri-meşru sayıp, var olan yeniden üretim ve özdengeleme mekanizmalarını elden çıkardı. Bunların yerine, değişimi, rasyonel tasarımın öngördüğü istikamete yöneltmek amacıyla inşa edilen mekanizmaları yerleştirdi. Aklın sorgulanamaz ve yüksek otoritesince yönetildiği varsayılan bu tasarım, günün gerçekliğini değerlendirme ölçütlerini sundu: Bu ölçütlere göre nüfusu ikiye böldü: beslenecek ve özenle çoğaltılacak faydalı bitkiler ve yok edilecek ve kökünden sökülecek yabani otlar. Bu ölçütlere göre, (bahçıvanın tasarımınca belirlenen) faydalı bitkilerin gereksinimleri el üstünde tutuldu, yabani ot ilan edilenler ise yok sayıldı. Bu ölçütler, bu kategorilerin her ikisini de kendi eyleminin

⁸⁹ Walzer, Hoşgörü, s. 41.

⁹⁰ Walzer, Hoşgörü, s. 42.

⁹¹ Zygmunt Bauman, **Bireyselleşmiş Toplum**, çev. Yavuz Alogan, Ayrıntı, İstanbul, 2005, ss. 261-262.

*nesneleri olarak aldı, her ikisinin de kendilerini belirleme haklarını reddetti.*⁹²

Bahçıvanla özdeşleştirilen ve bünyesinde barındırdığı farklı kültürlerin yok edilmesi şeklinde bir rol üstlenen ulus-devlet, modernitenin bir çıktısı olan toplum mühendisliği yoluyla tarihte benzeri görülmemiş bir katliamın da öznesi olmuştur. Toplum mühendisliği yaklaşımının benzersiz ve en acı deneyimi, Almanya’da ırkçılığın yükselişe geçmesiyle Nazilerin iktidarı ele geçirdiği yıllarda yaşanmıştır. Nazi devrimi devasa boyutlarda bir sosyal mühendislik girişimiydi⁹³ ve modernitenin de kendisine sunduğu ortamın etkisiyle, Holocaust deneyiminin baş aktörüydü. Bauman’a göre “modern uygarlık Holocaust’un yeterli koşulu değil, gerekli koşuludur kesinlikle. Holocaust’u düşünülebilir kılan, modern uygarlığın mantıklı rüyasıdır.”⁹⁴ Holocaust modern bürokrasi olmadan gerçekleştirilemezdi. Holocaust, modernite öncesi barbarlık kalıntılarının sıkıntılı bir dönemde yeniden ortaya çıkması gibi bir olay değildi, “o modernlik evinin meşru bir sakiniydi ve başka bir evi, yuvası olarak kabul edemezdi.”⁹⁵

Ulus-devletin tek kültür, tek ulus mitinin beraberinde getirdiği farklı olanı düzeltilecek bir şey olarak görme yaklaşımı, o dönemde Almanya’da Yahudileri dışarda tutuyordu. Bu bağlamda, içerideki farklı grupları sınırları dışına çıkararak ya da tamamen yok ederek, sınırlarının dışındaki düşmanlara karşı içerde bir biz (Ortak bir kültür, tarih ya da geleneğe sahip bütün bir toplum) yaratma amacına sahip ulus devletler, asimilasyon ve soykırımlar yoluyla istedikleri düzeni sağladıktan sonra kurmuş oldukları yeni düzeni devam ettirebilmek için birtakım araçlar kullanmaktadır. Altusser’in “devletin ideolojik aygıtları” olarak adlandırdığı bu araçlar okul, aile, kilise (din)’dir. Ulus-devlet bu ideolojik araçlar sayesinde kendini değişen koşullara göre yeniden üretebilmekte ve sürekliliğini sağlayabilmektedir.⁹⁶

⁹² Bauman, Müphemlik, s. 34.

⁹³ Zygmunt Bauman, **Modernite ve Holocaust**, çev. Süha Sertabiboğlu, Versus, İstanbul, 2007, (Holocaust), s. 97.

⁹⁴ Bauman, Holocaust, s. 28.

⁹⁵ Bauman, Holocaust, s. 33.

⁹⁶ Louis Althusser, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, çev. Alp Tümertekin, İthaki, İstanbul, 2006, ss. 169-171.

b. Postmodernite ve Kültürel Çeşitlilik

Kavram olarak postmodernitenin tanımı konusunda tam bir uzlaşma mevcut değildir. Postmodernlik, postmodernite, postmodernleşme ve postmodernizm gibi kavramlar çoğu zaman birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Fakat Gencay Şaylan bu kavramların her birinin farklı bir anlama karşılık geldiğini ifade etmektedir. “Örneğin; modernite/postmodernite çifti tarihsel süreç içindeki ayrı iki dönemi ifade eder. Postmodernite moderniteden sonra gelir. Modern/postmodern kavram çifti ise, sıfat niteliği taşımakta olup o dönemlere özgü olan nitelikleri ifade etmektedir. Modernleşme/postmodernleşme ise, iki farklı aşamanın oluşumunu vurgular. Son olarak modernizm/postmodernizm kavram çifti ise; söylemin ideolojik yanına işaret etmektedir.”⁹⁷ Modernite/postmodernite çiftini tarihsel süreç içinde iki farklı dönem olarak ifade eden Gencay Şaylan’ın aksine, Giddens postmoderniteyi, girilen yeni bir dönem olarak tanımlamaktansa, modernliğin ortaya çıkardığı sonuçların eskisinden daha fazla radikalleştiği ve evrenselleştiği başka bir döneme girmek şeklinde ifade etmektedir.⁹⁸ Bu bağlamda Giddens, “modernliğin ötesine geçmiş değiliz; onun radikalleşmesi evresini yaşıyoruz”⁹⁹ diyerek postmodernitenin modernliği aşan bir şey olmadığını altını çizmektedir. Yine postmoderniteye benzer açıdan yaklaşan Bauman’a göre ise Postmodernlik, “kendi orijinal projesinin uygulanamazlığını kabul eden modernliktir. Postmodernlik kendi imkânsızlığı ile uzlaşan –iyi ya da kötü, bununla yaşamaya kararlı olan- modernliktir. Modern pratikler devam ediyor; fakat artık, bir zamanlar onları ateşleyen hedeflerinden yoksun biçimde.”¹⁰⁰

Çalışmada ortaya çıkabilecek kavram kargaşasını önlemek amacıyla ve çalışma bağlamında daha uygun olacağı düşünülen “postmodernite” kavramı kullanılacaktır. Postmodernite mimariden zoolojiye, biyoloji,

⁹⁷ Gencay Şaylan, **Postmodernite**, İmge Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 56.

⁹⁸ Anthony Giddens, **Modernliğin Sonuçları**, çev. Ersin Kuşdil, 4. Baskı, Ayrıntı, İstanbul, 2010, s. 11.

⁹⁹ Giddens, s. 51.

¹⁰⁰ Bauman, Müphemlik, s. 131.

ormancılık, coğrafya, edebiyat, tarih, hukuk, siyaset, felsefe, edebiyat, sanat, tıp ve cinsellik gibi birçok farklı disiplinde kullanılmıştır.¹⁰¹ Bu durum da bize birden çok postmodernite olduğu yönünde bir bilgi vermektedir. Ayrıca postmodernite kavramı oldukça belirsiz ve biçimsiz olduğundan dolayı söz konusu kavramı tanımlamak da pek kolay değildir. Kavramın tanımlanması bağlamında yapılan tartışmalarda tarafların üzerinde anlaştıkları tek nokta; postmodernitenin sabit bir tanımının yapılamayacağıdır. Bu duruma, genel olarak herhangi bir kavramı tanımlamanın güçlüğü de eklenince, postmodernite çok daha muğlak ve belirsiz bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Aslında bu belirsizliğin ve muğlaklığın da postmodernitenin en önemli özelliği olduğu söylenebilir. Bunların yanı sıra, postmodernitenin kullanıldığı bağlam göz önüne alınacak olursa, söz konusu terimin ne anlam ifade ettiğini anlamak olanaklı hale gelebilir. Bu belirsizliği bir nebze de olsa azaltmak amacıyla çalışma boyunca postmodernite kavramı felsefi bağlamda kullanılacaktır.

Postmodernite kavramı, ilk olarak 1930'ların Hispanik dünyasında ortaya çıkmıştır ve kavramı ilk olarak kullanan kişi İspanyol yazar Federico De Onis'tir. De Onis *Antologia de la poesia espalola e hispanoamericana* (1934)'te, postmoderniteyi, modernite içindeki tepkileri tanımlamaya yönelik bir kavram olarak kullanmıştır.¹⁰² Kavramın oldukça farklı bir bağlamda Anglo-Sakson dünyasına girişi, Arnold Toynbee'nin 1934 yılında basılan "Study of History" kitabıyla olmuştur. Kavramı şiir alanında estetik bağlamında kullanan Onis'in tersine, Toynbee kavramı zamansal bağlamda kullanmıştır. Toynbee, Batı uygarlığının I. Dünya Savaşı sonrası girdiği dönemi, yeni bir çağa girişin açık bir göstergesi olarak görüyordu ve bu dönemi postmodern olarak adlandırmıştı. Postmodern kavramı, 1970'lerde mimari alanında kullanılıncaya kadar çok fazla yaygınlık kazanmamıştı. Kavramın kullanımının edebiyattan mimarlığa geçişinin hemen sonrasında, kavramın yönü çok farklı bir tarafa çevrilerek kapsamı daha da

¹⁰¹Thomas D. Docherty, **Postmodernizm: Bir Giriş, Postmodernist Burjuva Liberalizmi**, çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 7.

¹⁰² Stanly J. Grenz, **A Primer on Postmodernism**, Wm. B. Eerdmans Publishing Company, Cambridge, 1996, s.3.

genişletilmiştir. Jean François Lyotard'ın 1979 yılında Paris'te yayınlanan "Postmodern Durum" (La Condition Postmoderne) adlı kitabı kavramın kullanıldığı ilk felsefi yapıttır.¹⁰³ Lyotard'a göre postmodernite, sanayi sonrası toplumla ilişkiliydi. Sanayi sonrası toplumda ulus-devlet sınırlarını aşan bilgi, temel iktisadi üretim gücü haline gelirken, aynı zamanda geleneksel meşruluk zeminini de yitirmişti. Modern dönemlerde bilimin sahip olduğu konum sorgulanmazken, artık modern bilimin diğer bilgi türleri arasında ayrıcalıklı bir yeri olduğu iddiası geçersiz olmuş ve bilimsel bilginin kesin doğruluk taşıdığı iddiasıyla sahip olduğu üstünlük postmodernite ile sarsıntıya uğramıştır. Yanı sıra, Lyotard, "Postmodern Durum" adlı yapıtında, Hristiyanlık, Aydınlanma, Romantizm ve Marksizm gibi büyük anlatıların da artık işlevini yitirdiğini ifade etmiştir.¹⁰⁴ Çünkü bu büyük anlatıların ortak özelliği her zaman ve her yerde mutlak geçerliliğe sahip olmaları ve kesin, belirlenebilir ve evrensel temellere dayanmalarıdır. Modernitenin kutsal bir doğma olarak kabul ettiği bu olgular, 1970'lerde toplum biliminde yaşanan paradigmal dönüşümün bir ifadesi olan postmodernite ile birlikte temelden sarsılmıştır. Postmodernite, bilimsel yaklaşımların nesnel gerçekliği yansıttığı inancını merkeze alan modernitenin sunduğu perspektiflerin kesinlikten uzak sadece kısmi bir yaklaşımı sunduğu görüşü üzerinden kendini var etmektedir. Zizek'in yerinde yorumuyla, "postmodern bilgelige göre nesnel gerçeklik diye bir şey yoktur; kendimize kendimiz hakkında anlattığımız hikâyelerden oluşur gerçeklik."¹⁰⁵ Bu bağlamda postmodernite genel olarak, şeylerin verili olmaktan çok kurulu olduğu yani inşa edildiği ön kabulüne dayanmaktadır. Şeylerin inşa edildiği ön kabulü ise, her türlü mutlak, evrensel ve değişmeyen bir öz gibi kategorileri yadsımaktadır.¹⁰⁶ Fakat konuya başka bir açıdan yaklaşan Giddens, burada sözü edilen gelişmeyi "modernliğin alt

¹⁰³ Perry Anderson, **Postmodernitenin Kökenleri**, çev. Elçin Gen, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 1-40.

¹⁰⁴ Jean-Francois Lyotard, **Postmodern Durum**, çev. Ahmet Çiğdem, Vadi Yayınları, Ankara, 2000, s. 159.

¹⁰⁵ Slavoj Zizek, **Ahir Zamanlarda Yaşarken**, çev. Erkal Ünal, Metis, İstanbul, 2011, (Ahir), s. 216.

¹⁰⁶ Bülent Evre, "Bir Düşünüş Biçimi Olarak Postmodernizm ve Temel Parametreleri", **Akdeniz İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 13, 2007, s. 5

edilmesinden çok, modernliğin kendi kendini anlamaya başlaması”¹⁰⁷ olarak görmek şeklinde yorumlar.

İnsanı merkeze alan ve belli bir insan doğası tanımından hareket eden modernite ise özcü bir ontolojiye sahiptir. Yani modern düşüncede öz, varoluş karşısında ontolojik bir önceliğe sahiptir. Öte yandan Aydınlanma düşüncesinden ilham alan modern tarih anlayışının tarihin belirli bir yönü olduğu ve hep ileriye doğru hareket ettiği varsayımına karşın postmodernite tarihin zorunlu olarak belli bir yöne doğru ilerlediği fikrine karşı çıkar ve ilerleme ya da geride olma durumlarını tartışmaya açar. Postmoderniteye göre tek bir mutlak gerçeklik olmadığı gibi, tüm insanlığın ulaşacağı ya da ulaşması gereken nihai bir hedef olduğu da söylenemez. Bu durumda postmodernite, şimdi mevcut olanı sorgularken yerine yeni bir mevcudiyet koymaktan kaçınır ve evrenselliği reddeder. Evrensellik ve bütünlük gibi modernitenin merkezi değerlerini tersine çeviren postmodernite, farklılık ve tikellik zemini üzerinde yükselir. Yani postmodernite ile benzerlikler yerine farklılıklar ön plana çıkar ve postmodernitenin temelini, çoğulculuk, bölünme, farklılık, tikellik, belirlenemezlik ve öngörülemezlik oluşturur.

Postmoderniteyi konumuz açısından dikkate değer kılan şey ise, kültürel söylemin yeniden tanımlanmasında, homojenliğin veya benzerliğin yerine heterojenliği ya da farklılığı ön plana çıkarmasıdır. Bu bağlamda, modernitenin tek ve üstün kültür anlatısı, postmodernite ile birlikte, herhangi bir kültürün diğerinden üstün olmadığı ve tüm kültürlerin eşit düzlemde olduğu yönündeki önermesi ile dönüşüme uğramıştır.

Bauman ise, özünde çok tartışmalı olan postmodernite kavramının “çoğunlukla dünyanın ortadan kaldırılması imkânsız çoğulluğunun kabulüne işaret ettiğini” ifade etmektedir.¹⁰⁸ Postmodernitenin çoğulcu dünyasında bütün farklı kültürlere yaşam alanı açılmaktadır. Postmodernite de herhangi bir kültür diğerinden üstün değildir ve her kültür değerlidir. Bütün kültürlerin kendisine yaşam alanı bulduğu postmodernite ile farklılık baskı olmaktan çıkmaktadır ve farklı yaşam biçimlerinin barış içinde bir arada yaşamaları için çözüm gerektiren bir olgu halini almaktadır. Farklılığın

¹⁰⁷ Giddens, s. 48.

¹⁰⁸ Bauman, Müphemlik, s. 131.

ortadan kaldırılamazlığının ve sürekliliğinin kabulü, modernitenin toplumun kendi başına düzene ulaşmayacağı görüşünden dayanak alan toplum mühendisliği aracılığıyla yapılan büyük tasarımlarının da sonunu getirmiştir. Bu büyük tasarımların çöküşüyle, modern dönemin siyasal örgütlenmesi olan ulus-devletin içinde barındırdığı farklılıkları birbirine benzetme ya da benzetmeyi başaramadığını da yok etme yolunu seçtiği bahçıvan duruşu da etkisini yitirmiştir.¹⁰⁹ Bu bağlamda modernite içerisinde bastırılan veya yok sayılan bütün farklılıklar postmodernitenin önemli bir çıktısı olan hoşgörü anlayışı ile birlikte görünürlük kazanmaktadır. “Özgürlük, eşitlik ve kardeşlik modernliğin sloganıydı. Özgürlük, farklılık ve hoşgörü ise posmodernitenin ateşkes formülüdür.”¹¹⁰

Postmodernitenin farklı olanın hoşgörülmesi üzerine yaptığı vurgu, kültürel çoğulculuk ve çeşitliliğe geniş bir yaşama alanı sunmaktadır. Dolayısıyla postmodernite “farklılıkların hoşgörülmesine dayanır.”¹¹¹ Modern dönemde kendi dışında olanı hor görme, dışlama, ötekileştirme ya da farklı olanı asimile etme ya da soykırımlar yoluyla tamamen yok etme algısı hâkimken postmodern dönemde farklı kültürlerin ve ırkların çoğulculuğuna vurgu yapılarak hiçbir kültürün ya da farklılığın diğerinden ayrıcalıklı bir konuma sahip olmadığı tüm farklılıkların eşit değerinde kabul edildiği söylemi hâkimdir. Farklılıklar artık sadece kaçınılmaz bir şey olarak değil, aynı zamanda değerli ve korunması gereken bir şey olarak kabul edilmektedir. Modernite tarafından yok edilmeye çalışılan milliyet, kendi kültürel köklerine bağlılık, gelenek gibi unsurlar, postmodernitenin çoğulcu toplum anlayışında kendilerine yaşam alanı bulmuşlardır. Bu durumu kültürel aidiyetlerin kutsandığı ve köklerine dönme arayışının arttığı yeni bir dönem olarak adlandıran Bauman’a göre, “bugün cemaat övgüsüne, aidiyetin alkışlanmasına ve heyecanla gelenek aramaya enerji, güç ve canlılık katan şey, mucizevî bir şekilde yeniden doğan kabileciliktir. En azından bu anlamda modernliğin uzun ve dolambaçlı yolu bizi bir zamanlar

¹⁰⁹ Bauman, Müphemlik, s.132.

¹¹⁰ Bauman, Müphemlik, s. 131.

¹¹¹ John W. Murphy, **Postmodern Sosyal Analiz ve Postmodern Eleştiri**, çev. Hüsamettin Arslan, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000, s. 21.

atalarımızın yola çıktığı başlangıç noktasına getirdi. Ya da belki de öyle görünüyor.”¹¹²

Postmodernite ile ortaya çıkan farklılıkların kutsandığı bu süreç, çokkültürlülük politikasının yaşayabilmesi için uygun bir atmosfer sunmuştur. Postmodern dönemin etkisiyle sıkça anılmaya başlayan çokkültürcülük, modernitenin görmezden geldiği farklı kültürlerin, artık sırf farklı olmalarından dolayı kamusal alanda varlıklarının kabul edilmesini vurgulamaktadır. Bu açıdan çokkültürcülük, modern dönemde egemen olan kültürün ötekiler üzerindeki müdahalesinin aksine, postmodernitenin çoğulcu ve hoşgörülü yapısının bir yansıması olarak “ötekiliğe, çoğulluğa, yerel olana, özgül olana”¹¹³ yani bütün farklılıklara eşit uzaklıkta duran bir anlayışı savunmaktadır.

(1) Küreselleşme ve Kültürel çeşitlilik

Çoğulculuğun yaşadığımız çağın doğal yapısı haline gelmesinde, modernitenin tekilci anlayışına karşılık postmodernitenin çoğulcu anlayışının yansımalarının etkisi olduğu gibi küreselleşmenin getirdiği toplumsal dönüşümler de önemli oranda etkili olmuştur. Bugün dünyada birçok ülke kültürel bakımdan çeşitlilik göstermektedir. Çok az ülkede yurttaşların aynı dili konuştukları ve aynı etnik-ulusal gruba ait oldukları söylenebilir.¹¹⁴ Bahsedilen bu çeşitlilik, özellikle 1990’larla beraber özellikle küreselleşmeye ters yönde insanların kendi kimlikleri ve kültürlerini keşfetme çabası içine girdikleri bu yıllarda hızla artmıştır. Bu açıdan yaşadığımız çağa “kimlik arayışı çağı”¹¹⁵ da diyebiliriz. Bu bağlamda, yakın dönemde yapılmış bir araştırmaya göre, Kuzey Amerika Kızılderililerinin nüfusu, 1970 ile 1980 arasında 700.000’den 1.400.000’e kadar yükselerek bir kaç büyük kabilenin bile ortaya çıkmasına neden

¹¹² Zygmunt Bauman, **Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları**, çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı, İstanbul, 2000, ss. 111-114.

¹¹³ Robert Hollinger, **Postmodernizm ve Sosyal Bilimler Tematik Bir Yaklaşım**, çev. Ahmet Cevizci, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2005, s. 257.

¹¹⁴ Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık**, s. 25.

¹¹⁵ Zeki Duman, “Modern-Postmodern Geçişte Kimlik Tartışmaları ve Çokkültürlülük”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt: 4, Sayı: 13, Bahar 2007, s. 4.

olmuştur. Ancak bu artışın Kızılderililer arasındaki bir nüfus patlamasıyla ilgili olmayıp, Kuzey Amerikalıların kültürel köklerini ortaya çıkarmaya yönelik yeniden bir kimlik tanımlama girişimi olduğu ortaya çıkmıştır.¹¹⁶

Giderek küreselleşen günümüz dünyasında yaşanan teknolojik ilerlemeler ve bilgi iletişim alanında yaşanan gelişmeler sayesinde bugün insanlar geçmişte hiç olmadığı kadar birbirleriyle iç içe yaşama olgusu ile yüz yüze gelmektedir ve bu durum dünyanın küresel bir köye dönüşeceğine dair fikirlerin ortaya atılmasına neden olmuştur. Fakat bu dönemde tarihsel kökenlere duyulan ilginin de artışı nedeniyle bu sav tartışmaya açılmıştır. Çünkü küreselleşme, yerelleşmenin de önünü açarak aynı zamanda kimliklerin ve farklılıkların yeniden üretilmesini de beraberinde getirmiştir. Başka bir deyişle, küreselleşme hem kültürel yapıları homojenleştirme hem de heterojenleştirmeyi bir araya getiren bir rejim olarak anlaşılmalıdır.¹¹⁷ Buradan hareketle, küreselleşme bir yandan insanlara tek kültürcü bir yaklaşımı dayatan, öte yandan da kültürel çeşitliliğe kapıyı aralayan bir olgu özelliğini göstermektedir. Başka bir deyişle küreselleşme, “hem tikelciliğin evrensellesmesini hem de evrenselciliğin tikelleştirilmesini içeren ikili bir süreci”¹¹⁸ yansıtmaktadır. Bu durumda küreselleşme, evrensel-yerel, tümel-tekil, aynılık-farklılık gibi söylemler üzerinde şekillenen yeni bir döneme işaret etmektedir. Bir başka deyişle; “yer ve kültürün özgünlüğü terk edilemez, mutlak olarak aşılamaz. Küreselleşme, aslında, yeniden yerelleşme dinamikleriyle bağlantılıdır.”¹¹⁹

Küreselleşme ile ilgili genel kanı, Küreselleşmenin kültür üzerinde homojenleştirici bir etki yapacağı yönündedir. Kymlicka bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

Her tür politik akımdan pek çok sayıda kişi, etnik ve ulusal kimliklerin insanlık tarihinde geçici bir aşama olduğu umudunu

¹¹⁶ Ali Yaşar Sarıbay, **Modernitenin İronisi Olarak Globalleşme**, Everest Yayınları, İstanbul, 2004, s. 40.

¹¹⁷ Michael Hadt ve Anthony Negri, **İmparatorluk**, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı, İstanbul, 2001, s.70.

¹¹⁸ Roland Robertson, “Toplum Kuramı, Kültürel Görecelik ve Küresellik Sorunu”, **Kültür, Kürselleşme ve Dünya Sistemi**, (Ed. Anthony D. King), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998, s. 105.

¹¹⁹ David Morley ve Kevin Robbins, **Kimlik Mekânları-Küresel Medya, Elektronik Ortamlar ve Kültürel Sınırlar**, çev. Emrehan Zeybekoglu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 161.

taşır ve böyle varsayarlar. Dünyanın hem ekonomik hem de politik olarak giderek bütünleşmesiyle birlikte bu dar görüşlü bağılıkların da çözüleceği sanılmıştır. Gerçekte ise “küreselleşme” genelde azınlıkların ayrı bir kimlik ve grup hayatı sürdürmeleri için daha geniş bir zemin sağlamaktadır. Küreselleşme kültürel bakımdan homojen bir devlet mitini giderek daha fazla gerçeklikten uzaklaştırmış ve her devletin içindeki çoğunluğu, çoğulculuk ve çeşitliliğe daha açık olmaya zorlamıştır. Etnik ve ulusal kimliklerin doğası, serbest ticaret ve küresel iletişimin hüküm sürdüğü bir dünyada durmaksızın değişiyor; ancak çokkültürlülüğün meydan okuyuşu da burada karşımıza çıkıyor.¹²⁰

Bu durumda küreselleşmenin, küresel ve yerelin ya da homojen ve heterojenin eş zamanlılığını ortaya çıkardığı söylenebilir.

2. Çokkültürcülüğün Kuramsal Gelişimi

Çokkültürcülük düşüncesinin kuramsal gelişimine en fazla katkıyı, kabaca “liberal” olarak adlandırılan düşünürler ile “cemaatçi” olarak adlandırılan düşünürler yapmıştır ve genel olarak çokkültürcülük yaklaşımı bu iki ana damardan beslenmektedir.¹²¹ Bu iki kamp arasındaki tartışmalar, 1971’de John Rawls’ın “Adalet Teorisi” adlı kitabının yayınlanmasıyla başlamıştır. Bir yanda aralarında J. Raz, W. Kymlicka ve J. Rawls gibi liberaller ya da bireysel hakları savunanlar, diğer yanda ise Micheal Sandel, Michael Walzer ve Charles Taylor gibi kuramcılarının temsil ettiği cemaatçiler ya da grup haklarını savunanlar bulunmaktadır ve bu iki kamp arasındaki polemik ve geniş yazın 1990’ların ortalarına kadar devam etmiştir.¹²²

Çalışmamızda detaylı olarak ele alacağımız bu iki kampın temsilcilerinden Kymlicka ve Taylor’un her ikisinin de Kanada kökenli olması nedeniyle Kanada’da da sürecin nasıl bir yol izlediğine kısaca değinilecektir. Daha sonra ise Kanada’nın yaşamış olduğu deneyimden kaynaklanan sorunlara çözüm önerisi getiren iki düşünürden ilk olarak

¹²⁰ Kymlicka, Çokkültürlü Yurttaşlık, s. 36.

¹²¹ Nazım İrem, “Liberal Cumhuriyetçilik, Çokkültürcülük ve Kültürel Demokrasi Talepleri”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt: 2, Sayı: 8, Kış 2005-2006, s. 36.

¹²² Doytcheva, s. 44.

liberal kanatta yer alan ve 1995 yılında yayınlanan “Çokkültürlü Yurttaşlık” adlı kitabıyla tartışmanın odağında yer alan Kymlicka ile cemaatçi yaklaşımın önemli temsilcilerinden biri olan ve “Tanınma Politikası” adlı kitabıyla tartışmalara önemli oranda katkı sağlayan Charles Taylor’un çokkültürlülük konusunda geliştirdikleri kuramlarına değinilecektir.

Kanada devleti geç kurulan ve milli kuruluş süreci yaşamamış ve başta aborijinal halklar ve Fransızlar olmak üzere, çok sayıda azınlık ulusları olan bir göçmen toplumdur.¹²³ Başlangıçta milli egemenliğe sahip olmayan ve Kanadalı İngiliz ve Kanadalı Fransızların oluşturduğu iki kurucu halk arasında uzlaşmaya dayanan İngiliz Kraliyeti’ne tabi yarı sömürge bir devlettir. Federal sistem ile Kanada’ya ilk gelenler olan Fransız soyundan gelenlere dil ve dinle ilgili özel haklar veriliyordu. Fakat 1870’ten itibaren büyük sayılarda Kanada’ya gelen yerliler, köleler veya ABD’den kaçan göçmenler bu siyasi hakların dışında tutuluyordu.¹²⁴

1930’dan sonra yetkilerin Londra’dan Ottawa’ya devredilmesiyle Kanada sömürge olmaktan çıkmıştır ve Kanada vatandaşlığı ve uluslararası alanda özerklik ancak 1946 yılında mümkün olmuştur. 1946 yılında siyah ve Asyalı azınlıklara verilen vatandaşlık, 1950 yılında Eskimolara ve ardından 1960 yılında da Amerika yerlilerine verilmiştir ve aynı yıl Kanada Haklar Bildirgesi ilan edilmiştir.¹²⁵

1969 yılına gelindiğinde Amerikan yerlilerini temsil eden makamlar toplu olarak yaşamalarını yeniden üretmelerine zarar vereceğini öne sürerek bütün haklara sahip vatandaşlar olarak entegre olmayı reddettiler ve özerk bir hükümet talep ettiler. 1970’li yıllarda Quebec de daha fazla özerklik talep etti. Daha sonra da göçmenlerin soyundan gelen etnik elitler dile dair özel haklara sahip kurucu halk kavramına itiraz ettiler ve göçmen halkların da Kanada’nın kurucuları olarak tanınmasını ve dillerinin ve kültürlerinin de aynı şekilde yasayla korunmasını istediler. Bu taleplere özellikle de Quebec’ten gelen taleplere cevap vermek amacıyla federal hükümet 1971’de çokkültürlülük politikasını uygulamaya koydu. Amaç farklı tarih ve

¹²³ Walzer, Hoşgörü, s. 60.

¹²⁴ Doytcheva, s. 36.

¹²⁵ Doytcheva, s. 36

kültürlere sahip ama aynı statüde bireylerden oluşan yeni bir Kanadalı kimliğini teşvik etmektir. Kanada Başbakanı Trudeau şöyle diyordu: “Kanadalı kimliğinin özü kültürel çoğulculuktur. Her etnik grup, Kanada bağlamında kendi değerlerini ve kültürünü koruma ve geliştirme hakkına sahiptir. İki resmi dilimiz var diye iki resmi kültürümüz yok ve hiçbir kültür diğerinden daha resmi değil.”¹²⁶

1982 Kanada Anayasası’nın giriş bölümünde yer alan kişilerin hakları ve özgürlükleri yasası Kanada’nın çokkültürlü karakterini garanti altına alır. 27. Maddeye göre, kişisel özgürlüklere zarar vermediği sürece azınlıkların geleneklerine saygı gösterilecektir; dinlerin eşitliği sağlanacaktır; atalardan gelen dinlerin öğretilmesi devlet tarafından desteklenecektir. Yasa ayrıca bütün ayrımcılık biçimlerini de yasalar.¹²⁷

Çokkültürcülük, Kanada Hükümeti tarafından ayrıca bir kaç yasa aracılığıyla daha da sağlamlaştırıldı; bunlardan en önemlileri, Çokkültürlülük Sözleşmesi (1988) ve Eşit İstihdam Sözleşmesi (1986)’dir. Her iki yasa, tüm etnik gruplardan bireylerin tam katılımının ve eşitliğinin sağlanması konusunda Kanada Hükümeti’ni yükümlü kılar ve aynı zamanda kültürel farklılıkların tanınmasını teşvik eder. Farklılıklarla bir arada yaşamak şu anlama gelir “farklı ama eşit”¹²⁸

Çokkültürlülük politikasının ilk olarak Kanada ve Avustralya gibi ülkelerde uygulanmaya başlanmasının nedeni olarak, “bu ülkelerin göreceli olarak genç ülkeler olmaları, göçle meydana gelmiş olmaları, ulusal bir kurtuluş savaşı yaşamamış olmaları ve Soğuk Savaş çılgınlığının dışında kalmaları gösterilebilir.”¹²⁹

Çokkültürlülük politikasının uygulanması açısından Kanada önemli bir örnek olma özelliğini 1971’den beri başarılı bir şekilde sürdürmektedir ve Kanada’da bu sistemin başarılı olması Avrupa tarafından da örnek alınan bir sistem olması sonucunu doğurmuştur.

¹²⁶ Doytcheva, s. 38

¹²⁷ Doytcheva, s. 39

¹²⁸ Rainer Geißler, “Multiculturalism in Canada - A Model for Germany?”, **University of Siegen**, 2003, www.uni-siegen.de/phil/.../soziologie/.../japan_2003_multican.pdf, (12.01.2013).

¹²⁹ Ongur, s. 61.

a. Liberal Teori ve Birey Hakları

Çokkültürcülük kuramının gelişimine katkıda bulunan kuramlardan ilk olarak liberal kurama kısaca değinecek olursak, klasik liberalizmde özgürlük ilkesi tüm diğer değerler karşısında kesin üstünlüğe sahiptir. Liberallerin özgürlükten ne anladıkları konusu tartışmalı olsa da genel olarak özgürlükten anlaşılan, bireylere özerk ve özgür bir alan sağlanması ve bu alanın devletin müdahalesine tamamen kapalı olmasıdır.¹³⁰ Bu nedenle de devletin bireylerin özgürlük alanına müdahalesi önlenmelidir. Çünkü bireyler ne devletin ne de başka toplumsal grupların müdahale edemeyecekleri bireysel özgürlüklere ve “özerk bir alan”a sahiptirler.¹³¹ Bu özerk alan içinde bireyin kendini var etme çabasına dışardan müdahale edilmesi yani devlet ve toplum tarafından sınırlar çizilmesi bireylerin özgürlüğünü, bağımsızlığını ve kimliğini oluşturma sürecini engeller. Liberallere göre bireylerin kendi hayatları üzerinde özgürce karar verme hakkının kısıtlanması, bireyin kendi hayatı üzerinde otonom bir varlık olarak karar vermesini engeller. “Toplum bireyin yararına ilişkin farklı ve birbiri ile rekabet eden anlayışlara imkân tanımalı ve sosyal kurumlar iyi yaşam sağlama konusundaki görüş çeşitliliğine bir çerçeve oluşturmakla sınırlı bir görev üstlenmelidir.”¹³² Birey ancak toplum tarafından kendisine biçilen rollere ve roller çerçevesinde kendisinden beklenen davranışlara belli bir mesafede kalarak, bu durumu kendi tercihlerine göre değerlendirdiği zaman ve bu doğrultuda bu rolleri benimsediği zaman özgür olabilir.¹³³

Bireyi merkeze alan liberalizmde, “bireyin varlığı, sınıf, halk gibi ‘bütün’lerin varlıklarından daha gerçektir.”¹³⁴ Bu kavramları birer soyutlama olarak gören liberallere göre halk ve toplum gibi soyut varlıklar tek tek bireylerden daha öncelikli bir konuma sahip değildir. Aslında tek tek

¹³⁰ Mehmet Yüksel, “Mahremiyet Hakkına ve Bireysel Özgürlüklere Felsefi Yaklaşımlar”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 64, Sayı: 1, s. 281.

¹³¹ Yüksel, s. 205.

¹³² Füsün Üstel, **Yurttaşlık ve Demokrasi**, Dost Kitabevi, Ankara, 1999, s. 64.

¹³³ Will Kymlicka, **Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş**, çev. Ebru Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, (Çağdaş), ss. 310-311.

¹³⁴ Atilla Yayla, **Liberalizm**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1992, s. 138.

bireylerin bir araya gelerek oluşturdıkları bir varlığın, bireylerin çıkarlarından bağımsız ortak çıkarlarının olduğu ve onların üzerinde baskın bir güce sahip olduğu söylenemez.¹³⁵ Yaylanın ifadesiyle, “liberaller ‘toplumun çıkarı’, ‘kamu çıkarı’, ‘toplumun iyiliği’, ‘ortak iyi’ gibi kolektif bütünlere hasredilen kavramların ne olduklarının belirsiz olduğuna inanırlar. Bireylerin bireysel çıkarlarının dışında ve bireysel çıkarlardan daha üstün bir konumda olan ‘ortak çıkarlar’ın olabileceği fikrini benimsemezler.”¹³⁶

Liberallere göre, bireyin mutluluğu ancak bireyin kendi özgür tercihleri sayesinde oluşturduğu iyi hayat anlayışı sayesinde mümkündür. Rawls’ın ifadesiyle bireyler iki temel ahlaki güç olarak “adalet” duygusu ve “iyi” kavramına sahip olma ve bunu yönlendirme kapasitesine ulaştıklarında özgür ve eşit vatandaşlar statüsüne kavuşacaklardır.¹³⁷

Liberalizmin ana varsayımı şudur: “Birey olarak yurttaşlar özgür ve eşittir.”¹³⁸ Bu bakış açısına göre grup farklılıklarına ve hatta bireysel farklılıklara bakmaksızın her birey temel ve siyasal haklar konusunda eşittir. Birey eksenli bir yaklaşıma sahip olan liberal bakış açısının grup haklarına bakış açısı negatiftir. Buradan hareketle liberalizmde her birey, yaşadığı toplumda veya vatandaşı olduğu devlette eşit haklara sahip olursa, grup haklarına ihtiyaç kalmayacaktır.¹³⁹ Grup haklarının gereksiz olduğunu düşünen ve konuya bireysel liberalizm bakış açısından hareketle adalet kavramıyla yaklaşan Rawls’a göre; “bazı insanların, diğer bazılarının özgürlüğünü kaybetmesi pahasına “daha iyi” olanı paylaşması asla haklı görülemez. Adalet anlayışı, birkaç kişinin mutluluğunun, çoğunluğun mutluluğu adına feda edilmesine izin vermez. Dolayısıyla, adil bir toplumda, eşitliğe dayalı özgürlükler temel alınır ve bunlar toplumsal ilgilerin ve siyasi pazarlıkların konusu yapılamaz. Yanlış bir teoriye rıza göstermemizin tek şartı, daha iyisine sahip olmamak, adaletsizliğe boyun

¹³⁵ Mustafa Erdoğan, **Liberal Toplum Liberal Siyaset**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1998, ss. 21-22.

¹³⁶ Yayla, s. 141.

¹³⁷ Bern Schilcher, “Etzoni’s New Theory: a Synthesis of Liberal and Communitarian Views”, **The Journal of Socio-Economics**, Cilt: 28, Sayı: 4, 1999, s. 430.

¹³⁸ Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık**, s. 71.

¹³⁹ Mesut Hazır, “Çokkültürlülük Teorisine Çağdaş Katkılar ve Bireysel Haklar-Grup Hakları Ekseninde Çokkültürlülüğü Tartışmak” **Akademik İncelemeler Dergisi** (Journal of Academic Inquiries), Cilt: 7, Sayı: 1, 2012, s. 4.

eğmemizin tek mazereti ise daha büyük bir adaletsizlikten kaçınmak olabilir.”¹⁴⁰ Buradan hareketle liberalizme göre, yaşam hakkı, özgürlük hakkı, seçme ve seçilme hakkı, toplanma ve dolaşım hakkı, ifade özgürlüğü gibi herkes için temel haklar olarak kabul edilen bu haklar devlet tarafından tanınmalı ve garanti altına alınmalıdır.¹⁴¹ Çünkü insanların farklılıklarının ötesinde ortak bir doğası vardır ve bunlar Rawls’ın “herkesin eşit özgürlüğü” olarak ifade ettiği prensibe karşılık gelmektedir.¹⁴²

Liberalizmi gayet yerinde bir ifadeyle özetleyen Walzer’a göre, liberalizm için ayrıcalıklı bir çoğunluk ya da özel haklara sahip bir azınlık yoktur.¹⁴³ Yani liberalizmde azınlık taleplerinin yeri olamaz ve azınlık hakları konusu liberalizm öncesi cemaatçi dönemin bir kalıntısı olarak görüldüğü için kültürel ve dilsel hak talepleri dar görüşlülüğün ürünü olarak görülmektedir. Bu durumu kültürel grupların hak taleplerinin liberalizmin sorunu olmadığı şeklinde ifade eden Chandran Kukathas, bu kültürel grupların hak taleplerine cevap vermenin liberalizmin görevi olmadığını ve liberalizmin geleneksel ilkelerine uygun davranarak bu taleplere kayıtsız kalması gerektiğini söylemiştir.¹⁴⁴ Kukathas’ın bu yaklaşımı liberalizmin renk körü anlayışının bir yansımasıdır. Yani devlet etnik kültür ve kimlikler karşısında yansız olmalı ve onların yaşayabilmesi için herhangi bir sorumluluk üstlenmemelidir. Tok’un ifadesiyle, “ bu yansızlık ve herkesin etno kültürel kökeni ve kimliği dikkate alınmaksızın, eşit vatandaşlık statüsüne sahip olduğu göz önünde bulundurulursa, sivil milliyetçilik adına hiç kimse dezavantajlı kılınmamıştır. Bu nedenle devlet tüm bireyler içindir ve onlarıdır.”¹⁴⁵ Ancak “yansız olma iddiasına rağmen sivil milliyetçilik pratikte egemen etno-kültürel grubun kültür ve kimliğini ulusal kültür ve kimlik olarak tanır ve destekler; toplumsallık kültürü olarak onu kurumsallaştırarak egemen etno-kültürel grubun sosyal yönden yeniden

¹⁴⁰ John Rawls, **A Theory of Justice**, Harvard University Press, Cambridge, 2005, s. 4.

¹⁴¹ Hazır, s. 4.

¹⁴² Doytcheva, s. 45.

¹⁴³ Michael Walzer, “Yorum”, **Tanınma Politikası**, (Ed. Amy Gutmann), çev. Cem Akas, 3. Baskı, YKY, İstanbul, 2010, (Yorum), s. 118.

¹⁴⁴ Chandran Kukathas, “Liberalism and Multiculturalism: The Politics of Indifference”, **Political Theory**, Cilt: 26, Sayı: 5, 1998, s. 689.

¹⁴⁵ Nafiz Tok, **Kültür, Kimlik ve Siyaset**, Ayrıntı, İstanbul, 2003, s. 230.

üretimini güvenceye alır. Egemen olan dışında tüm etno-kültürel kimlikler karşısında yansızdır ve onların özel alanda kendilerini ifade etmelerine izin verir.”¹⁴⁶ Bu nedenle liberaller tarafından dile getirilen devletin dinsel, etnik, ırksal ve cinsel aidiyetlere karşı tarafsız olduğu savı gerçekçi olmamaktadır. Gerd Baumann’ın bu konudaki görüşüne bakacak olursak, “çokkültürlülük üçgeninin ilk köşesinde yer alan modern ulus devlet içinde şu veya bu ölçüte göre çoğunluk ya da azınlık olarak görülmelerine bakılmaksızın, halkın çoğunun yaşam şansını belirleyen devletin hegemonik medya ve baskın sivil kültürü kadar, yönetimi elinde bulunduran seçkinleridir. Aslında, tam da bu güçler; genelde dini ya da etnik, yurttaşlıkla ilgili ya da cinsel, tarihsel ya da mitolojik olsun hangi farklılık yapısı üzerinden kimin azınlık olarak belirleneceğini belirler”.¹⁴⁷ Çünkü hiçbir devlet hatta çokkültürlü politikalar benimsemiş devletler bile çoğunluğu oluşturan ya da egemen etno-kültürel grup tarafından yönetilmiştir. Bu gerçeği göremeyen Ortodoks liberaller, etno-kültürel grupların dinsel ve kültürel hak taleplerini “yansızlık” savıyla liberalizmin kapsamı dışına atmaktadırlar. Ancak geleneksel liberal görüş, bir süredir, kendilerini liberal olarak adlandırıp, bir yandan da grup temelli hakların liberalizme aykırı olmadığı, azınlık haklarının liberalizmle uyumlu olduğu görüşünü savunan Will Kymlicka ve Charles Taylor gibi siyaset felsefecilerin meydan okumasıyla karşı karşıyadır.¹⁴⁸

(1) Kymlicka ve Çokkültürlü Yurttaşlık

Kymlicka, “Çokkültürlü Yurttaşlık” adlı kitabında çokkültürlülük ile ilgili temel savını öne sürmeden önce kitabının alt başlığı olan “azınlık haklarının liberal teorisi” ibaresinden de anlaşılacağı üzere kitabının liberal gelenek içinde yer aldığını ifade etmiştir. Yanı sıra liberal teriminin

¹⁴⁶ Tok, s. 229.

¹⁴⁷ Gerd Baumann, **Çokkültürlülük Bilmecesi; Ulusal, Etnik ve Dinsel Kimlikleri Yeniden Düşünmek**, Dost Yayınevi, Ankara, 2006, s. 25.

¹⁴⁸ İdil Boran, “The Challenge of Choice. Liberal Theory and Public Education in Multilingual States”, **Theory and Research in Education**, Cilt: 1, Sayı: 2, 2003, ss. 229-230.

dünyanın farklı yerlerinde farklı anlamlarda kullanılması nedeniyle bu durumun yanlış anlamalara yol açmaması amacıyla, öncelikle liberal kavramını kendi anladığı şekliyle ifade etme ihtiyacı duymuştur. İlk olarak 16. Yüzyıl Avrupası'nda ortaya çıkan liberalizm, sosyalizmin çökmesinin ardından bugün dünyanın birçok yerinde egemen ideoloji haline gelmiştir. Kymlicka'ya göre liberalizm, bireye verdiği önemle diğerlerinden ayrılır ve liberaller, bireye devletin müdahale edemeyeceği bir özgürlük alanı (inanç özgürlüğü, ifade özgürlüğü, cinsiyet özgürlüğü) açarlar. Yani liberalizm yurttaşlara kendi iyi yaşam anlayışlarına göre yaşayabilecekleri tarafsız bir alan açar.¹⁴⁹ Devletin bu tarafsız yaklaşımı, etnik kimliklerin de insanların özel hayatları ile sınırlı kalması sonucunu doğurur ve bu konuda devlet insanların etnik ya da kültürel kimliklerini özgürce ifade etmelerine karşı çıkmaz fakat bu süreci destekleyecek herhangi bir adım atmaktan da kaçınır. Liberal devletin buradaki tutumu “iyi niyetli ihmal”dir. Bu tutum liberalizmin ayrımcılık yapmama yasağı ile de desteklenerek, kültürel çeşitlilik, bireysel inançlar ve değerler, kültürel kimlikler karşısında devletin tarafsızlığı ilkesinden hareketle tüm yurttaşlara eşit hak ve özgürlükler sağlama anlayışına ulaştırmıştır.¹⁵⁰ Kanadalı bir akademisyen olan ve liberal kanatta yer alan Kymlicka, Kanada deneyiminde yaşanan sorunların da büyük oranda etkisiyle, liberal kanat içinde kalarak, liberal teorinin haklar kuramında birtakım sorunlar olduğundan hareket etmiş ve yeni bir yaklaşım biçimi ortaya koymuştur.

Kymlicka kendi yaklaşımını ortaya koymadan önce liberal yaklaşımda süreç içinde meydana gelen gelişmelere kısaca değinmiştir. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra azınlık haklarına dair yeni bir yaklaşımın gerekli olduğuna dair görüşler kuvvetlenmiştir ve çok sayıda liberal, insan haklarına dair atılacak yeni bir adımın azınlık çatışmalarını çözeceği umudunu taşıyordu. Bu yeni yaklaşım, herhangi bir grubun üyesi olmanın sağlayacağı ayrıcalıklar yerine tüm bireylerin yararlanacağı temel medeni ve siyasi hakları güvence altına alacaktı. Bu sayede tüm bireylere sağlanan temel haklar garanti altına alındığı takdirde, bu haklar dışında etnik

¹⁴⁹ Kymlicka, Çokkültürlü Yurttaşlık, ss. 11-13.

¹⁵⁰ Tok, s. 185.

ya da kültürel olarak farklı olan gruplara bu farklılıklarından dolayı başka haklar tanımaya gerek kalmayacaktı. Bu düşünceden hareket eden Birleşmiş Milletler, Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi'nde etnik ve ulusal azınlıklara ilişkin tüm göndermeleri çıkarmıştır.¹⁵¹

Savaş sonrası dönemin birçok liberali etnik ya da ulusal gruplara kalıcı bir kimlik ya da anayasal statü verilmesi gerektiği fikrine karşı çıkarlar. Ancak azınlık haklarının insan hakları kategorisi altında toplanamayacağı giderek daha fazla ortaya çıkmaya başlamıştır. Geleneksel insan hakları ilkeleri kültürel azınlıklarla ilgili önemli birtakım sorunları çözmekte yetersiz kalmaktadır. Örneğin parlamentolardaki bürokrasilerde ve mahkemelerde hangi dil kabul edilecektir? Her etnik ve ulusal grup devlet okullarında anadillerinde eğitim görecektir midir? Politik mevkiler bir ulusal grup ya da etnik oran ilkesine göre mi dağıtılacaktır? Azınlıkların bütünleşme sorumlulukları ne kadardır? Vatandaşlığa kabul edilmeden önce göçmenlerden ve mültecilerden hangi oranlarda bütünleşmeleri beklenecektir? İnsan hakları öğretilerinin bu gibi sorulara neredeyse hiç yanıt verememeleri buradaki sorunu gözler önüne sermektedir.¹⁵² Kymlicka'ya göre bu sorunlara çözüm bulabilmek için geleneksel insan hakları ilkelerine bir azınlık hakları teorisi eklenmelidir. Yanı sıra, Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nde yaşanan şiddetli çatışmalar böyle bir azınlık hakları teorisinin varlığını bir gereklilik olarak iyice belirginleşmiştir. Bu nedenle özellikle 1990'lardan sonra azınlık hakları konusu uluslararası ilişkilerin merkezine oturmuştur. Örneğin Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK), 1991'de bir Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiserliği kurmuştur. Birleşmiş Milletler hem ulusal ya da etnik, dinsel ve dilsel azınlıklara ait insanların hakları bildirgesi (1993) hem de bir yerli hakları evrensel bildirgesi taslağı (1998) üzerine tartışmalar yürütmektedir. Avrupa konseyi 1992'de azınlık dil hakları üzerine bir

¹⁵¹ Kymlicka, Çokkültürlü Yurttaşlık, ss. 27-28.

¹⁵² Kymlicka, Çokkültürlü Yurttaşlık, ss. 30-31.

bildirgeyi (Bölgesel ya da Azınlık Dilleri İçin Avrupa Şartı)¹⁵³ benimsemiştir.¹⁵⁴

Bir liberal demokrasinin en temel taahhüdü birey olarak yurttaşların özgürlük ve eşitliğidir. Bu, grup üyeliklerine bakmaksızın tüm bireyler için temel medeni ve siyasal hakları güvence altına alan anayasal haklar bildirgesine yansır. Öyleyse liberaller etnik ve ulusal azınlıkların grup farkına dayalı hak taleplerini nasıl kabul edebilir? Birçok insana göre, grup farkına dayalı haklar fikri liberalizme karşıt bir felsefe ya da dünya görüşüne dayanır. Bu fikir görüldüğü kadarıyla, bireylerin statüsünden çok grupların statüsü ile ilgilidir ve grup farkına dayalı haklar sanki liberal bireysel özgürlük ve eşitlik ilkeleri ile tutarlı olduğunu göstermeye çalışmaktadır.¹⁵⁵

Tüm bu gelişmelerden hareket eden Kymlicka, liberalizmin geleneksel konumundan bir sapma yaparak liberalizmin tüm yurttaşların eşitliği ilkesinden hareket eden ve farklı gruplara özel haklar tanınmasına gerek olmadığı ve tüm hakların insan hakları kategorisi altında birleştirilebileceği savından hareket etmenin artık yeterli olmadığını ileri sürmektedir. Kymlicka'ya göre; “çokkültürlü bir devlette kapsayıcı bir adalet teorisi hem grup üyelikleri göz önüne alınmaksızın bireylere tanınmış evrensel hakları; hem de belli grup farkına dayalı hakları ya da azınlık kültürleri için “özel statüleri” içerecektir.”¹⁵⁶

Kymlicka'ya göre, geleneksel liberalizm toplum içinde var olan farklılıkları tanıma ve bunlara çözüm üretmede yeterli değildir. Liberal gelenek birey haklarına karşı ikinci bir hak alanı olarak ortaya çıkmak isteyen kolektif hak anlayışına “bireyin önceliğini” zedeleme düşüncesiyle karşı çıkmaktadır. Bu bağlamda Kymlicka geleneksel liberal anlayışa yeni bir bakış açısı getirme önerisinde bulunmaktadır. Buna göre liberaller, kültürel yapıların kaderiyle ilgilenmek ve bunu kendilerinin bazı ahlaki statüleri olduğu için değil, insanların önlerindeki seçeneklerin farkına

¹⁵³ European Charter for Regional or Minority Languages, **Council of Europe**, 05.11.1992, conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/148.htm, (16.04.2013).

¹⁵⁴ Kymlicka, Çokkültürlü Yurttaşlık, s. 31.

¹⁵⁵ Kymlicka, Çokkültürlü Yurttaşlık, ss. 71-72.

¹⁵⁶ Kymlicka, Çokkültürlü Yurttaşlık, s. 31.

varmalarının tek yolunun zengin ve güvenli bir kültürel yapıdan geçtiğinin ayrımına vardıkları için yapmalıdırlar.¹⁵⁷

Kymlicka, bireysel hakların ötesinde çalışmasında kolektif hakları da tanımlamaktadır. Kymlicka'ya göre, bir grup iki tür kolektif hak talebinde bulunabilir. Bunlardan biri grubun kendi üyelerine karşı hakkını oluştururken, ikincisi ise bir grubun çoğunluk karşısındaki hakkını oluşturmaktadır. Birinci tür haklar grubu içerideki muhalefetin istikrar bozucu etkilerinden yani üyelerinin bireysel olarak geleneksel pratikleri ya da adetleri izlememe kararlarından koruma amacını güderken, ikincisi grubu dışsal kararlardan yani büyük toplumun ekonomik ve sosyal etkilerinden korumayı hedeflemektedir. Bu iki hak talebi arasındaki ayrımı belirginleştirmek isteyen Kymlicka birincisini “iç kısıtlamalar”, ikincisini ise “dış korumalar” olarak adlandırmıştır.¹⁵⁸ Kymlicka, dışsal koruma hakları konusunda iyimser bir yaklaşıma sahiptir ve dışsal korumaların, ırk ayrımında olduğu gibi, bazı grupların diğerleri üzerinde egemenlik kurması tehlikesini taşıdığı durumlar olsa bile, bunun genellikle karşılaşılan bir durum olmadığını söyler. Yanı sıra, Kymlicka, liberal teorinin yaygın bir biçimde eleştirdiği dışsal korumanın bireysel hakları zedelediği tezine de katılmamaktadır.¹⁵⁹

Haklar sisteminin ikinci ayağını oluşturan iç kısıtlamalar durumunda ise, etnik ya da azınlık grupların kimi durumlarda kendi üyeleri üzerinde baskı kurma riski taşımaktadır. Örneğin azınlık kültürlerin kendi üyelerine ilişkin uygulayabilecekleri cinsel ayrımcılık bu duruma tipik bir örnek teşkil edecektir. Yanı sıra, çokkültürlü yurttaşlık modelinin üç formu da iç kısıtlamalar dayatmak için kullanılmaya elverişli durumlar doğurabilir. Bu bağlamda mantıksal uç noktalarına çekilen bir çokkültürlülük politikası her etnik grubun kendi meşru geleneklerini, bu gelenekler temel insan hakları ve anayasal ilkelerle çelişse bile, kendi üyelerine dayatmaları konusunu haklı çıkaracağı korkusunu bünyesinde barındırmaktadır.¹⁶⁰

¹⁵⁷ Bauman, Müphemlik, s. 267.

¹⁵⁸ Kymlicka, Çokkültürlü Yurttaşlık, s. 73.

¹⁵⁹ Mustafa K. Şan, “Farklılık ve Çokkültürlülük Siyasetleri Üstüne Bir Deneme”, **Milel ve Nihal**, Cilt: 3, Sayı: 1-2, 2005, s. 87.

¹⁶⁰ Kymlicka, Çokkültürlü Yurttaşlık, ss. 80-82.

Fakat bu durum aslında, potansiyel olarak böyle olmakla birlikte esasında göç yoluyla farklı grupları bir araya getiren ülkelerin çokkültürlülük projesi bu durumun oldukça ötesindedir. Çokkültürlülük projesinin amacı, göçmenlerin kendi etnik kimliklerini ifade edebilmelerini ve eğer isterlerse üzerlerindeki asimilasyon baskısını azaltabilmelerini sağlamaktır. Ancak her şeye rağmen iç kısıtlamalar peşinde olan gruplar da olacaktır. Bu grupların talepleri bu taleplerinin başarı şansını yakalamaktan uzaktır. Oturmuş demokrasilerde etnik ve ulusal gruplar tarafından dile getirilen gruplara özgü hak talepleri daha çok koruma amaçlı olup iç kısıtlamalar için talepte bulunanlarsa genel olarak geri püskürtülmektedir. Bu anlamda son yıllarda revaçta olan çokkültürlü kamusal politikalar, neredeyse tamamen dış korumaların kabul edilmesi çerçevesinde şekillenmiştir.¹⁶¹ Kymlicka da, yukarıda tasvir edilen iki hak türünden dış koruma hakkını önemsemekte ve liberal yaklaşımın gruplar arasında adaleti destekleyecek belli dış koruma önlemlerini onaylayabileceğini ve onaylaması gerektiğini; ancak grup üyelerinin geleneksel otoriteleri ve pratikleri sorgulama ve gözden geçirme haklarını sınırlayan iç kısıtlamaları reddetmeleri gerektiğini savunmaktadır.¹⁶²

Kymlicka özünde liberal düşünce içinde kalarak, buradan farklı bir perspektif öneren neoliberal bir yaklaşım sunmaktadır. Kymlicka'nın bu farklı yaklaşımının temelinde, çokkültürlü bir devlette, kapsayıcı bir adalet teorisinin hem grup üyelikleri göz önüne alınmaksızın bireylere tanınmış evrensel haklar, hem de belli grup farkına dayalı haklar ya da azınlık kültürleri için "özel statüler" yatmaktadır. Bu noktada, Kymlicka ulusal azınlık ve etnik azınlık tanımlamasına giderek, ulusal azınlıkları büyük devlet şemsiyesi altında toplamış ayrı ve potansiyel özyönetimli toplumlar, etnik azınlıkları ise, başka bir topluma katılmak amacıyla ulusal cemaatlerini terk etmiş göçmenler olarak tanımlamaktadır.¹⁶³

Kültürel çeşitliliğin kaynağını kabaca iki sınıflandırma üzerinden açıklayan Kymlicka'ya göre, ilk durumda kültürel çeşitlilik daha önce

¹⁶¹ Kymlicka, Çokkültürlü Yurttaşlık, ss. 80-83.

¹⁶² Kymlicka, Çokkültürlü Yurttaşlık, s. 75.

¹⁶³ Kymlicka, Çokkültürlü Yurttaşlık, s. 51.

özyönetimli ve belli bir toprak parçası üzerinde yoğunlaşmış kültürlerin geniş bir devlet çatısı altına sokulmasından doğar. Bünyeye dâhil edilen ve Kymlicka tarafından “ulusal azınlıklar” olarak adlandırılan bu kültürler genelde kendilerini çoğunluk kültürü yanında ayrı toplumlar olarak korumak isterler ve ayrı toplumlar olarak varlıklarını devam ettirebilmek için çeşitli özerklik ve özyönetim biçimleri talep ederler. İkinci durumda ise, kültürel çeşitlilik bireysel ve ailesel olarak göçten doğar. Bu göçmenler Kymlicka’nın “etnik gruplar” olarak adlandırdığı gevşek birlikler oluştururlar ve genel olarak büyük toplumla bütünleşmek ve bu toplumun tam üyeleri kabul edilmek isterler.¹⁶⁴ Liberallere göre ulusal azınlıkların, ulusal haklar talep etmelerinin meşru bir zemini vardır fakat göçmenlerin böyle bir hakları yoktur. Liberallere göre, göçmenler onlardan beklenen davranışın bütünleşme olduğunu bilerek ana ülkeye gelmişlerdir. Kendi ülkelerini ve kültürlerini gönüllü olarak terk edip ana ülkeye geldikleri için ulusal kimlikleri ve beraberinde getirdiği ulusal haklarından feragat etmişlerdir. Bu yaklaşım özellikle Amerikalı siyaset teorisyeni Nathan Glazer ve Michael Walzer’ın yazılarında açıkça görülmektedir. Amerika örneğinden hareket eden Walzer, göçmenler “gönüllü olarak geldikleri” için, burada “kendi kendini tayin hakkı” için bir dayanak yoktur. Aynı şekilde İngilizcenin resmi dil olmasına karşı çıkmak için de bir dayanak ya da gerekçe yoktur.¹⁶⁵

Benzer şekilde düşünen Kymlicka’ya göre ise, Amerikan hükümeti (ya da öteki batı demokrasilerinin) göçmenlere ulusal haklar vermek istememekte haklıdır. Çünkü göçmenler kendi kültürlerini terk etmiş, köklerinden kendileri kopmuşlardır ve başka bir ülkeye gelmeyi kendileri gönüllü olarak tercih etmişlerdir. Aynı şekilde Kymlicka, göçmenlerin ana kültürleriyle kalıp göçmeme gibi bir seçenekleri olduğu sürece ana ülkenin bütünleşme beklentisi haksız değildir yorumunda bulunmuştur.¹⁶⁶

¹⁶⁴ Kymlicka, *Çokkültürlü Yurttaşlık*, s. 37.

¹⁶⁵ Michael Walzer, “Pluralism in Political Perspective”, **The Politics of Ethnicity**, (Ed. Michael Walzer), Harvard University Press, Cambridge, sayfa 6-7’den aktaran, Will Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık; Azınlık Haklarının Liberal Teorisi**, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı, İstanbul, 1998, s. 111.

¹⁶⁶ Kymlicka, *Çokkültürlü Yurttaşlık*, ss. 156-157.

Kymlicka, insanların “kültürel yaratıklar” olmasının nedenini, insanların kültürleri tarafından biçimlendirildiklerine dayandıran cemaatçi görüş gibi açıklamaz, ona göre insanoğlunun gelişimi için kültür gereklidir. Kültür iki sebeple gereklidir. İlk olarak kültür, insanların dünyasını tanımlayıp biçimlendirir, neyin değerli olduğuna ilişkin zekice kararlar verebilmelerini sağlar, onlara saygıdeğer roller önerir, anlamlı seçenekler sunar, yaşamlarını sürdürme biçimlerine ilişkin kararlarda rehberlik eder, seçme yeteneğini geliştirmek için gerekli zemini oluşturur ve diğer yollardan özgürlük ve bağımsızlıklarının kaçınılmaz bağlamını biçimlendirir. İkinci olarak kültür insanlara bir kimlik hissi verir, şartsız ve başarıya odaklı olmayan bir özdeşleşme ve aidiyet kaynağı oluşturur, insanların karşılıklı anlaşabilmesini sağlar, toplumsal dayanışma ve güveni artırır, kuşaklar arası bağı güçlendirir ve insan mutluluğuna aracı olur. İlk sav ile kültürün bağımsızlığı geliştiren rolü vurgulanırken, ikincisinde ise, kültürün insan mutluluğuna ve istikrarlı toplumlar yaratılmasına olan katkısı vurgulanmaktadır.¹⁶⁷

Kymlicka, bağımsızlığın temel liberal değer olduğunda ısrar etmektedir. Kültürlerin temel olarak üyelerine anlamlı, saygıdeğer seçenekler sunma ve onların bireysel bağımsızlık yeteneklerini geliştirme becerilerine göre yargılanmaları gerektiğinde ısrar etmektedir.¹⁶⁸ Parekh’ e göre Kymlicka açıkça bu şekilde ifade etmiş olmamasına rağmen diğer etkenler sabitken, bağımsızlığı ve seçimi teşvik eden bir kültürün, bunu yapmayan bir kültürden daha iyi ve daha zengin, be nedenle de daha üstün olduğunu ima eder. Seçim ortamını korumak için kültür, değerlerinin etkisine açık kalmalı, yerleşmiş inançlarıyla uygulamalarını onaylamayıp farklı biçimde yaşamak isteyen üyelerine karşı sansür veya caydırıcı yaptırımlar uygulamamalıdır.¹⁶⁹

Kymlicka’ya göre kültür, “kurumsal bakımdan az ya da çok tamamlanmış belirli bir bölgede veya anavatanda yaşayan, belirli bir dile ve

¹⁶⁷ Parekh, s. 129.

¹⁶⁸ Parekh, s. 129.

¹⁶⁹ Parekh, s. 130.

tarihe sahip birçok nesilden oluşan bir topluluk”tur.¹⁷⁰ Eğer bir topluluk kültürel açıdan homojense tüm üyeleri istikrarlı bir kültürel topluluğun olumlu yönlerinden faydalanır. Sorun, toplum çokkültürlüyse ortaya çıkar çünkü bu durumda, çoğunluktaki topluluk kültürel haklarını kullanırken azınlıktakiler kullanamaz. Klasik liberallerin geçmişte istediği gibi asimile olmaları istenebilir, ancak Kymlicka bu görüşü hem kuramsal hem de pratik nedenlerle reddeder. Kuramsal savı iki yönlüdür. Kültür, insan gelişimi için çok önemli olduğundan azınlıkların kültürlerini koruma hakkı vardır. İkinci olarak, adalet ilkesi azınlıklarla çoğunluğun aynı kültürel haklara sahip olmasını ve bu hakları aynı etkinliklerle kullanabilmesini gerektirir. Burada Kymlicka, Rawls’u bir adalet kuramı benimser, bunu kültürler arası ilişkilere uygular ve çokkültürlülük kuramının temeli haline getirir. Pratik boyutta zorla yapılan asimilasyonun hiçbir zaman başarılı olmadığını ve buna maruz kalanları, psikolojik ve ahlaki bakımdan yönünü şaşırmasına daha da eğilimli hale getirdiğini öne sürer.¹⁷¹

Kymlicka’ya göre farklı kültürel azınlık türleri vardır. Bazıları bazı bölgelerde toplanmıştır, bazıları dağınıktır. Bazıları gönüllü göçmenlerdir; bazıları mülteciyken bazıları da ülkeye zorla getirilmiştir. Kymlicka bu ve diğer grupların kültürel isteklerinin ahlaki bakımdan farklı ağırlıklarda olduğunu düşünmektedir. Hak iddiaları en güçlü olanlar ulusal azınlıklar, en zayıf olanlar da gönüllü göçmenlerdir; diğerleri bunların arasındadır. Ulusal bir azınlık veya azınlık ulus, belirli bir bölgede toplanmıştır; geçmişte kendi yönetimine sahip olmasına rağmen sonradan söz konusu topluma dâhil olmuştur; kurumsal yapısı tamdır, ortak bir dili ve kültürü vardır ve genel anlamda güçlü bir toplu kimliğe sahip, farklı bir kültürel birimdir. Amerika Birleşik Devletleri’ndeki Kızılderililer, Porto Rikolular, Cehicanolar ve Hawai Yerlileri, Kanada’daki Quebec’liler ve yerli topluluklar ve Yeni Zelanda’daki Maoriler bu gruba girer. Kymlicka’ya göre bir azınlık ulusun çoğunluk ulustan hiçbir farkı yoktur. İkisinin de toplumsal kültürleri vardır, belli bölgelerde toplanmışlardır, kurumsal yapısı az çok tamdır ve güçlü bir

¹⁷⁰ Kymlicka, Çokkültürlü Yurttaşlık, s. 18.

¹⁷¹ Parekh, s.130.

ulus duyguları vardır. Bunlar arasındaki ilişkiler bağımsız iki devlet arasındaki ilişkiler gibidir ve barışçı müzakereler yoluyla yürütülmelidir.¹⁷²

Kültür, yalnızca bağımsızlığın gelişmesi için gereken şartlardan biri olarak değerli olduğu için Kymlicka, azınlık ulusların liberal olması gerektiğinde, aksi halde toplu bağımsızlık taleplerini baltalayacaklarında ısrar etmektedir. Temel sivil ve politik özgürlükleri, cinsiyetler arasında eşitliği, kaçış hakkını ve diğerlerini sağlamaları gereklidir.¹⁷³

Kymlicka'ya göre göçmenler ahlaki yelpazenin diğer ucundadır. Onlar ulusal değil etnik azınlıklardır, ne belirli bölgelerde toplanmışlardır ne de kurumsal yapıları tamdır ve artık kültürleri doğal ortamından kopmuştur ve bu yeni çevrede tekrar yaratılamaz. Daha iyi fırsatlara sahip olmak için geldiklerinden yeni topluma uyum sağlamaları da kendi çıkarlarına olacaktır. Kymlicka bu ve diğer pratik nedenlerle göçmenlerin kültürlerini koruma haklarını kullanamayacaklarını ve dolayısıyla bu hakkı istemekten kaçınmaları gerektiğini söylemekle yetinmez, göçmenlerin aslında asıl ülkelerini terk ederek bu haktan gönül rızasıyla vazgeçmiş oldukları şeklindeki tuhaf savı da ortaya atar. Asıl ülkeleri, göçmenlerin kültürlerinin evidir ve bunu terk etmek göç ettikleri ülkenin kültürüne göre yaşamayı seçtikleri anlamına gelir. Kültür Kymlicka'ya göre temel iyiliklerden biri olduğuna göre, kişinin kültürünü yaşama hakkından nasıl vazgeçebileceğini anlamak kadar zordur. Göç edilen ülke bu noktayı en başında açıklamış olsa bile bunu yapmaya hakkı olup olmadığı sorusu yine de sorulabilir. Ayrıca kitle göçlerine sık rastlanan bu günlerde, insanın kültürünün ülkesiyle sınırlı olduğunu söylemek pek anlamlı değildir. Kymlicka, başka yerlerde olduğu gibi burada da, etnik gruplarla uluslar arasında kesin bir ayırım yapıp uluslara ayrıcalıklar tanıma şeklindeki iyi bilinen ve daha önce de belirtilen liberal eğilimi yansıtmaktadır. Aynı zamanda göçmenlerle vatandaşlar arasında fazlasıyla net bir ayırım yapmaktadır. Göçmenler öylesine misafirler değil, yerleşmeye gelen insanlardır; onlara sınıma vatandaşları ya da beklemedeki vatandaşlar diyebiliriz. Dolayısıyla niteliksel olarak diğer

¹⁷² Kymlicka, Çokkültürlü Yurttaşlık, s. 167.

¹⁷³ Kymlicka, Çokkültürlü Yurttaşlık, s. 171.

vatandaşlardan farklı değildirler ve aynı kültürel ve diğer taleplerde bulunma hakları vardır.¹⁷⁴

Kymlicka göçmenlerin ayrımcılığa uğramamak, kendilerini haksız yere dezavantajlı konuma sokan yasalardan korumak, dillerini korumak gibi polietnik hak taleplerinde bulunabileceklerini, ancak kendilerini yönetme ve kültürel bağımsızlık gibi ulusal hak taleplerinde bulunamayacaklarını iddia eder. Kültürlerini sürdürme haklarından vazgeçtikleri için liberal toplum onları liberal ilkelere saygı duymaya zorlamakta haklıdır.¹⁷⁵

b. Cemaatçi Yaklaşım ve Grup Hakları

Çokkültürcülük teorisinin oluşmasında önemli oranda katkısı olan iki yaklaşım biçiminden liberal yaklaşımın temel savlarına çalışmamızda değindikten sonra, ikinci yaklaşım olan cemaatçi yaklaşıma da çalışmamızda kısaca yer vereceğiz.

Bireyin özgürlüğünü merkeze alan liberal yaklaşım, 1980’li yıllardan sonra cemaatçilik ya da komüniteryan yaklaşım tarafından ciddi şekilde eleştirilmeye başlanmıştır. Arthur’a göre “community” kavramını temel alan komüniteryanlar sorumluluk ve ödev duygusu gibi kavramlara özel bir anlam yüklerler. Bu bağlamda, bir kimsenin kişisel değerlerinin, onun içinde doğup büyüdüğü sosyal çevre tarafından şekillendiğini ileri süren bu yaklaşımda toplumdan tamamen soyutlanmış bir kişinin kimliğini diğerlerinden bağımsız olarak oluşturması düşünülemez.¹⁷⁶ Liberal teori içinde bireysel haklara yapılan tek yanlı vurgu, bireyi topluluk bağlarından, kültürel çevresinden ve de kişinin kimliğini oluşturan tüm toplumsal etkenlerin etkisinden bağımsız bir varlık konumuna sokar. Oysa birey kimliğini ancak bir topluluk içerisinde diğerleriyle olan iletişimi sayesinde oluşturabilir ve bu nedenle komüniteryanlar haklar sorunun grup hakları temelinde ele alınması gerektiğini çünkü bireyin kimliğinin ancak

¹⁷⁴ Parekh, s. 133.

¹⁷⁵ Parekh, s. 133.

¹⁷⁶ James Arthur, **School and Community: The Communitarian Agenda in Education**, Falmer Press, London, 1999, ss. 7-8.

topluluklar tarafından şekillendirildiğini iddia ederler.¹⁷⁷ Kymlicka'nın ifade biçimiyle cemaatçi yaklaşım, bireyler belli toplumsal roller ve ilişkiler ağı yoluyla kimliklerini oluşturdıkları için bu bireylerin iyi hayat anlayışları da ancak içinde yaşadıkları toplum içinde bir anlam taşımaktadır şeklindedir.¹⁷⁸ Yani cemaatçilere göre, insanlar toplumsal varlıklardır ve toplumsal bağlar aracılığıyla kimliklerini oluştururlar.

Birey haklarını temele alan liberalizmin en sorunlu yanlarından biri, birey odaklı hak ve özgürlük yaklaşımlarının, grup hakları düşünüldüğünde işe yaramamasıdır.¹⁷⁹ Özellikle Parekh ve Taylor konuya bu açıdan yaklaşmaktadır. Parekh'e göre liberalizm, liberal olmayan gruplara ve yaşam biçimlerine yaşam hakkı tanımamaktadır. Parekh bu durumu, liberal olmayanların liberal değerlere saygı duymalarının beklenmesinin tek nedeni olarak bunların çoğunluğun inanç ve değerlerini temsil ediyor olmasına bağlayan Kymlicka'nın ifadesinden yola çıkarak açıklamaktadır.¹⁸⁰ Liberal yaklaşımı evrensel model olarak gösteren Kymlicka, tüm farklı kültürel gruplardan kültürlerini, liberallerin kendi kültürlerini gördükleri gibi görmelerini ve bu şekilde ilişki kurmalarını beklemekte ve ancak onlar liberaller gibi davrandıkları takdirde onların haklarını savunmaktadır. Bu konuda Kymlicka şunu söylemektedir: "Kültürel bakımdan farklı toplumları korumak için ulusal azınlıkların haklarını savundum; ama ancak liberal ilkelerle yönetilmeleri koşuluyla."¹⁸¹ Buna karşılık Taylor ise, "farklılıklara kör" liberalizmin, farklılıkları nedeniyle belirli haklar isteyen gruplara yeterli alan açmadığını savunmaktadır.¹⁸² Bu gibi nedenlerden dolayı bir grup hakları teorisine ihtiyaç olduğu düşünülmüştür.

Cemaatçi çokkültürcülüğün temel argümanı, çoğunluk kültürü karşısında dezavantajlı bir konumda bulunan grupların kültürlerinin korunması esasına dayanmaktadır. Liberal devlet anlayışının bireysel hak ve

¹⁷⁷ Ali Şafak Balı, **Çokkültürcülük ve Sosyal Adalet – Öteki İle Barış İçinde Yaşamak**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2001, s. 170.

¹⁷⁸ Kymlicka, Çağdaş, ss. 466-467.

¹⁷⁹ Parekh, s. 133.

¹⁸⁰ Parekh, s. 136.

¹⁸¹ Kymlicka, Çokkültürlü Yurttaşlık, s. 139.

¹⁸² Charles Taylor, "Tanınma Politikası", **Çokkültürcülük; Tanınma Politikası**, (Ed. Amy Gutmann), çev. Yurdanur Salman, 3. Baskı, YKY, İstanbul, 2010.

özgürlükleri ön plana alan ve evrensel bir yaklaşım benimseyen bakış açısına göre, “insanların farklılıklarının ötesinde ortak bir doğası vardır ve bu ortak kimlik nedeniyle herkes eşit haklara sahip olmalıdır.”¹⁸³ Buna karşılık cemaatçi yaklaşım, kültürel çevrenin etkisiyle insan kimliğinin kendine özgü bir karaktere sahip olduğu ve bu nedenle kültürel hakların varlığının kabul edilmesi gerektiği savından hareket etmektedir.

Liberalizmin bireyin topluluktan önce geldiği fikrine ve özerk birey anlayışına cemaatçiler karşı çıkmaktadır. Belli bir toplumsal ilişkiler ağı içinde kendini bulan birey, toplumun algısından bağımsız bir anlam dünyasına sahip değildir. Bireyler kendilerinin anlam dünyasını biçimlendiren topluluğun yaşam tarzını miras alırlar. Bu nedenle cemaatçiler, grubun eylemlerini bireysel tercihlerin bir ürünü olarak görmektense, bireyi grubun eylemlerinin bir ürünü olarak görürler.¹⁸⁴

(1) Taylor ve Tanınma Politikası

Çokkültürcülük teorisine cemaatçi bakış açısıyla önemli oranda katkısı olan ve çokkültürcülük tartışmalarında Kymlicka ile birlikte adından en çok söz ettiren düşünür Charles Taylor’dur. Taylor 1994’te “Multiculturalism: Examining Politics of Recognition”¹⁸⁵ ismiyle yayınlanan kitabıyla çokkültürcülük hakkındaki temel düşüncelerini somutlaştırmıştır. Kitabın isminden de anlaşılacağı gibi Taylor, çokkültürcülüğü farklı kültürel kimliklerin tanınma sorunu üzerinden ele almaktadır.

Taylor’a göre kimliğimiz “kısmen tanınma ya da tanınmama yoluyla, çoğu zaman da başkalarının yanlış tanınması yoluyla biçimlendirilmektedir. Tanınmama ya da yanlış tanınma zarar verici olabilir; insanı, yanlış, çarpıtılmış ve indirgenmiş bir varoluş tarzına hapsederek baskıya dönüşebilir.”¹⁸⁶ Bu açılardan bakıldığında, yanlış tanıma, gereken saygının gösterilmediğini işaret etmekle kalmamakta, insanlar üzerinde derin izler

¹⁸³ Doytcheva, s. 44.

¹⁸⁴ Kymlicka, Çağdaş, ss. 466-467.

¹⁸⁵ Kitap Türkçeye “Çokkültürcülük: Tanınma Politikası” ismiyle çevrilmiştir.

¹⁸⁶ Taylor, s. 46.

bırakan bir yara açarak insanları sakat bir biçimde kendilerinden nefret eder şekilde yaşamaya mahkûm etmektedir. İnsanların hak ettikleri biçimde tanınması, yalnızca insanlara gösterilmesi gereken saygının bir gereği değil, insanın varoluş koşuludur.¹⁸⁷ Bu bağlamda, çokkültürcü yaklaşım açısından büyük önem taşıyan tanınma talebi, öncelikle, bireyin kültürünün ve onun kültürel kimliğinin tanınması ile ilgilidir. Örneğin birey, Afrikalı-Amerikalı, Asyalı-Amerikalı ya da Yerli-Amerikalı olarak tanınmak ve benimsenmek ister.¹⁸⁸

Taylor'un ortaya koymuş olduğu çoğulculuk anlayışı, farklı yaşamsal deneyimler içinden geçmiş insanların kültürel farklılıklarının siyasal düzlemde tanınması ve çoğunluğun kültürüyle eşit ölçüde saygıdeğer kabul edilmesi anlayışına dayanmaktadır. Farklı olana katlanmayı ve daha çok hiyerarşik bir yaklaşımla bir kültürün diğerinden üstün olduğu anlayışını içinde barındıran “hoşgörü” yaklaşımına karşılık Taylor, tüm kültürel kimliklerin eşit saygı esasına göre tanınması gerektiğini ileri sürmektedir.¹⁸⁹

Taylor teorisinin giriş kısmında öncelikle, bugün bize yabancı gelmeyen kimlik ve tanınma ile ilgili söylemlerin bir kaç yüzyıl önce aynı şekilde anlaşılmadığını ve söz konusu kavramların bugünkü anlaşılma biçimine nasıl geldiğini, yani bizim bu kavramlara şu anda anladığımız anlamları yüklememize neden olanın ne gibi değişiklikler olduğu konusuna değinmiştir. Taylor modern insanların kafalarının bugün neden kimlik ve tanınma sorunlarıyla bu kadar fazla meşgul olduğunu yaşanan iki dönüşüm ile açıklar: Bunlardan ilki, şerefın temelini oluşturan toplumsal hiyerarşilerin çökerek yerine evrenselci ve eşitlikçi haysiyet kavramının geçmesidir. Şeref kavramına eşitsizlik içinken, haysiyet kavramında bir eşitlik söz konusudur yani herkes “insan olma haysiyeti” ya da “vatandaş olma haysiyeti”ne sahip olabilir. Ayrıca Taylor, “haysiyet kavramının

¹⁸⁷ Taylor, s. 47.

¹⁸⁸ Susan Wolf, “Yorum”, **Çokkültürcülük; Tanınma Politikası**, (Ed. Amy Gutmann), çev. Rita Urgan, 3. Baskı, YKY, İstanbul, 2010, s. 95.

¹⁸⁹ Levent Köker, “Charles Taylor: Kimlik/ Farklılık Sorununa Sahici Demokratik Çözüm Arayışı”, **Çokkültürcülük; Tanınma Politikası**, (Ed: Amy Gutmann), 3. Baskı, YKY, İstanbul, 2010, s. 13.

demokratik bir toplum ile bağdaştırılabilecek tek kavram olduğu ve eski şeref kavramının yerini almasının kaçınılmaz olduğunu¹⁹⁰ belirtir. Bu bağlamda, demokrasi eşit tanınma talebini de beraberinde getirmiştir ve bu talep bugün farklı kültürlerin ve kimliklerin eşit düzlemde tanınması talebine dönüşmüştür.¹⁹¹ Bu dönüşümü sağlayan ikinci olgu ise, bireysel kimlik kavramının farklı bir içerik kazanarak yeni bir şekilde anlaşılmasıyla ilgilidir. Burada kastedilen kendine özgü bir kimliğe sahip olunduğunun keşfedilmesidir ve herkesin sahip olduğu bu biricik kimliğe sadık kalınması ile bireysel kimlik ideali ortaya çıkmaktadır. Kendine sadık olmak ise, “kendi özgünlüğüne sadık olmak demektir; bu da yalnızca benim dile getirebileceğim ve benim keşfedebileceğim bir şeydir.” Kendi özgünlüğümü dile getirirken de kendimi tanımlamış olurum. Burada ifade edilen bireysel kimlik ideali de yine hiyerarşik toplumsal düzenlerin çökmesiyle ortaya çıkmıştır. Bireysel kimlik ideali tanımı gereği, topluma dayanılarak ortaya çıkarılamaz; tersine içsel olarak yaratılması gerekir.¹⁹²

Taylor, bu görüşü eleştirerek, tek taraflı ya da içsel olarak yaratılma diye bir şey olmadığını söyler ve bu monolojik algının, insanlık durumunun can alıcı özelliği olan kimlik ile tanınma arasındaki yakın bağlantıyı görmemizi engellediğini söyler. “İnsan yaşamının bu can alıcı özelliği, temelde diyolojik niteliktedir.” Çünkü kendi özgüllüğünü dile getirmek için tanımlama yapan insan, bu durumu ifade edebilmek için insan dillerini kullanmalıdır. Kullanılan dil ise başka insanlarla etkileşim yoluyla edinilir, yani insanlar kendilerini tanımlamak için gereksinim duydukları dilleri kendi başlarına edinemezler. Bu bağlamda, “insan zihninin doğuşu monolojik bir şey, herkesin kendi başına elde ettiği bir şey değil, tersine diyolojik bir şeydir.” Aynı zamanda kimliğimizi, bizim için önemli olan diğer kişilerin bizde görmek istedikleri şeyleri göz önünde bulundurarak oluştururuz.¹⁹³ Yani, “bireyin kimliği ortak kimliklerle birlikte örülmüştür

¹⁹⁰ Taylor, s. 48.

¹⁹¹ Taylor, s. 49.

¹⁹² Taylor, ss. 49-52.

¹⁹³ Taylor, ss. 52-53.

ve ancak bir kültürel ağ içinde sağlamlaştırılabilir.”¹⁹⁴ Öyleyse kimliğimi keşfetmem, bu kimliği yaşadığım toplumdan bağımsız, kendi başıma oluşturduğum anlamına gelmemektedir, tam tersine kimliğimi başkalarıyla diyalog içinde oluştururum. Kimliğin oluşması için başkalarıyla girilen diyalogun önemi, tanınma olgusunun önemini de beraberinde getirmektedir.¹⁹⁵ Başka bir deyişle, insan kimliği, diyalojik olarak yaratılıyor ve oluşturuluyorsa, o zaman kimliğimizin kamuca tanınması, kimliklerimizin diğer vatandaşlarla paylaştığımız yönleri hakkında kamunun önünde fikir alışverişinde bulunmak için bize olanak tanıyan bir politikanın varlığını da gerektirmektedir.¹⁹⁶

Tanınmanın önemi, artık her yerde farklı biçimlerde olsa da kabul edilmiş durumdadır ve bu durum beraberinde toplumsal düzlemde eşit tanınmayı getirmiştir. Toplumsal düzlemde kimliklerimizin doğuştan ya da toplumsal çevreden bağımsız olarak biçimlendirilmediğinin anlaşılması eşit tanınma politikasını daha da güçlendirmiştir. Demokratik toplumlar için eşit tanınma politikası kaçınılmazdır, çünkü eşit tanınma talebini reddetmek, reddedilenlere büyük zararlar verebilir. Yani bu durum, kimliği tanınmayan kişide aşağılanma ve ezilmeye yol açabilir ve çokkültürcülük tartışmaları içinde tanınmanın bu kadar önemli bir yere sahip olmasının arkasında da tanınmamanın kişi üzerinde yol açtığı tahribat yatmaktadır.¹⁹⁷

İnsanlık onuru idealiyle canlanan tanınma talebi, en azından iki yöne işaret eder: Hem bireylerin insan olarak temel haklarının korunmasına, hem de bireylerin özel kültürel gruplara üye olmaktan doğan özgül gereksinimlerinin (farklılıklarıyla) tanınmasına.¹⁹⁸

Eşit saygı temeline dayanan bu iki politika aynı zamanda birbirleriyle de çatışma içindedir. Bu politikalardan ilkinde göre bütün insanlar eşit saygıyı hak etmektedir ve insanlara sahip oldukları farklılıklar

¹⁹⁴ Jürgen Habermas, “Demokratik Anayasal Devlette Tanınma Savaşı”, **Çokkültürcülük; Tanınma Politikası**, (Ed. Amy Gutmann), çev. Mehmet H. Doğan, 3. Baskı, YKY, İstanbul, 2010, s. 144.

¹⁹⁵ Taylor, ss. 53-55.

¹⁹⁶ Amy Gutmann, “Giriş”, **Çokkültürcülük; Tanınma Politikası**, (Ed. Amy Gutmann), çev. Özcan Kabakçıoğlu, 3. Baskı, YKY, İstanbul, 2010, s. 29.

¹⁹⁷ Taylor, s. 57.

¹⁹⁸ Gutman, s. 30.

görmezden gelinerek davranılmalıdır. Farklılık politikasıyla ise, ayrımcılığın ve ikinci sınıf vatandaşlığın reddedilmesini, yani “ayırım gözetmeme” ilkesinden duydukları rahatsızlığı belirtmektedirler. Her iki politika arasında görülen açık çelişki, yani birinde bizden evrensel hakları kabul etmemiz beklenirken, diğerinde ise, özgül kimliklerimizin tanınması talebi, bu karşıtlığı güçlendirmektedir. Farklılık politikasının eşit saygı politikasına getirdiği en büyük suçlama ise şudur: “İnsan olarak temel haklarının korunması politikasının farklılıkları görmezlikten gelen ve sözde yansız olan bir dizi ilkesi, aslında tek bir hegemonyacı kültürün yansımalarıdır. Öyleyse yalnızca azınlık kültürleri ya da bastırılmış kültürler, yabancı bir biçime sokulmaya zorlanıyor demektir.” Bu da bize ayırım gözetmeyerek adaletli gözüken birinci politikanın üstü örtük bir aldatmacadan ibaret olduğunu göstermektedir.¹⁹⁹ Başka bir deyişle, liberal ulus devletlerin çoğu, çoğunluktaki ulusun kültürünün ayakta tutulmasıyla ilgilenmektedirler; dil, tarih, edebiyat, takvim ve hatta çoğunluğun ikinci dereceden gelenekleri konusunda hiç de tarafsız olma iddiasında değillerdir.²⁰⁰

Bu durumu Kanada Sözleşmesi aracılığıyla örneklendiren Taylor, Kanada Sözleşmesi’nin XX. Yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan ABD ve Avrupa’da başka sözleşmelerle ve insan hakları bildirgeleriyle güvence altına alınan bir dizi bireysel hak tanımlamasını içerdiğini belirtmektedir. Yanı sıra sözleşme, ırk ya da cinsiyet farklılığı nedeniyle ayrımcılık yapılması karşısında vatandaş koruması altına alıyordu. Bu sözleşmede bunlar dışında dil hakları ve yerlilere tanınan haklarla ilgi maddelerin de olduğunu söyleyen Taylor, fakat üzerinde durduğu iki temanın kamunun bilincinde daha baskın olduğunu belirtmektedir ve bu durumun rastlantısal olmadığını çünkü batı dünyası hatta bütün dünyanın Amerikan modelini izlediğini öne sürmektedir. Bir insan hakları bildirgesi kaleme almayı ilk Amerika başardı ve özellikle iç savaştan sonraki zafer döneminde yeniden yapılanmayla beraber yasalarda yapılan değişikliklerle ayırım gözetmeme konusu merkezi önem kazandı ve bu yasa bireysel hakların korunması

¹⁹⁹Taylor, ss. 60-63.

²⁰⁰Walzer, Yorum, s. 118.

yolundaki eski normlarla bugün artık aynı ağırlıktadır. Kamunun bilincinde ise daha öncelikli bir yere sahip olduğu söylenebilir.²⁰¹

Taylor’a göre siyasal bir toplumun belli toplu amaçları benimsemesi, ilk olarak bireylerin davranışlarına, onların haklarını zedeleyecek kısıtlamaların getirilmesini zorunlu kılabilir. Bu duruma Kanada’dan bir örnek veren Taylor, Quebec yasalarının, ana-babaların çocuklarını gönderebilecekleri okulları önceden belirlediğini ve bu durumun Fransızca konuşmayan pek çok Kanadalının korktuğu bir sonuç olduğunu söyler. İkinci olarak ise, bireysel haklar çiğnenmeyecek olsa bile, bir ulusal grup adına toplu amaçları savunmanın kendi içinde ayrımcılık taşıdığı söylenebilir. Topluluğun belirlediği amaçlar peşinde koşmak, topluluğun içindekilerle dışındakilere ayrı ayrı davranılmasına yol açabilir.²⁰²

Ayrım gözetmeme koşuluyla bireysel hakları, toplu amaçlara göre öncelikli bir konuma yerleştiren bir görüşü benimseyenler genelde liberal perspektiften bakmaktadır. Taylor bu görüşün kaynağının Amerika olduğunu ve Amerikan toplumunda bulunan John Rawls ve Ronald Dworkin gibi en iyi düşünürlerin bu konuyu ayrıntılandırıldığını ve savunduğunu belirtmektedir. Bu görüş Ronald Dworkin’in “Liberalizm” başlıklı bildirisinde açık bir şekilde dile getirilmiştir. Dworkin’e göre, yaşamın amaçları vardır ve iyi yaşamı nelerin oluşturduğu konusunda hepimizin fikirleri vardır. Amaçlarımızı gerçekleştirmek için bizlerin ve başkalarının çalışması gerekir. Fakat amaçlarımızı gerçekleştirirken ilişkilerimizde adil ve eşitlikçi davranma koşuluyla bağlanmış olduğumuzu da kabul ederiz. Bu ikinci tür bağlanmayı işlemsel bağlanma olarak adlandıran Dworkin, yaşamın amaçlarıyla ilgili bağlanmaları “tözel” bağlanmalar olarak adlandırmaktadır. Bu bağlamda Dworkin yaşamın amaçları konusunda liberal toplumun hiçbir tözel bağlanmayı benimsemeyen bir toplum olduğunu ileri sürüyor. Tersine bu toplumu, işlemsel bağlanmayı benimseyerek herkese eşit saygınlıkta kişiler olarak davranan bir toplum olarak tanımlıyor.²⁰³

²⁰¹ Taylor, ss.73-74.

²⁰² Taylor, ss. 74-75.

²⁰³ Taylor, s. 76.

Liberal toplumun hiçbir tözel görüşü desteklememesi, yani insanları erdemli yapmayı amaç olarak görememesi, yaşamın işlemsel normlarını zedeleyecek olmasındandır. Çünkü modern toplumun çeşitliliği göz önünde bulundurulacak olursa, bazı insanlar üstün erdem anlayışına bağlı kişiler olurken, bazıları kaçınılmaz olarak farklı olacaktır. Bu insanlar çoğunlukta olabilirler, fakat yine de herkesin benimsediği görüş olmayacaktır. Çoğunluğun görüşünü desteklemekle toplum, bu görüşten ayrılan azınlığa eşit saygı göstermemiş olacaktır. Bu liberalizm görüşünün altında, kökenlerini Immanuel Kant'ın düşüncelerinden alan çok derin felsefi varsayımlar yatar. Bu görüş, her insanını özerk olduğunu vurgulayarak, kişinin iyi yaşamla ilgili görüşünü kendisinin belirleyeceğini söyler.²⁰⁴ Bu sava göre, bazı insanların düşüncelerini başkalarının düşüncelerinden resmen üstün tuttuğunuzda, bütün vatandaşlarda bulunan kendi iyisini belirleme yetisine eşit saygıyı göstermemiş olunur. Bu bağlamda liberal toplum, iyi yaşamın ne olduğu konusunda yansız bir tutum edinmelidir; görüşleri ne olursa olsun, vatandaşların birbirlerine hakça davranmalarını, devletin de herkese eşit davranmasını sağlamakla yetinmelidir.²⁰⁵ İnsanı öncelikle kendini belirleyen ya da kendi isteklerini dışa vuran bir özne olarak yorumlayan bu görüş, Quebec'teki gibi ortak amaçları olan bir toplum tarafından zedelenir. Quebec hükümetlerinin gözünde, Quebec'te Fransız kültürünün varlığını sürdürmesinin iyi bir şey olduğu sorgulanamaz bir gerçektir. Siyasal toplum, atalarının kültürüne sadık kalmak isteyenlerle kendini geliştirmek gibi bireysel bir amaç uğrunda bu kültürden kopmak isteyecekler arasında yansız kalamaz. Sonunda insan kalkıp, işlemselci liberal toplumun içinde varlığını sürdürme gibi bir amacı yakalayabileceğini savunabilir. Örneğin Fransızca'yı, tıpkı temiz hava ya da yeşil alanlar konusunda yaptığı gibi, bireylerin yararlanabilecekleri, topluma özgü bir kaynak olarak görebilir ve korunması için eyleme geçebilir. Bu nedenle Quebec'cliler ve bu türden toplu amaçları benzer önemde görenler, oldukça değişik bir liberal toplum modelini benimseme eğilimindedirler. Onların görüşüne göre bir toplum iyi yaşam tanımı çerçevesinde örgütlenebilir; ama

²⁰⁴ Taylor, ss. 76-77.

²⁰⁵ Taylor, s. 77.

bu örgütlenme, bu tanımlı kişisel olarak benimseyenlerin değersiz görülmesi anlamına gelmez. Bu anlayışa göre liberal toplum, liberal toplum olarak öbür toplumlardan, azınlıklara, bu arada toplumsal iyi yaşamın kamusal tanımlarını kabul etmeyenlere karşı takındığı tutumla, her şeyden çok da bütün üyelerine tanıdığı haklarla ayrılır. Ama artık, burada gündemde olan haklar, liberal geleneğin başından beri hak olarak kabul edile gelen temel ve can alıcı haklardır: Yaşama hakkı; özgürlük; işlemlerde hakkaniyet; ifade özgürlüğü vb. Bu modelde, temel haklardan söz edilirken, ticari belgelerin istenilen dilde hazırlanıp imzalanabilmesi gibi haklarda önemli sınırların tehlikeli bir biçimde atlandığı görülüyor.²⁰⁶

Bu anlayışa göre, güçlü ortak amaçları benimsemiş olan bir toplum, liberal olabilir; yeter ki özellikle ortak amaçları benimseyenlere karşı davranırken, çeşitliliğe saygı gösterebilsin; yeter ki temel hakları yeterince güvence altına alabilsin.²⁰⁷

Taylor’a göre eşit saygı politikasının, hakların liberalizmi içine gömülmüş öyle bir biçimi vardır ki, bu biçim şu nedenlerden ötürü farklılıkları içinde barındıramaz. İlk olarak, bu hakları tanımlayan kuralların, istinasız herkese aynı biçimde uygulanmasında ısrar eder. İkinci olarak da toplu amaçlara kuşkuyla bakar. Elbette bu durum, bu modelin, kültür farklılıklarını ortadan kaldırma peşinde koştuğu anlamına gelmez. Fakat Taylor’un bu modelin farklılıkları içinde barındıramayacağını söylemesi, farklı toplumların içindeki üyelerin gerçekten ulaşmak istedikleri şeye, kendi içinde yer veremeyecek olmasındandır.²⁰⁸

Bugün daha fazla sayıda toplum, varlığını sürdürmek isteyen kültür topluluklarını içinde barındırma anlamında çokkültürlü duruma gelmektedir ve işlemsel liberalizmin içinde taşıdığı bazı ilkeler, yarının dünyasında uygulanabilirliklerini hızla yitirmektedir. Bu anlamda Taylor, eşit saygı politikasının kucaklayıcı bir yönü nedeniyle homojenleştirme suçlamasından kurtulduğunu söylemektedir fakat Taylor’un liberalizme getirdiği suçlama, “farklılıkları görmezden gelen” özelliği nedeniyledir. Bu

²⁰⁶ Taylor, ss. 78-79.

²⁰⁷ Taylor, s. 79.

²⁰⁸ Taylor, s. 80.

liberalizm ile bütün kültürlerden gelen insanların buluşup yan yana var olabildikleri tarafsız bir zemin oluşturabileceği ileri sürülüyor. Taylor’a göre, liberalizm, bütün kültürlerin olası buluşma alanı değildir; liberalizm, bir kültürler yelpazesinin siyasal açıdan dışavurumudur ve başka türden bir kültürler yelpazesi ile bağdaştırılması oldukça güçtür.²⁰⁹

Bütün toplumlar giderek artan ölçüde çokkültürlü duruma gelmekte, aynı zamanda da daha geçirgen olmaktadır. Geçirgen olmaları çokkültürlü göçlere daha açık hale gelmeleri demektir; bu toplumların, sayıca artan üyeleri, merkezi başka yerde olan bir “diaspora” yaşamı sürmektedirler. Bu koşullarda kalkıp da yalnızca,” biz işleri burada böyle yürütüyoruz”, yanıtını vermek biraz ters kaçmaktadır. Buradaki terslik, aynı zamanda birer vatandaş olan ve düşünsel sınırlarımızı sorgulayan kültürlerle ait önemli sayıda insanın bulunmasından kaynaklanmaktadır. Çözülmesi gereken zorluk, temel siyasal ilkelerimizden ödün vermeksizin, bu insanların marjinalleşmişlik duygularıyla başa çıkabilmektir. Bu durum da bizi tanınma sorununa getiriyor. Tanınma ile talep edilen, farklı kültürlerin eşit değerde olduğunu hepimizin kabul etmesidir; bu kültürlerin, yalnızca varlıklarını sürdürmelerine izin vermekle kalmayıp onların değerli olduklarını kabul etmemizdir.²¹⁰ Nasıl ki ırk ya da kültür ayrımı gözetilmeksizin herkese eşit insan hakları ve eşit oy verme hakları tanınması gerekiyorsa, aynı biçimde herkes, geleneksel kültürünün değer taşıdığı yolundaki önvarsayımından yararlanmalıdır.²¹¹ Bu bağlamda, tanınma politikası, kabul edilme ve ait olma yolundaki karmaşık insan ihtiyacının bir dışa vurumu olarak yorumlanabilir.²¹²

²⁰⁹ Taylor, ss. 81-82.

²¹⁰ Taylor, s. 83.

²¹¹ Taylor, s.88.

²¹² Steven C. Rockefeller, “Yorum”, **Çokkültürcülük; Tanınma Politikası**, (Ed. Amy Gutmann), çev. İlknur Özdemir, 3. Baskı, YKY, İstanbul, 2010, s. 115.

İKİNCİ BÖLÜM

FRANSA VE ALMANYA’DA ÇOKKÜLTÜRCÜLÜĞE İLİŞKİN UYGULAMALAR

I.FRANSA VE ALMANYA’DA ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK

Avrupa’da çokkültürcülüğü göçten bağımsız olarak ele almak neredeyse imkânsızdır. Çünkü Avrupa’da genellikle çokkültürcülük tartışmaları göçmenler üzerinden yapılmaktadır. Nitekim ülkelerinde çokkültürcülüğün başarısız olduğunu söyleyen Fransa ve Almanya’nın siyasi liderleri de, söylemlerini genel olarak göçmenler üzerine yoğunlaştırmışlardır. Bu bağlamda, Avrupa’da çokkültürlülüğün en önemli kaynaklarından birini göçmenler oluşturmaktadır. Avrupa bugün 40 milyon uluslararası göçmene ev sahipliği yapmaktadır. Bu oran Avrupa’nın toplam nüfusunun yaklaşık olarak % 8,9’una denk gelmektedir. Yani sıra, bu sayının yarısından fazlası, AB dışından gelen ülkelerin vatandaşlarından oluşmaktadır. Diğer %45’lik kısım ise Birlik üyesi ülkeler arasındaki serbest dolaşımın bir sonucudur.²¹³

Farklı ulusal, dilsel ve kültürel özelliğe sahip pek çok insanının Avrupa’ya gelmesi nedeniyle göç çeşitliliğin kaynaklarından biri olmaktadır. Göçmenlerin sosyal sistemi bozabileceği ve ulusal kimliklere zarar vereceğine dair pek çok kaygı var olmasına rağmen küreselleşmenin de etkisiyle bugün pek çok Avrupa şehri çokkültürlü bir karakter sergilemektedir.

“Avrupalı olmayan” kültürlerden gelen göçmenlerin varlığı birçok açıdan Avrupa’daki çokkültürcülük tartışmalarının merkezinde yer almaktadır. II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa ülkelerinin büyük bir çoğunluğu göç ülkesi haline gelmiştir. 1950’li yıllardan 1970’li yıllara kadar Avrupa Topluluğu ülkelerinin çoğu (Belçika, Hollanda, Batı Almanya ve Fransa), gelişen sanayileşmenin ortaya çıkardığı işgücü ihtiyacını

²¹³ Zofia Wilk-Woś, “The Role of Intercultural Dialogue in the EU Policy”, **Journal of Intercultural Management**, Cilt: 2, Sayı: 1, Mart, 2010, s. 80.

karşlamak amacıyla yabancı işgücü ithali yoluna gitmiştir. Bu dönemde genel olarak “dönüşümlü göç” ve “kalıcı oturma izinleri” şeklinde iki farklı ulusal göç politikası uygulanmıştır. İsviçre ve Almanya birinci politikayı uygularken, İngiltere ikinci politikayı uygulamıştır.²¹⁴ Göçün teşvik edildiği bu yıllarda göçe yönelik herhangi bir sorun ortaya çıkmadığı için Avrupa Topluluğu da ortak bir göç politikası oluşturmaya yönelik herhangi bir girişimde bulunmamıştır. Yanı sıra, bu yıllarda karşılıklı anlaşmalar yoluyla gelen göçmenlerin geçici oldukları ve istenildiği zaman göçün durdurulabileceği düşünülmekteydi.

Avrupa ülkelerinde göçmen işçi alımı konusundaki liberal politikalar, 1960’ların sonlarına doğru genel olarak yaşanan ekonomik sıkıntıların ortaya çıkardığı işsizlik sorunu ve yeni üretim teknolojilerinin ihtiyaç duyduğu işçi profilinin değişmesi gibi etkenler sebebiyle yabancı niteliksiz işgücüne olan talep azalmış ve ülkeler, işgücü piyasasını korumak amacıyla göçü sınırlandırmaya ve hatta bazı Avrupa ülkelerinde göç radikal biçimde durdurulmaya başlanmıştır.²¹⁵ Çoğu Avrupa ülkesinde 1970’li yıllarda göçe yönelik alınan tedbirler ülkeler bazındaydı. Örneğin 1973 yılına kadar “Gastarbeiter (misafir işçi)” sistemi uygulayan ancak göçün gerçek anlamda geçici olmasını sağlayamayan ve işgücünün %10’u göçmenlerden oluşan Almanya, 1967-68 ekonomik durgunluk ve 1973-74 birinci petrol fiyatı krizinin etkileri ile göç politikasını sıkılaştırmış, Kasım 1973’den itibaren yabancı işçi alımı durdurulmuştur. Fransa ise, göç politikasını Ocak 1972 yılında çıkardığı bir yasa ile sınırlandırmaya başlamıştır. İsveç’te de 1972 yılında yabancı içi alımı durdurulmuş, göçmenlere verilen oturma izni sayısı azaltılmıştır. Benzer şekilde, Hollanda da 1970’li yılların sonlarında göç kontrollerini katılaştırmıştır. İngiltere ise, 1962 yılından itibaren göçü azaltmaya çaba göstermiş, 1971 Göç Yasası ile göçmenlerin ailelerinin göçünü kısıtlamayı amaçlamıştır.²¹⁶ Fakat beklenilenin aksine az sayıda göçmen ülkesine geri dönmüştür. Ayrıca

²¹⁴ Stephen J.H. Dearden, **Immigration Policy in the European Community**, Manchester Metropolitan University, Manchester, 1997, s. 4.

²¹⁵ Gallya Lahav, **Immigration and Politics in the New Europe: Reinventing Borders**, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, ss. 26-28.

²¹⁶ Dearden, ss. 4-5

göçün artış hızında bir yavaşlama olsa bile, aile birleşmeleri, sığınma talepleri ve iltica hareketleri nedeniyle 1980’li yıllarda Avrupa’ya göç devam etmiş ve özellikle Berlin Duvarı’nın yıkılmasından sonra Doğu Avrupa ülkelerinden Batı Avrupa ülkelerine büyük bir mülteci ve sığınmacı hareketi görülmüştür.²¹⁷

Tüm bu göstergelerde dikkate alınacak olursa, Fransa ve Almanya’da da çokkültürcülüğün en önemli kaynaklarından birini göçle meydana gelen toplulukların oluşturduğu görülecektir. Bu çerçevede, bir sonraki bölümde Fransa ve Almanya’nın tarihsel süreç içindeki göç politikaları çokkültürcülük bağlamında ele alınacaktır.

Yanı sıra, vatandaşlık uygulamaları da çokkültürlülük hakları ile yakından ilişkilidir. Buradan hareketle, çalışmamızın odağını oluşturan Fransa ve Almanya’da çokkültürcülük üzerine yapılan tartışmaları daha iyi değerlendirebilmek için bu bölümde, söz konusu ülkelerin vatandaşlık politikalarına da yer verilecektir. Bu bağlamda, Avrupa’da vatandaşlık konusu üzerine tartışmaların son zamanlarda giderek artmasındaki en önemli sebeplerden biri Avrupa’nın giderek daha fazla çokkültürlü hale gelmesi nedeniyledir. Bu nedenledir ki, var olan vatandaşlık tanımı, modern toplumların giderek daha çoğulcu bir şekle bürünen sosyal ve kültürel yapısının dikkate alınması gereğini de ortaya çıkarmaktadır. Kültürel çoğulcular olarak adlandırılan bazı kuramcılar artık vatandaşlığın bu çoğulculuğun ortaya çıkardığı farklılıkları dikkate alması gerektiği konusunda hemfikirdirler. Kültürel çoğulcular, aslen beyaz erkekler için ve onlar tarafından tanımlanan vatandaşlığın, azınlık gruplarının özel ihtiyaçlarına cevap veremeyeceğine inanmaktadır. Bu gruplar ancak, Iris Marion Young’ın “farklılaştırılmış vatandaşlık” anlayışı adını verdiği yaklaşımı benimseyerek ortak kültüre entegre olabilirler.²¹⁸ Bu bakış açısından, bazı grupların üyeleri siyasal topluluğa sadece bireyler olarak değil, aynı zamanda gruplar olarak da dâhil edilecek ve hakları kısmen grup

²¹⁷ Klaus F. Zimmermann, “Tackling the European Migration Problem”, **The Journal of Economic Perspectives**, Cilt: 9, Sayı: 2, 1995, s. 47.

²¹⁸ Will Kymlicka ve Wayne Norman, “Vatandaşın Dönüşü: Vatandaşlık Kuramındaki Yeni Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme”, **Vatandaşlığın Dönüşümü; Üyelikten Haklara**, (Ed. Ayşe Kadioğlu), çev. Can Cemgil, Metis, İstanbul, 2008, s. 208.

üyeliklerine bağlı olacaktır. Örneğin; bazı göçmen grupları dinsel görevlerini yerine getirebilmek için özel hak ve muafiyet talep etmektedirler: Kadınlar ve siyahlar gibi tarihsel olarak dezavantajlı durumlarda yaşamış bazı gruplar siyasal süreçlerde özel temsil talep etmektedirler ve pek çok ulusal azınlık (Quebeccliler, Kürtler, Katalanlar) tamamen ayrılmayı olmasa da, ülke içinde daha fazla kendi kendini yönetme talep etmektedir.²¹⁹

Buradan hareketle, çokkültürlülük hakları ile vatandaşlık politikaları yakından ilişkilidir ve son on yılda yapılan tartışmalar genel olarak göç ve vatandaşlığa odaklanmaktadır. Bazı akademisyenler göçün vatandaşlığı baltaladığını ve çokkültürlülük politikası ile kültürel olarak farklı olanlara vaat edilen hakların geleneksel vatandaşlık anlayışına zarar verdiğini düşünürken, diğer bazı akademisyenler ise, zayıf ve kapsayıcı çokkültürlü vatandaşlık modellerinin geliştirilerek, vatandaşlığın entegrasyonun bir aracı olarak kullanılabileceğini düşünmektedirler. Bu tartışmalar hala da devam etmektedir ve bu çerçevede bugün akademi camiası genel olarak üç farklı vatandaşlık biçimi önermektedir. Bunlardan ilk ikisi prensipleri birbirinden farklı olan ulusal vatandaşlık rejimleri olan, jus soli ve jus sanguinis vatandaşlık rejimleridir. Üçüncüsü ise çokkültürlü vatandaşlık rejimidir.²²⁰ Bahsedilen her bir rejim göçmenlerin entegrasyonuna farklı bir çerçevede yanıt vermektedir. Çünkü aidiyetin sınırları farklı siyasal düzenlerde farklı şekillerde çizilmiştir.

Fransa ve Almanya yukarıda değindiğimiz vatandaşlık rejimlerinden ilk ikisinin tipik birer örneğini teşkil etmektedir. Yani Avrupa’da jus soli rejiminin en belirgin örneğini Fransa teşkil ederken, jus sanguinis rejiminin en belirgin örneğini ise Almanya teşkil etmektedir. Fransa ve Almanya’nın vatandaşlığa kabul etme konusundaki atıf farklılıkları, göçmenleri vatandaş topluluğuna dâhil etme oranlarında da büyük farklılıkların olmasına yol açmaktadır. Söz konusu iki ülkenin vatandaşlık anlayışları arasındaki temel

²¹⁹ Kymlicka ve Norman, s. 208.

²²⁰ Ruud Koopmans and Paul Statham, “Migration and Ethnic Relations as a Field of Political Contention: An Opportunity Structure Approach”, **Challenging Immigration and Ethnic Relations Politics**, (Ed. Ruud Koopmans and Paul Statham), Oxford University Press, New York, 2000, s. 19.

fark, ülke topraklarında doğma ve uzun süreli ikamete atfedilen önemle ilgilidir. Fransa’da, yabancı ana babadan doğan kişilere ya doğdukları anda ya da reşit olduklarında vatandaşlık atfedilirken; Almanya’da vatandaşlık ancak soy aracılığıyla kazanılabilir. Yani Almanya’da doğma ve uzun süre ikamet etme, Alman vatandaşlığının kazanılmasına etki etmez. Fransız vatandaşlık hukukuna göre ikinci ve üçüncü kuşak göçmenler otomatik olarak vatandaşlık kazanırken, Alman vatandaşlık hukukunda ise, göçmenler ve onların soyundan gelenler süresiz olarak yabancı kalmaktadır.²²¹

Jus soli ilkesinin kökleri Fransa’da, Fransız Devrimi’ne hatta Ancien Rejime kadar uzanmaktadır ve bugün bile Fransız vatandaşlık hukukundaki hâkimiyetini sürdürmektedir. Jus soli ilkesinin Fransa’nın vatandaşlık sisteminde bu kadar uzun yıllar yer bulmasının en önemli nedenlerinden biri, Fransız ulusçuluk anlayışıdır. Çünkü Fransa’da egemen olan ulusallık anlayışı asimilasyoncu köklere sahiptir ve bu nedenle de daha içerici-dir. Doğumundan itibaren ulusçu olan Fransız vatandaşlığının siyasal ve devletçi karakteri, göçmenleri Fransız’a dönüştürecek bir vatandaşlık hukukunu gerektirmiştir. Ulus fikrinin ulus-devletten önce geliştiği Alman sisteminde ise ulusallık siyasi değil, etnik ve kültürel temellere sahiptir. Bu nedenle Alman vatandaşlık sistemi asimilasyoncu ve içerici olmak yerine daha dışlayıcı ve farklılıkçı bir karaktere sahiptir.²²²

A. Fransa’da Çokkültürcülük

Avrupa ülkeleri arasında en fazla göçmenler toplumu olan Fransa’dır.²²³ Fakat Fransa “çoğulcu bir toplum değildir; ya da en azından kendisini çoğulcu bir toplum olarak düşünmez ve öyle olduğu düşünülmez de.”²²⁴ Withol de Wenden ise Fransa’yı *de facto* çokkültürlü ülke olarak

²²¹ Rogers Brubaker, **Fransa ve Almanya’da Vatandaşlık ve Ulus Ruhu**, çev. Vahide Pekel, Dost Yayınevi, Ankara, 2009, (Vatandaşlık ve Ulus Ruhu), ss. 109-110.

²²² Brubaker, *Vatandaşlık ve Ulus Ruhu*, s. 19.

²²³ Brubaker, *Vatandaşlık ve Ulus Ruhu*, s. 19.

²²⁴ Walzer, *Hoşgörü*, s. 54.

tanımlar.²²⁵ Öyle ki Fransa’da çokkültürcülük ne geniş bir kitleye hitap eden ne de olumlu karşılanan bir yaklaşım olmuştur. Çünkü kültürel farklılıkların kurumsal olarak tanınmasının Fransız toplumunun tarihi değerlerine ters düştüğü düşünülmüştür ve genelde çokkültürcülük cumhuriyet geleneğine yabancı “cemaatçi” ve “ayrılıkçı” bir vizyona sahip Anglo Sakson icadı olarak görülmüştür.²²⁶

Dominique Schnapper’e göre, modern dönemlerin bir ürünü olan ulus devlet örgütlenmesi ile birlikte ortaya çıkan modern millet anlayışı, halkların özel aidiyetlerini görmezden gelerek, yurttaşlar topluluğu olarak bir arada tutma özelliğine sahiptir.²²⁷ 1789 Devrimi’nden önce devleti oluşturan iller farklılaştırma prensibine göre yaşıyorlardı ve kendi kültürlerine, lehçelerine ve parlamentolarına sahiptiler.²²⁸ Bu toplulukların farklılığı tehdit olarak algılanmıyordu ve bu topluluklar kendi içlerine kapalı yaşıyorlardı. Devrim’le gelen üniter cumhuriyetçi gelenek “bir ve bölünmez” millet anlayışının temelini oluşturmaktadır ve bu gelenekle birlikte etnisite, din ve ırk farklılığı devlet tarafından tanınmayacaktır. Fransız ulusunun farklı gruplara ayrılması bir haksızlık ve başarısızlık olarak algılanmaktadır. Tüm vatandaşlara farklılıkları dikkate alınmadan eşit muamele edilecektir; hiç bir grup pozitif ayrımcılık veya özel muameleden faydalanamayacaktır.²²⁹ Fransa’nın cumhuriyetçi ulus-devlet yapısında, “farklılıklar fiziksel olarak vardır ama kavramsal olarak yoktur.”²³⁰

Fransa’nın cumhuriyetçi modeli genel olarak asimilasyoncu olarak yorumlanmıştır. 1870 ve 1914 arasında Üçüncü Cumhuriyet, köylü topluluklarını da asimile girişiminde bulunmuştur, köylüleri Fransız’a dönüştürecek araç ise ücretsiz ve zorunlu olan köy okullarıydı. Bu okullar sayesinde zorluklarla da olsa Fransızca taşra şivesinin yerini almıştır.

²²⁵Catherine Wihtol de Wenden, “Multiculturalism in France”, **International Journal on Multicultural Societies**, Cilt: 5, Sayı: 1, 2003, (Multiculturalism in France), s. 77.

²²⁶ Doytcheva, s. 12.

²²⁷ Dominique Schnapper, **Yurttaşlar Cemaati, Modern Ulus Fikrine Dair**, çev. Özlem Okur, Kesit Yayınları, İstanbul, 1995, ss. 28-29.

²²⁸ Wihtol de Wenden, Multiculturalism in France, s. 77.

²²⁹ Walzer, Hoşgörü, s. 54.

²³⁰ Walzer, Hoşgörü, s. 54.

Asimilasyonun ikinci aracı ise 1872 yılında zorunlu hale getirilen askerlikti. Askerlik aracılığıyla farklı bölgelerde yaşayan insanların etkileşimi ve kaynaşması sağlanacaktı.²³¹ Ulusal asimilasyon, daha sonra Fransa’da sanayileşmenin hızla ilerlemesiyle sayıları hızla artan yabancılara yöneldi. Brubaker bu durumun ilham kaynağını şu şekilde yorumlamıştır; “nasıl ki köylüler Fransız’a dönüştürülebildiyse, göçmenlerde dönüştürülebilirdi.”²³²

Entegrasyon Yüksek Konseyi tarafından 1993 yılı baharında “Fransız Usulü Entegrasyon” isimli bir rapor yayınlanmıştır. Raporu hazırlayanlara göre, “eşitlik ilkesine dayalı” Fransız entegrasyon modeli, “ulusal ya da etnik azınlıklara özgül bir statü veren azınlıklar mantığına karşıdır.”²³³ Görüldüğü üzere Fransız entegrasyon modeli düşüncesinin temelleri de milli asimilasyon yaklaşımına dayanmaktaydı.²³⁴ Dominique Schnapper, “Fransız Usulü Entegrasyon”un temel özelliğinin bir tekipleştirme çabası olduğunu söyler.²³⁵

Cumhuriyetçi bireysellik üzerine kurulu “Fransız modeli”, siyasi tercih sonucu yurttaş olmuş bireylerin asimilasyonunu bir “doktrin” olarak benimsemektedir.²³⁶ Başka bir deyişle, Fransa’nın entegrasyon modeli toplumun bireylerden oluştuğu fikri üzerine inşa edilmiştir. Bu nedenle ilişkiler bireysel olarak vatandaşlar ve devlet arasında herhangi bir üçüncü tarafın müdahalesine izin vermeksizin kurulmuştur. Herkes toplumdaki diğer tüm bireyler gibi aynı haklar ve yükümlülüklerle topluma katılma hakkına sahiptir. Her bir bireyin fikir ve değerlerine saygı duyulur ve her bir birey de ayrıca devletin değerlerine saygılı olmak zorundadır.²³⁷ Bu durum, Yasama Meclisi’nde Yahudi özgürleşmesi üzerine yapılan tartışmalarda Clermont-Tonnerre Dükü’nün meşhur söylevinde açık bir şekilde ifade edilmiştir: “Yahudilerden millet olarak her şey esirgenmeli ama birey olarak

²³¹ Doytcheva, s. 31.

²³² Rogers Brubaker, “The Return of Assimilation? Changing Perspectives on Immigration and its Sequels in France, Germany and the United States”, **Toward Assimilation and Citizenship: Immigrants in Liberal Nation States**, (Ed. Christian Joppke and Ewa Morawska), Palgrave Macmillan, New York, 2003, s. 44.

²³³ Kastoryano, s. 62.

²³⁴ Doytcheva, s. 33.

²³⁵ Doytcheva, s. 65.

²³⁶ Doytcheva, s. 18.

²³⁷ Wihtol de Wenden, Multiculturalism in France, s. 77

Yahudilere her şey verilmelidir.”²³⁸ Fransız sisteminde “bireyler vatandaşlığa alınabilir ve asimile edilebilir, bu anlamda Fransızlık kucaklayıcı bir kimliktir. Ancak cumhuriyetçi bir ulus-devlet olarak Fransa, Clermont-Tonnerre’in belirttiği gibi, “ulus içinde bir ulusa” hoşgörü göstermez.”²³⁹

Göçmenlerin asimilasyonu, alışılmış toplumsal anlamda “Fransızlaşmak”, yani ayırt edilmeyecek hale gelmek demektir ve yerleşmiş göçmenlerin doğal eğilimi de bu yöndeydi.²⁴⁰ Göçmenler yalnızca bireyler olarak hoşgörölme istiyordu. Bu hoşgörü özel alanla sınırlı olsa bile. Bu anlamda göçmenlerin bir grubun üyesi olarak tanınmak gibi bir beklentileri yoktu, zaten olsa bile bu kabul edilemezdi.²⁴¹ Bu dönemde genel olarak sınır komşularından gelen göçmenlerin zamanla büyük bölümünün vatandaş olması sonucunda, Fransa’nın çok farklı kültürden gelen grupları asimile edebileceği düşünülmekteydi. Fakat bu durum sömürgelerin bağımsızlaşması ve Kuzey Afrika’dan çok sayıda Yahudi’nin ve daha çok sayıda Müslüman Arap’ın Fransa’ya gelişi ile değişmiştir. Bu gruplar kısmen sayıları kısmen değişen ideolojik iklim nedeniyle cumhuriyetçi idealler için tehdit oluşturmaktaydı. Bu grupların korumak istedikleri kendi kültürleri vardı, atalarının aksine, çocuklarını Fransızlaştırmaya çalışan devlet okullarına göndermek istemiyorlardı, bir azınlık grubunun üyesi olarak tanınmak ve grup kimliklerini özel alan dışında da göstermek istiyorlardı. Bu gruplar adeta, Fransızların yanı sıra kendi farklılıkları ile yaşayarak Fransız yurttaşı olmak istiyorlardı.²⁴²

Yanı sıra, II. Dünya Savaşı sonrası işgücü anlaşmaları dâhilinde ülkeye gelen yabancı göçmen işçilerin imajı da Fransızların gözünde artık değişmeye başlamıştı. Kültürel ve politik gerçekliğin dışında tutulan bu göçmenler, Fransa’ya yerleşmeyi düşünmeyen ve biraz para biriktirdikten sonra ülkelerine tekrar dönecek olan yalnız erkek işçiler olarak görülmekteydi. Fakat 1970’lerdeki ekonomik durgunluk sonrasında, bu

²³⁸ Doytcheva, s. 30.

²³⁹ Walzer, Hoşgörü, s. 55.

²⁴⁰ Schnapper, Öteki ile İlişki, s. 446.

²⁴¹ Walzer, Hoşgörü, s. 56.

²⁴² Walzer, Hoşgörü, s. 56.

göçmenlerin ülkelerine dönmeyeceği anlaşılmış ve hükümet tarafından göçe sınırlamalar getirilmiştir. Bu nedenle ülkelere dönmeyen işçiler 1975 yılında Hükümet tarafından çıkarılan bir yasa çerçevesinde ailelerini de yanlarına getirmeye başlamışlardır. Bu yıllarda göçmen işçiler toplumda daha görünür olmaya başlamışlar ve 1970'lerin sonlarında özellikle çokkültürlü yaklaşımın da etkisiyle Fransız toplumunda işçi olmaları dışında kolektif kimlikleriyle de yer almaya başlamışlardır²⁴³ ve bu durumu göçmenlerin farklılıklarıyla tanınma talep etmelerinin başlangıcı olmuştur. Buradan hareketle, 1980'lerin ortalarında geleneksel Jakoben entegrasyon modelinin farklı geçmişlere sahip göçmenleri Fransız'a dönüştürmesi pek mümkün görünmüyordu ve model kaçınılmaz olarak değişmeye başlıyordu.²⁴⁴ Bu dönemde, Farklılıkların resmi olarak tanınması söz konusu olmasa da, pratikte etnik farklılıkların tanındığı ve Fransa'da çokkültürcülüğün çok sınırlı bir formunun işlemeye başladığı söylenebilir.²⁴⁵ İlk olarak göçmenlerin eğitimi ve konutlarının iyileştirilmesi için harekete geçilmiştir ve bu doğrultuda ZEP (Zones D'éducation Prioritaires)²⁴⁶ ve ZUS (Sensitive Urban Zone)²⁴⁷'lerin da içinde yer aldığı pozitif ayrımcılığa dair pratikler geliştirilmiştir.²⁴⁸

Yanı sıra, 9 Ekim 1991 Yasası ile göçmen dernekleri liberalize edilmiştir. Böylece, göçmen dernekleri, diğer Fransız dernekleri ile aynı hukuki usullere tabi olacaklardır. Ayrıca bu yasa ile göçmenler kendi derneklerini yönetebilecekler ve kamusal fonlar alabileceklerdir.²⁴⁹ 1980'lerde Avrupa Konseyi'nin girişimiyle, Fransa göçmen çocukları için kültürlerarası eğitime daha fazla adapte olmuş ve Fransız devlet okullarında

²⁴³ David Blatt, "David Immigration Politics in a Republican Nation", **Post-Colonial Cultures in France**, (Ed. Alec Hargreaves and Mark McKinney), Routledge, London, 1997, s. 40.

²⁴⁴ Martin Schain, "Minorities and Immigrant Integration in France", **Multicultural Questions**, (Ed. Christian Joppke and Steven Lukes), Oxford University Press, New York, 1999, s. 217.

²⁴⁵ Wieviorka, The French Model, s. 7.

²⁴⁶ Zones D'éducation Prioritaires: Öncelikli Eğitim Bölgesi

²⁴⁷ Sensitive Urban Zone: Hassas Kentsel Bölgeler

²⁴⁸ Doytcheva, s. 77.

²⁴⁹ Patrick Ireland, "Reaping What They Sow: Institutions and Immigrant Political Participation in Western Europe", **Challenging Immigration and Ethnic Relations Politics**, (Ed. Ruud Koopmans and Paul Statham), Oxford University Press, New York, s. 240.

göçmen çocuklarına yönelik özel kurslar verilmeye başlanmıştır.²⁵⁰ Cumhuriyetçi idealler ile çelişen diğer bir gelişme Parlamento'nun sözde Ermeni soykırımını tanımasıydı. Parlamento, Ermeni topluluğunun baskılarının görmezden gelememiştir ve bu durum, göçmenlerin pratikte cemaatler olarak algılandığının da bir göstergesi niteliğindeydi.²⁵¹ Bu gelişmelere ek olarak, 1982 yılında desantrilizasyon süreci başlatılmış ve azınlıklara, devlet okullarında bölgesel dillerin öğretilmesi şeklinde bir hak verilmiştir.²⁵²

Fakat günümüzde “Fransa Cumhuriyeti” her ne kadar dernekler ya da örgütlenmeler aracılığıyla ya da yalnızca basın ve medya aracılığıyla giderek daha fazla kendini gösteren ve ifade edilen –dinsel, etnik ya da toplumsal- kimlik taleplerine saygı gösterme eğilimi içinde olsa da bu talepler, örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde olduğu gibi kolektif gerçeklikleri içinde gerçekten tanınmış değildir.²⁵³ Yanı sıra, 1990'larda başörtüsü meselesi ile birlikte, Fransa'da çokkültürcülüğün hızının düşürülmesi yönünde kamusal düzlemde tartışmalar başlamıştır. 1989 yılında Creil'deki bir teknik okulda, üç Müslüman kızın başörtüleriyle derse girmelerine izin verilmemesi bu tartışmaların başlamasında etkili olmuştur.²⁵⁴ Bu konuda üretilen argüman ise, Cumhuriyetçi doktrinin laiklik anlayışı ile kamusal alanlar olan okullara İslami başörtüsü ile girilmesinin çelişiyor olmasıydı ve anayasaya göre nötr olunmalıydı.²⁵⁵

²⁵⁰ Wihtol de Wenden, *Multiculturalism in France*, s. 81.

²⁵¹ Wieviorka, *The French Model*, s. 8.

²⁵² Wihtol de Wenden, *Multiculturalism in France*, s. 82.

²⁵³ Bourse, s. 217.

²⁵⁴ Wieviorka, *The French Model*, s. 8.

²⁵⁵ Duchesne, s. 8

1. Fransa'nın Göç Politikası

Fransa, Avrupa'nın en kalabalık Müslüman nüfusuna sahip ülkesidir. 1990 yılında 2,5 milyon olan Müslüman nüfus, 2007 yılında yaklaşık 5 milyona ulaşmıştır. Ayrıca Avrupa Birliği, 3 milyon kadar kayıt dışı göçmenden 500 bin kadarının Fransa'da ikamet ettiğini düşünmektedir.²⁵⁶

Fransa'nın göç sürecine art arda gelen dört göç dalgası kaynaklık etmiştir: Bu dalgalardan ilki yüzyılın başında İtalyalı ve Belçikalı göçmenlerin gelişiyle oluşurken, ilerleyen yıllarda ikinci dalgayı Polonyalı göçmenler oluşturmuştur. II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra ise, Portekiz'den gelen göç dalgası üçüncü göç dalgasını oluşturmuş ve 1960'ların ortalarından itibaren ise, gelen göç dalgasını daha çok Fransa'nın eski kolonilerinden gelen göçmenler oluşturmuştur.²⁵⁷

II. Dünya Savaşı sonrasında Fransa işgücü ihtiyacı nedeniyle, 1950'lerden 1970'lere kadar aktif bir şekilde göçmen işçi alan bir ülke olmuştur. Bunun yanı sıra aynı dönemde azalan doğum oranlarına bağlı olarak da nüfus artışına ihtiyaç duyulmuştur. Fakat herhangi bir etnik kota olmamasına rağmen Fransız Hükümeti bu konuda seçici davranarak Afrikalı ve Asyalı göçmenlerdense, Avrupalı göçmenlerin gelişini teşvik etme yoluna gitmiştir. Fakat özellikle 1950'lerden sonra Fransa'ya gelen göçmen işçiler, Cezayirli, Portekizli, Faslı, İtalyan, İspanyol, Tunuslu ve Türk sıra ve sayı bakımından birbirini izlemiştir.²⁵⁸ Yine bu dönemde, ikamet izni ve çalışma izninin birbirinden ayrılmasıyla, hükümet iş arayanlara ve ailelerine Fransa'nın kapılarını açmış oldu. Bu uygulama, göçmenlerin kendilerini geçici olarak ikamet eden işçilerden ziyade kalıcı yerleşimciler olarak görmelerini teşvik eden bir girişim olmuştur.²⁵⁹

²⁵⁶ Francis Mestries, "The French Autumn Riots of 2005 and the Crises of Republican Integration", **Migración y Desarrollo**, 2007, s. 125.

²⁵⁷ Martin A. Schain, **The Politics of Immigration and Multiculturalism in France and the United States: A Comparative Study**, Palgrave, New York, 2008.

²⁵⁸ Kaya ve Kentel, s. 17.

²⁵⁹ Peter Kivisto, **Multiculturalism in a Global Society**, Blackwell Publishing, Oxford, 2002, s. 172.

a. 1880'den II. Dünya Savaşı'na Kadar Olan Dönem

Fransa'nın göç politikası 19. Yüzyılın ortalarından itibaren ekonomik ve demografik ihtiyaçların etkisiyle göçü engellemeyen ve hatta göçü teşvik eden bir doğrultuda şekillenmiştir. Cumhuriyetçi anlayışın hâkim olduğu bu dönemde, millet tanımında etnik köken belirleyici unsur değildir ve ülkeye kabul edilen göçmenlerden Fransız yaratılması yönünde bir politika izlenmiştir.²⁶⁰

1870-1940 yılları arası dönem, önemli sanayi ülkelerinden biri haline gelen Fransa'nın göçe olan ihtiyacının da arttığı yıllardır. Özellikle artan işgücü ihtiyacı nedeniyle göçe yönelik açık bir politika izlenmiş ve 1851 yılında 381.000 olan yabancı sayısı 1881'de 1 milyon civarına yükselmiştir.²⁶¹ Fransa'nın göçe ilişkin ilk düzenlemeleri de bu dönemde çıkartılan vatandaşlık yasaları ile olmuştur. 19. Yüzyılda çıkarılan vatandaşlık yasaları ile Fransa'da yaşayan ancak Fransa doğumlu olmayan yabancılara doğrudan vatandaşlık hakkı tanınması öngörülürken, yabancı ailelerin Fransa'da doğan çocuklarına reşit olmaları durumunda vatandaşlık hakkı tanınması öngörülmüştür.²⁶²

1870-71 Fransız-Alman Savaşı ve 1914-18 I. Dünya Savaşı yılları arasında, yaşanan bu savaşlar nedeniyle azalan ülke nüfusunun yol açtığı işgücü ihtiyacı komşu ülkelerden karşılanmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede 1904 yılında İtalya, 1906 yılında Belçika, 1919 yılında Polonya ve 1920 yılında Çekoslovakya ile birtakım anlaşmalar imzalanmıştır.²⁶³

I.Dünya Savaşı'ndan sonra Fransa, yoğun bir göç süreciyle karşı karşıya gelmiştir. 1921 ve 1930 yılları arasında 2 milyona yakın insan göçmen olarak Fransa'ya kabul edilmiştir. 1900'lü yılların başından

²⁶⁰ Catherine Wihtol de Wenden, "Immigration Policies in the European Union: The Case of France", **Foreign Policy in Dialogue - National Perspectives on EU Immigration Policy**, Cilt: 8, Sayı: 22, ss. 33-37.

²⁶¹ Bernard Dinh ve Emmanuel Ma Mung, "French Migratory Policy and Immigrant Entrepreneurship", **Migrações Journal - Special Issue on Immigrant Entrepreneurship**, October, 2008, Sayı: 3, Lizbon, s. 87.

²⁶² Andrew Geddes, **The Politics of Migration and Immigration in Europe**, Sage Publications, London, 2003, (Immigration in Europe), s. 57.

²⁶³ Marcus Engler, "Country Profile: France", **Focus Migration**, Mart 2007, s. 1-3, **focus-migration.hwwi.de/France.1231.0.html?**, (15.10.2012).

1930'lara kadar gerçekleşen göç nedeniyle Fransa, Avrupa'daki en büyük göç ülkesi olmuştur ve dünya genelinde ise, Amerika Birleşik Devletleri'nden sonra en önemli göç ülkesi haline gelmiştir. 1931 yılı verilerine göre 2,7 milyona ulaşan göçmen nüfusu, toplam nüfusun % 6,5'ini oluşturmaktadır.²⁶⁴ Fakat I. Dünya Savaşı sonrasında uygulanan açık göç politikası 1930'ların başında ortaya çıkan ekonomik durgunluk nedeniyle kesintiye uğramıştır. Yaşanan ekonomik krizin ortaya çıkardığı ekonomik sıkıntılara bir de halk arasında yabancı düşmanlığının yayılması eklenince Fransa, bugüne kadar uyguladığı açık göç politikasını terk etmek zorunda kalmış ve bu durum birçok göçmen işçinin ülkesine geri gönderilmesine yol açmıştır. 1932 yılında ise, sınır kontrolü zorunlu hale getirilerek belirli sektörler için kotalar oluşturulmuştur.²⁶⁵ Fransa'da göçe karşı uygulanan bu kısıtlayıcı politikalar II. Dünya Savaşı'ndan sonra işgücü açığının yeniden ortaya çıkmasıyla son bulmuştur.

b. II. Dünya Savaşı Sonrası Dönem ve 1970'li Yıllar

Fransa'nın yoğun miktarda göçmen almaya başlaması II. Dünya Savaşı sonrasında olmuştur. Savaş sonrasında ülkenin yeniden yapılandırılması için gereken işgücü ihtiyacı 19. Yüzyıldaki Avrupalı göçmen profilinin tersine önemli oranda Asya, Kuzey Afrika ve Sahra Altı Afrika kökenli göçmenlerle karşılanmıştır.²⁶⁶

1946 yılında Fransa Hükümeti, Ulusal Göç Ofisi'ni (Office National Immigration) kurmuştur ve bu sayede Ofisin mevzuatına aykırı bir biçimde ülkeye giriş yapanlar ve ikamet edenler için birtakım politikalar oluşturulması amaçlanmıştır.²⁶⁷ Söz konusu yasa ile bugüne kadar göçe dair ciddi bir politika üretemeyen Fransız Hükümeti'nin göç akışını kontrol edecek yasal bir mekanizma oluşturmaya çalıştığı söylenebilir.

²⁶⁴ Yann Moulier ve Georges Tapinos, "France", **The Politics of Migration Policies**, (Ed. Daniel Kubat), Center for Migration Studies, New York, 1979, ss. 127-129.

²⁶⁵ Wihtol de Wedden, **Multiculturalism in France**, s. 34.

²⁶⁶ Gilles Pison, "The Number and Proportion of Immigrants in the Population: International Comparison", **Population and Societies**, Institut National D'études Démographiques, Sayı: 472, 2010, s. 3.

²⁶⁷ Moulier and Tapinos, s. 129.

Bu dönemde, Fransa'daki mevcut işgücü açığı, toplumla entegrasyonlarının daha kolay olduğu düşünülen Avrupalı göçmenlerle kapatılmak istenmiştir. Fakat Avrupa'da refah seviyesinin artmasının bir sonucu olarak ihtiyaç duyulan işgücü daha çok Mağrip ülkelerinden karşılanmıştır. Savaş sonrasında göçün yoğunluğu oldukça artmış ve Mağrip kökenli göçmenlerin sayısı önemli bir artış göstermiştir. Yanı sıra Fransa sınırları içinde yaşayan göçmenlerin sayısının hızla artması göçmenlerin konut sıkıntısı çekmesine neden olmuş ve bu problemin çözümü için 1957 yılında "SONACOTRA" adında göçmenler için konut inşa etmekle sorumlu bir kurum kurulmuştur.²⁶⁸ Ayrıca, göçmenlerin büyük bir çoğunluğunun Cezayir kökenli olması nedeniyle 1958 yılında FAS (Fonds D'action Sociale) adı verilen bir sosyal eylem fonu oluşturularak Cezayirli göçmenlerin istihdam, konut ve entegrasyonlarına ilişkin faaliyetler gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.²⁶⁹ 1962 yılına kadar sadece Cezayir kökenli göçmenlere hizmet sunan FAS'ın yetkisi 1962 sonrasında tüm göçmenleri karşılayacak şekilde genişletilmiştir.²⁷⁰

Fransa II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan ve 1975 yılına kadar devam eden bir refah dönemi yaşamıştır. 30 yıl süren ve "Otuz Görkemli Yıl" (Les Tente Glorieuses) olarak adlandırılan bu uzun refah dönemi göçün yaptığı ekonomik katkıyla da sürekli artış göstermiştir. Bu dönemde beşte üçünü eski kolonilerden gelen göçmenlerin oluşturduğu 1,5 milyon yabancı ülkeye giriş yapmıştır.²⁷¹

1970'lerde gerçekleşen ekonomik kriz ile Fransa'nın "30 görkemli yılı"nın sonuna gelinmiş ve göç konusunda günümüze kadar devam edecek olan kısıtlamaların önü açılmıştır. 1973 yılında yaşanan Petrol Krizi

²⁶⁸ Roland Lovatt ve diğerleri, "Foyers in the UK and France: Comparisons and Contrasts", **European Journal of Housing Policy**, Cilt:6, Sayı: 2, Ocak, 2006, s. 159.

²⁶⁹ Dominique Schnapper, Krief Pascale and Peignard Emmanuel , "French Immigration and Integration Policy; A Complex Combination", **The Integration of Immigrants in European Societies**, (Ed. F. Heckmann, and D. Schnapper), Lucius and Lucius, Stuttgart, 2003, ss. 15-44

²⁷⁰ Angéline E. Dublet, "France, Immigration and the Policies of Culture: Understanding the French Integration Model", **Paper-EUSA Conference**, University of Chicago, Montreal, 2007, s. 4.

²⁷¹ France in Turmoil, **Stratfor**, Ekim 2010, http://www.stratfor.com/memberships/174260/analysis/20101021_france_turmoil, (01.02.2012).

sonrasında ortaya çıkan ekonomik durgunluk diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Fransa'nın göç politikasını da doğrudan etkilemiş ve Fransa göç konusunda birtakım düzenlemeler yapma yoluna gitmiştir. 1972 yılında oturma izni ile çalışma izni ilişkilendirilmiş ve oturma izni yeni bir kontrol mekanizması olmaya başlamıştır. Yanı sıra Fransa, 1974 yılında işgücü ve aile birleşmesi yoluyla göçü askıya almış, fakat aile birleşiminin yasaklanmasının anayasal haklarla çelişmesi nedeniyle 1978 yılında aile birleşmesine engel olan yasa geri çekilmiştir.²⁷²

1974 yılında yapılan düzenlemeler sonucunda uygulanan “kapalı kapı” politikası, ilerleyen dönemlerde ülkeye gelen göçmenlerin ağırlıklı olarak aile birleşmesi ve sığınma talebi biçiminde olmasına yol açmış ve uzun bir dönem göçün ana kaynağını aile birleşimi yoluyla yapılan göç oluşturmuştur.²⁷³ Yapılan düzenleme ile işgücü göçünün yasaklanması ve yasa dışı olarak ülkede bulunan işçilerin yasal statü elde etmelerine ilişkin koşulların ağırlaştırılması arzulanın tersine yasa dışı göçün artması yönünde etki yapmıştır. Öyle ki, Fransa’da göçün teşvik edildiği 1950 ve 1970’li yıllarda 1.330.000 göçmen bulunmaktayken göçe yönelik yoğun kısıtlamaların yapıldığı 1975-1998 arasındaki dönemde ülkedeki göçmen sayısı 1.760.000’e ulaşmıştır.²⁷⁴ Yanı sıra, dışarıdan ülkeye göçü engellemeye çalışan politikalar ile yetinmeyen Fransız Hükümeti, 1970’lerin ortalarından itibaren bir de içerideki göçmen sayısını azaltmaya yönelik birtakım geri dönüş için teşvik politikaları uygulamıştır.

c. Fransa’nın Göç Politikasında 1980’li Yıllar

1980’li yıllarda Fransa’da göç konusunda farklı düzenlemeler yapılmıştır. 1980 yılında yasa dışı göçün engellenmesine ilişkin olarak “Bonet Yasası” çıkarılmış ve ülkeye giriş ve ikamet koşulları ağırlaştırılarak yasa dışı durumda olan göçmenlerin sınır dışı edilebilmesinin yasal zeminde

²⁷² Geddes, *Immigration in Europe*, s. 54.

²⁷³ Sedgwick, s. 5.

²⁷⁴ Emmanuel Mamung, “French Immigration Policy During the Last Twenty Years”, **Immigration in Europe: Issues, Policies and Case Studies**, (Ed. David Turton ve Julia Gonzales), University of Deusto, Bilbao, 2003, s. 115.

önünün açılması sağlanmıştır.²⁷⁵ 1981 yılında göç konusunda daha ılımlı olan Sosyalist François Mitterrand'ın göreve gelmesiyle önceki dönemde yapılan katı düzenlemelerde birtakım yumuşatmalara gidilmiş ve ülkede yaşayan ancak gerekli yasal belgelere sahip olmayan göçmenler için bir yasallaştırma programı uygulanmıştır.²⁷⁶ Uygulanan bu düzenleme ile yasa dışı durumdaki göçmenlerin bulundukları durumun düzeltilmesi hedeflenmiş, bu kapsamda üç aylık başvuru süresi içinde gerekli belgeleri tamamlayarak başvuruda bulunan 150.000 göçmenden 132.000'i yasal statü kazanmıştır.²⁷⁷

Yanı sıra bu dönem göçmenlerin entegrasyona teşvik edildiği yıllardır. 1981 yılında gerçekleştirilen düzenleme ile 1939 yılında çıkarılan ve göçmen işçilerin sendikalaşarak Fransız politikasında söz sahibi olmasını engelleyen düzenleme kaldırılarak, göçmenlere Fransız vatandaşları ile aynı koşullara sahip olarak sendikalaşma hakkı tanınmıştır.²⁷⁸

1983 yılında çıkarılan “Badinter Yasası” ise, bu dönemde göçmenlere yönelik yapılan düzenlemelere ters bir şekilde polis memurlarına kimlik kontrolü yaparken kişileri ten rengine göre durdurma hakkı vermiştir.²⁷⁹

1980'lerle birlikte göç ve vatandaşlık konusu kamusal bir sorun haline gelerek, siyasi gündemin bir parçası haline gelmiştir. Ayrıca bu dönemde Avrupalı olmayan göçmenlerin Fransa'da kalıcı olduğu anlaşılmış ve artan işsizlik ve ekonomik durgunluk gibi sorunların kaynağı olarak göçmenler görülmeye başlanmıştır. Göç, Jean Marine Le Pen'in başında bulunduğu “Ulusal Cephe (Front National (FN))” tarafından politik bir söylem haline getirilmiş ve 1981 yazında meydana gelen ve “Sıcak Yaz”

²⁷⁵ Immigration and Social Security in France History: 1974-1980, **L'ELAN Expatriation Consultants**, 2009, [http://www.impatiationauquotidien.com/index.php/en/ressources/history/165,\(10.12.2012\).](http://www.impatiationauquotidien.com/index.php/en/ressources/history/165,(10.12.2012).)

²⁷⁶ Margo Deley, “French Immigration Policy since May 1985”, **International Migration Review**, Cilt: 17, Sayı: 2, 1983, ss. 196-211.

²⁷⁷ Geddes, Immigration in Europe, s. 65.

²⁷⁸ Ulrike Schuerkens, “Active Civic Participation of Immigrants in France”, **Country Report Prepared for the European Research Project POLITIS**, Oldenburg, 2005, s. 4.

²⁷⁹ Heather Main, **France and the Netherlands: Immigration, Assimilation and Conflict**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Presented to the Faculty of University of Washington, Washington, 2006, s. 26.

olarak adlandırılan, göçmenlerle ilgili birtakım yerel karışıklıklar Ulusal Cephe'nin bu alanda daha radikal söylemler benimsemesine neden olmuştur.²⁸⁰ Göçmenlerle ilgili tartışmalar aşırı sağcı Ulusal Cephe tarafından yerel boyuttan ulusal boyuta taşınmış ve Ulusal Cephe radikal düşüncelerin odak noktası haline gelmiştir.²⁸¹

1993 yılında sağ kanatın iktidara gelmesiyle göçe yönelik daha katı bir politika izlenmiş ve İçişleri Bakanı Loi Pasqua'nın adıyla anılan "Pasqua Yasaları" ile göçmen ve vatandaşlığa ilişkin yasalar daha da katılaştırılmıştır. Pasqua Yasaları'nın göç politikasına ilişkin en kısıtlayıcı düzenlemeleri kapsadığı söylenebilir. Bu bağlamda, yapılan düzenlemeler ile yabancı üniversite mezunlarının Fransız işverenlerle çalışmaları yasaklanmakta, aile birleşimi için gereken bir yıllık süre iki yıla çıkarılmakta ve evlilik öncesi ülkede yasa dışı olarak yaşayan yabancıların oturma iznine sahip olamayacakları kabul edilmektedir.²⁸² Ülkeye giriş ve aile birleşmeleri zorlaştırılırken, sınır dışı edilme kolaylaştırılmıştır. Yanı sıra, bu düzenlemeler ile yerel yetkililere şüpheli gördükleri evlilikleri iptal edebilme yetkisi tanınmakta, Fransa'dan sınır dışı edilen bir kimsenin bir yıl boyunca Fransız topraklarına girmesi yasaklanmakta ve yasa dışı göçmenlerin zorunlu eğitim ve acil sağlık hizmetleri dışında geçim yardımları gibi kamu imkânlarından faydalanma hakları kaldırılmaktadır.²⁸³

1995 yılında Cezayir'de yaşanan bombalı saldırılar sonucu ortaya çıkan karışıklıklar Fransa'yı da etkilemiş ve İslami köktencilikle ilgili korkular körüklenmiştir. Bu saldırılar sonrasında *Sans Papiers* (belgesizler, yasa dışı ikamet edenler) olarak adlandırılan yasa dışı göçmenler, Pasqua Yasa'larına dayanılarak kitleler halinde sınır dışı edilmiştir.²⁸⁴

²⁸⁰ Martin A. Schain, "The National Front and Agenda Formation in France", **European Community Studies Association**, Sayı: 117, Charleston, South Carolina, Mayıs, 1995, s. 3.

²⁸¹ Sedgwick, s. 6.

²⁸² Virginie Guiraudon, "Immigration Policy in France", **National Center for Scientific Research**, U.S.-France Analysis, 2002, s. 3.

²⁸³ Geddes, *Immigration in Europe*, ss. 62-63.

²⁸⁴ Stephen Castles ve Mark J. Miller, **Göçler Çağı Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri**, çev. Bülent Uğur Bal ve İbrahim Akbulut, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 341.

Göçe yönelik kısıtlayıcı yasaları 1997 yılında “Debre Yasası” izlemiştir. Göçe ilişkin ciddi sınırlamalar getiren ilk taslağa muhalefet göçmenler tarafından büyük tepki gösterilmiş ve Avrupa Parlamentosu tarafından Nazi Almanyası’na atıf yapılarak kınanmıştır. Ancak söz konusu eleştirilere rağmen, Afrikalı göçmenlerin ülkeye girebilmeleri için yeterli mali kaynağa sahip olmaları gerekliliği ve vizelerinin dolması durumunda ülkeyi terk etmelerinin zorunlu kılınması gibi birtakım kısıtlayıcı hükümler kabul edilmiştir.²⁸⁵

1997 yılında Başbakan olan Sosyalist Lionel Jospin, önde gelen siyaset bilimci Patrick Weil’i bir rapor (L’immigration et la nationalité) hazırlamakla görevlendirmiştir. Weil, 1993 Pasqua Yasaları’nın öğrencileri ve Fransa’da yerleşimci olan genç profesyonelleri olumsuz etkilediğini savunmuştur. Bu durumun ülkeyi küresel rekabet içinde kendi ulusal çıkarları için beşeri sermayeden ve parlak zekâlardan yoksun bıraktığını ileri sürmüştür. Bu doğrultuda çıkarılan 1998 yasası ile bilim adamları için özel bir statü oluşturulmuştur. Yanı sıra, birtakım mesleki uzmanların da ülkeye giriş koşullarının kolaylaştırılması sağlanmıştır.²⁸⁶

Lionel’in iktidarı ile Fransız göç politikası önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Bu kapsamda 1997 yılında *San Papiers* olarak adlandırılan yani yasal belgelere sahip olmayan göçmenlerin durumlarının çözüme kavuşturulması amacıyla “Chevenement Yasaları” olarak bilinen ve yasa dışı olarak ülkede ikamet eden göçmenlerin çalışma izni alabilmelerini sağlayan bir dizi yasa çıkartılmıştır. Chevenement Yasaları kapsamında düzenlenen yasallaştırma programı ile 24 Haziran 1997’den 30 Nisan 1998’e kadar başvuru yapan 150.000 kişiden 87.000’i yasal statüye kavuşmuştur.²⁸⁷

²⁸⁵ Michael Samers, “Invisible Capitalism: Political Economy and the Regulation of Undocumented Immigration in France”, **Economy and Society**, Cilt: 32, Sayı: 4, 2004, s. 567.

²⁸⁶ Guiraudon, s. 3.

²⁸⁷ Amanda Levinson, “Regularisation Programmes in France”, **Centre on Migration, Policy and Society**, University of Oxford, New York, 2005, s. 2.

d. Fransa'nın Yakın Dönem Göç Politikası

2002 yılında yapılan seçimlerde Jacques Chirac'ın iktidara gelmesi ile sağ kanat tekrar iktidara gelmiştir. Ayrıca bu dönemde Nicolas Sarkozy'nin İçişleri Bakanı olması ile Sarkozy Fransa'da göç politikasının temel yön vericilerinden biri olmuştur.

2003 yılında çıkarılan ve Sarkozy tarafından desteklenen göçün kontrolüne ilişkin 2003 tarihli yasa ile 1926 yılında kurulan Göçmen Sosyal Yardım Ofisi ve 1945 yılında kurulan Fransa Ulusal Göç Ofisi, Fransa Göç ve Entegrasyon Ofisi adlı kurum altında birleştirilmiş ve bu kurum, göçmenlerin karşılanması ve entegrasyonları konusunda tek yetkili kurum haline getirilmiştir.²⁸⁸ Fransa Göç ve Entegrasyon Ofisi, ayrıca 2005 yılında uygulanmaya başlanan Karşılama ve Entegrasyon Sözleşmesi'nin uygulanmasından sorumlu kurum olarak belirlenmiştir. 2003 düzenlemeleri ile aile birleşimi ve evlilik yoluyla girişlere ilişkin koşullar ağırlaştırılmış ve yasa dışı göçle mücadele yoğunlaştırılmıştır. Sığınma başvurularına ilişkin yapılan düzenleme ile mülteci statüsü elde etmeye yönelik şartlar ağırlaştırılmış ve başvuruların reddi %80 oranına ulaşmıştır.²⁸⁹

2005 yılında Fransa, göçmenlere ilişkin en çok ses getiren krizini yaşamıştır. 2005 Ekim ayında Kuzey Afrikalı iki gencin Paris polisinden kaçarken elektrik trafosuna sığınmaları sonucunda yanarak ölmeleri özellikle Müslüman gençleri sokaklara dökmüştür. Yaşanan şiddet ve nefret kaynaklı eylemler sadece Fransa'yla sınırlı kalmamış; Belçika, Hollanda ve Almanya'ya da sıçramıştır. Yanı sıra, bu olaylar uluslararası toplumu da harekete geçirmiştir.

Yaşanan bu durum sadece Fransa'da değil, tüm Avrupa'da göçmenlerin entegrasyonuna dair bir sorgulama yapılmasına neden olmuştur. Yaşanan olaylar sonucu Sarkozy olaylardan Kuzey Afrika kökenli göçmen gençleri sorumlu tutarak, söz konusu gençler için "pislik" (écume)

²⁸⁸ Ministry for Immigration, Integration, National Identity and Joint Development; Key Dates, **OFII - Office Français de l'Immigration et de l'Intégration**, Ocak, 2005, http://www.ofii.fr/qui_sommes-nous_46/background_167.html, (10.12.2012).

²⁸⁹ Wihtol de Wenden, Multiculturalism in France, s. 35.

ifadesini kullanmıştır.²⁹⁰ 2005 yılında yaşanan olayların da etkisiyle İçişleri Bakanı Nicolas Sarkozy 2006 yılında, diğer dünya demokrasilerinde olduğu gibi Fransa'nın da ülkenin refah ve büyümesine katkıda bulunacak göçmenleri seçme hakkının olduğunu ifade etmiş ve göçe ilişkin reform sürecinin ikinci kısmını oluşturması düşünülen yasa önerisini ortaya koymuştur. Bu bağlamda Fransa “Immigration Chosen” yani seçilmiş göçmen politikasına odaklanmıştır. Sarkozy'nin gerçekleştirmek istediği bu göç politikası için gerekli yasal çerçeveyi oluşturmak amacıyla çıkarılan yasa ile vasıflı göçmen işçilerin istihdam edilmesini teşvik etmek, yabancı öğrencilerin ülkede kalışlarını kolaylaştırmak, aile birleşimine ilişkin hükümleri ağırlaştırmak, vatandaşlık edinimine erişimi güçleştirmek üzere dört temel unsura odaklanılmıştır.²⁹¹ Yasa ile ayrıca, “yetenek ve tecrübe izni” adı altında üç yıl geçerliliğe sahip yeni bir oturma izni türü oluşturulmuştur.²⁹²

2007 yılında gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçimini göç ve kalkınma arsındaki bağlantıya vurgu yapan merkez sol adayı Segolene Royal kaybetmiş ve merkez sağ adayı eski İçişleri Bakanı Nicolas Sarkozy kazanmış ve Cumhurbaşkanı olmuştur. Sarkozy Cumhurbaşkanı olmasının ardından göçe ilişkin altı temel unsurunu; Göç ve Ulusal Kimlik Bakanlığı oluşturulması, Fransız cumhuriyetçi ve laik değerlerinin savunulması, dezavantajlı bölgelere fon tahsis edilmesi, devlet yardımları gerektiren aile birleşmelerinden kaçınılması, üçüncü dünya ülkelerinden (yıllık sınırlı sayıda) yetenekli işgücünü ülkeye çekmek ve sınır dışı edilen kişilerin beş yıl boyunca ülkeye yeniden girişlerinin yasaklanması, olarak belirtmiştir.²⁹³

²⁹⁰ Christopher Dickey, “Sarkozy’s Right-Wing Rubicon”, **Newsweek**, 17.08.2010, <http://www.newsweek.com/2010/08/17/nicolas-sarkozy-is-courting-right-wing-extremists.html>, (27.12.2012).

²⁹¹ Kara Murphy, “France’s New Law: Control Immigration Flows, Court the Highly Skilled”, **Migration Policy Institute**, Kasım 2006, http://www.migrationpolicy.org/pubs/Backgrounder2_France.php, (01.12.2012).

²⁹² Skills and Talents, **For the Promotion of Economic Migration**, 02.01.2013, <http://www.immigration-professionnelle.gouv.fr/en/new-provisions/sheet/skills-and-talents>, (24.12.2012).

²⁹³ Irene Helmes, “Migration to the European Union –an Analysis of National and Common Policies-“, **Institut Europeen Des Hautes Etudes Internationales**, Année Universitaire, 2009/2010, s. 23.

Sarkozy tarafından tesis edilen Göç ve Ulusal Kimlikten Sorumlu Bakanlık, oluşturulduğu günden itibaren sorgulanmaktaydı ve 16 Kasım 2010 yılında bu Bakanlık lağvedilmiştir. Bu bakanlığın faaliyetlerini gerçekleştirecek birim İçişleri Bakanlığı bünyesinde sekreterlik seviyesine indirgenmiştir. Sarkozy'nin başkanlık kampanyalarında aktif görev yapan ve seçim sonrası Dışişleri Bakanlığı'na bağlı insan haklarından sorumlu Rama Yade, Amerika'da katıldığı bir seminerde yaptığı konuşmada, Sarkozy'nin Göç ve Ulusal Kimlik Bakanlığı önerisinin ulus kavramını güçlendirmek anlamını taşıdığını, ayrıca Fransa'nın göç akımları üzerinde de kontrol sağlaması açısından önemli olduğunu vurgulamıştır.²⁹⁴

Fransa'nın 18 Eylül 2007'de görüşülmeye başlanan bir diğer göç yasasına göre, Fransa'daki ailelerinin yanına gelmek isteyen bireyler Fransızca ve Fransız değerlerini iyi derecede bilmeli ve ekonomik açıdan da sıkıntıda olmamalıdır. Yanı sıra, bazı durumlarda aile bağlarının kanıtlanması için DNA testi istenebileceği ve 16 yaşın üzerinde olup Fransa'daki ailesinin yanına yerleşmek isteyen her bireyin bulunduğu ülkede bir sınava girmesi gerekliliği öngörülmüştür.²⁹⁵

Fransız Parlamentosu'nun her iki kanadı da büyük tartışmalara sebep olan, protesto gösterileri düzenlenen bu yasayı onaylamıştır. Yasanın, genetik özellikleri vatandaşlık konusu yaptığı için ırkçı bir uygulama getirdiğine dair eleştiriler yapılmıştır. Fransa Göçmen Bakanı Brice Hortefeux eleştirilere yanıt verirken yine AB nezdinde meşruiyet sağlamaya çalışmış ve BBC'den aktarıldığına göre buna benzer düzenlemelerin AB içinde diğer 12 üye ülke tarafından da uygulandığını belirterek ülkesini savunma yoluna gitmiştir. Sosyalist Parti, iktidarın bu politikasını da desteklememiş, yasayı Anayasa Mahkemesi'ne götüreceğini açıklamıştır.

²⁹⁴ Breaking the Lines: Sarkozy's Presidential Campaign, **The Brookings Institutions**, 04.10.2007, Washington D.C., s. 9., <http://www.brookings.edu/comm/events/20071004.pdf>, (15.12.2012).

²⁹⁵ Fransa'da Göç Yasası Görüşülüyor, **BBC Turkish**, 18.09.2007, http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2007/09/070918_france_immigrate.shtml, (15.12.2012).

Fransa'nın yeni göçmenlik yasası Ulusal Meclis'te 235'e karşı 282 oyla; Senato'da ise 136'ya karşı 185 oyla kabul edilmiştir.²⁹⁶

2007 yasası ve Göç Bakanlığı'nın güncel politikasıyla ilgili önemli olan bir diğer nokta, artan düzensiz göçle birlikte yükselen endişeler olmuştur. 2007 yılında 25.000 yasadışı göçmenin ülkeden ihraç edilmesi hedefi Göç Bakanlığı'nın temel görevi olmuş ve Brice Hortefeux bu konu hakkında Cumhurbaşkanı'ndan Temmuz 2007'de bir görev mektubu dahi almıştır. 2007 yılının sonunda hedef tutturulamayınca, problemler de artmıştır. Paris Emniyet Genel Müdürü, 2008 Ocak ayında Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile görevinden alınmıştır. Sebep düzensiz göç başta olmak üzere, göçmenleri sınır dışı etmedeki başarısızlığıdır.²⁹⁷

Son yıllarda göç politikalarıyla gündeme gelen Fransa, bu konuda özellikle üzerinde çalıştığı yasal düzenlemeleri, yasadışı göçe karşı sınır dışı etme girişimini ve ulusal kimliğini korumaya çalıştığına dair argümanlarıyla göç alanında aktif bir politika izlemiştir. 2008 yılında Göç ve Ulusal Kimlik Bakanlığı'nın 26 bin göçmenin sınır dışı edilmesi için kendisine hedef koyduğu görülmektedir. Ayrıca bu göçmenlerin gönüllü olarak ülkeyi terk ettikleri izlenimi verilmesi için de zemin hazırlanmıştır. Bakan Brice Hortefeux bu konuda üstün bir performans sergilemiş, Sarkozy'nin beklentilerinin de üzerinde 30 bine yakın göçmeni sınır dışı etmiştir.²⁹⁸

2009 yılının önemli gelişmelerinden biri Fransa Göç ve Uyum Ofisi'nin kurulmuş olmasıdır. Ofisin temelde iki görevi bulunmaktadır; Fransa'ya gelen göçmenlerin karşılanması ve desteklenmesi, Fransız vatandaşlarının yabancı ülkelere göçlerine de yardımda bulunulması şeklindedir. Ofisin işlevleri ise; Fransa'ya yönelik profesyonel iş gücü göçünü idare etmek ve Fransa'ya gelen yabancıların uyumu konusundaki prosedürleri yerine getirmektir. Ayrıca Ofis'in Genel Direktörü Jean

²⁹⁶ DNA Yasası Fransız Parlamentosu'ndan Geçti, **BBC Turkish**, 24.10.2007, http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2007/10/071024_france_dna.shtml, (15.12.2012).

²⁹⁷ Christophe Bertossi, "France: the State Strives to Shape "Chosen" Immigration", **CESPI**, Country Papers, Luglio 2008, s. 6, www.ifri.org/downloads/cespi08.pdf, (17.02.2012).

²⁹⁸ Fransız Devletin Göçmen Karşıtlığı Artıyor, **NTVMSNBC**, 07.10.2010, <http://www.ntvmsnbc.com/id/25129714/>, (15.12.2012).

Godfroid, Fransa'nın göç politikasının asıl amacının meslek sahibi göçmen almak olduğunu vurgulamış, aile birleşimine dayalı göçle mesleki göçü dengelemeye çalıştıklarını ifade etmiştir.²⁹⁹

30 Eylül 2010'da Meclis güvenlik ve yargı mensuplarını öldürmekten mahkûm göçmenlerin vatandaşlıktan atılmalarını kolaylaştıran maddeyi kabul etmiştir. 57'ye karşı 75 oyla kabul edilen bu yasa maddesine göre, 10 yıldan az bir süre Fransız vatandaşı olan göçmenlerin bu hakkı ellerinden alınabilecektir.³⁰⁰

2010 yılı Fransa'nın uyguladığı göç politikası ile hem Avrupa hem de Dünya gündeminde tartışmaların konusu olduğu bir yıl olmuştur. 2010 yılında Fransa sınırları içinde yaşayan Roman toplumun dâhil olduğu birtakım olaylar³⁰¹ sonucunda Hükümet ülkede bulunan 300'e yakın yasa dışı kampı kaldırma kararı almış ve söz konusu kararı uygulamaya geçmiştir. Ülkede yaşayan Romanların büyük ölçüde Romanya ve Bulgaristan'dan geliyor olması nedeniyle Fransa'nın kampları kaldırma ve söz konusu kişileri sınır dışı etme kararı büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Fransa, Romanları sınır dışı etmesinin arkasında yatan gerekçe olarak, Romanların da diğer AB vatandaşları gibi üç aydan uzun bir süre Fransa'da kalmak istemeleri durumunda geçerli bir iş veya oturma iznine sahip olmaları gerekliliğini öne sürmüş ve uygulamasının yasal olduğunu savunmuştur.³⁰²

Bu kimselerin AB vatandaşı olmasına rağmen sınır dışı edilmesine ülke içinden sert tepkiler gelmiştir. 2012 seçimlerinde Sarkozy ile mücadele etmeye umutlu Dominique de Villepin sınır dışı etme kararını, Fransa

²⁹⁹ Fransa Raporu, **Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu**, 2009, s. 9,

http://www.tbmm.gov.tr/komisyonsan/haklari/belge/fransa_raporu.pdf, (02.03.2012).

³⁰⁰ Fransa Göçmenlere Karşı, **NTVMSNBC**, 30.10.2010, <http://www.ntvmsnbc.com/id/25136529/>, (27.05.2012).

³⁰¹ 2010 yılı Haziran ayında Fransız polisi tarafından 22 yaşında bir Roman vurularak hayatını kaybetmiş, bir sonraki gün Fransa'da yaşayan Romanlar bölgedeki bir polis karakolunu basarak civardaki araçları ateşe vermiştir. Yaşanan olaylar üzerine Fransa Cumhurbaşkanı Sarkozy ülkede bulunan yasadışı kampların kötü yaşam koşulları ve çocuk istismarına neden olduğu gerekçesiyle birkaç ay içinde kaldırılacağını duyurmuştur.

³⁰² Roma in France: Frequently Asked Questions, **FRANCE 24**, 14.09.2010, <http://www.france24.com/en/20100914-roma-france-frequently-asked-questions-travelling-people-romania-bulgaria-immigration-policy>, (17.11.2012).

bayrağı üzerinde “utanç lekesi” olarak tanımlarken, Fransız Katolik gruplar hoşnutsuzluklarını ifade etmişlerdir. Sessizliğini korumaya özen gösteren Başbakan François Filon, yasadışı göçle mücadelenin “istismar edilmemesini” söylemiştir.³⁰³

Söz konusu gelişmeleri takip eden süreçte, Fransa’ya karşı gösterilen tepkiler üzerine Fransa göç politikasına ilişkin yeni düzenlemelere gideceğini ve bu düzenlemeler sırasında AB düzenlemelerini de dikkate alacağını duyurmuştur.³⁰⁴ Bu kapsamda, 2010 yılının ikinci yarısında Göç, Entegrasyon ve Milliyet Yasası’na ilişkin çalışmalar başlamıştır. Çalışmalarına başlanılan taslak göç yasası ile vatandaşlığın geri alınacağı durumların kapsamı genişletilmektedir. Mevcut düzenlemelere göre “Fransa’nın temel çıkarlarına” aykırı suçlar işleyen kişilerin vatandaşlığının iptal edilmesi mümkünken yeni düzenleme ile AB vatandaşları da dâhil olmak üzere yabancıların tekrarlanan hırsızlık, saldırgan dilencilik ve haksız yer işgali gibi suç işlemleri durumunda sınır dışı edilmesinin mümkün kılınması planlanmaktadır.³⁰⁵

Taslak yasa ile Karşılama ve Entegrasyon Sözleşmesi imzalayan göçmenlerin uzun vadede yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğini kontrol edecek bir sistem kurulması ve entegrasyonda daha hızlı ilerleme gösteren göçmenlerin vatandaşlık elde etmesini kolaylaştıracak bir sistem kurulması da düşünülmektedir. Yasa ile ayrıca 2008/115 sayılı yasadışı göçmenlerin iadesine ilişkin AB direktifi, 2009/50 sayılı AB ”mavi kart” direktifi ve 2009/52 sayılı yasadışı göçmenleri istihdam eden işverenlere karşı uygulanacak tedbirlere ilişkin AB direktifinin ulusal mevzuata aktarılacağı belirtilmektedir.³⁰⁶

³⁰³ French Politics Resumes, **The Economist**, 03.09.2010, www.economist.com/node/16889547, (16.11.2012).

³⁰⁴ Minister Says New Immigration Policies will Reflect EU Law, **FRANCE 24**, 10.10.2010, <http://www.france24.com/en/20101013-new-immigration-policy-incorporate-eu-law-migration-besson-roma-france>, (16.11.2012).

³⁰⁵ Jade Barker, “Parliament Debates Contentious Immigration Bill”, **FRANCE 24**, 28.09.2010, <http://www.france24.com/en/20100928-controversial-immigration-bill-debate-begins-france-national-assembly-roma-controversy-besson-ec>, (16.11.2012).

³⁰⁶ Nicole Atwill, “France: Draft Law on Immigration, Integration, and Nationality”, **Library of Congress**, Kasım 2010, http://www.loc.gov/lawweb/servlet/lloc_news?disp3_1205402255_text, (06.12.2012).

Fransa her ne kadar Roman göçmenlerin sınır dışı edilmeleri konusunda yasal ikamet etmedikleri ve üç aylık sınırın kapsamı dışına çıktıklarını iddia ederek AB mevzuatıyla fiilini meşrulaştırmaya çalışsa da Roman vatandaşlara sistematik olarak orantısız ve ayrımcılık şeklinde uyguladığı politikalar eleştirilerden muaf tutulmasını sağlamamış ve Fransa'nın temel haklara ve Avrupa değerlerine aykırı hareket ettiği savunulmuştur. Fakat Romanların Fransa'dan sürülmesi, liberal medyadan üst düzey politikacılara kadar, Avrupa'nın her kesiminden tepki toplamasına rağmen ülkeden çıkarılmaları yine de sürdürülmüştür. Bu durumu Zizek, Avrupa siyasetinin, buzdağının ancak görünen kısmı olduğu şeklinde yorumlar.³⁰⁷

2. Fransa'nın Vatandaşlık Politikası

Fransız vatandaşlık rejimi jus soli ilkesine dayanmaktadır. Latince'de jus soli kavramı “toprağa dayalı haklar” anlamına gelmektedir.³⁰⁸ Yani sıra, jus soli feodal bir prensiptir ve bu prensibin gönderme yaptığı anlam “ toprak üzerindeki her şeyin, toprak ürünleri veya insanlar, lorda ait olmasıdır.”³⁰⁹ Her ne kadar jus soli kavramı feodalizmi çağrışırsa da 20. Yüzyılın başlarında Avrupalı devletlerin vatandaşlık rejimleriyle birlikte bu çağrışım etkisini yitirmiştir. Yüzyılın sonunda ise, demokratik prensiplerin de yardımıyla uzun süredir yerleşik konumda olan göçmenlerin entegrasyonunun sağlanabilmesi için yeniden düzenlenmiştir.³¹⁰

³⁰⁷ Slavoj Zizek, “Liberal Multiculturalism Masks an Old Barbarism With a Human Face”, **The Guardian**, 03.10.2010, www.guardian.co.uk/p/2k54z/tw, (06.12.2012).

³⁰⁸ Jus soli, **Merriam-Webster Dictionary**, 1996, www.merriam-webster.com/dictionary/law, (05.12.2012).

³⁰⁹ Christian Joppke and Ewa Morawska, “Integrating Immigrants in Liberal Nation-States: Policies and Practices”, **Toward Assimilation and Citizenship: Immigrants in Liberal Nation States**, (Ed. Christian Joppke and Ewa Morawska), Palgrave Macmillan, New York, 2003, s.18.

³¹⁰ Cristian Joppke, “Citizenship Between De- and Re-Ethnicization”, **European Journal of Sociology**, Cilt: 44, Sayı: 3, December, 2003, s. 435.

Jus Soli ilkesi “sivil bir toprak rejimi”ni ifade eder.³¹¹ Bu ilkenin topraksallığıyla kastedilen anlam, ülkede doğan bir kişinin otomatik olarak vatandaşlığı kazanmasıdır. Bu vatandaşlık sisteminde aynı toprak üzerinde yaşayan herkes, ataları yabancı kökenli veya daha önce başka bir yerde yaşamış olsa bile aynı haklara sahiptir.³¹²

Bu rejim ayrıca, asimilasyonist veya cumhuriyetçi olarak da bilinmektedir. Fransız vatandaşlık rejimi ve ABD’nin eritme potası pratiği (melting-pot practice) bu rejimin en iyi örnekleri olarak kabul edilmektedir.³¹³ Bu rejimde göçmenlerin önemli oranda asimile edilebileceği farz edilir. Örneğin, Fransız Jus Soli vatandaşlık rejiminde, göçmenler için Fransız kültürü ve cumhuriyetçi değerlerinin, kendi dini ve kültürel bağlarından daha öncelikli konumda olması beklenir.³¹⁴

Jus soli ilkesi Fransız vatandaşlık yasasındaki hâkimiyetini Fransız Devrimi’nden bugüne kadar devam ettirmiştir. 1851 tarihli yurttaşlık yasası ile üçüncü kuşak göçmenlere otomatik olarak Fransız yurttaşlığı verilirken, 1889 Fransız yurttaşlık düzenlemeleri ile ikinci kuşak göçmenlere otomatik olarak Fransız yurttaşlığı verilmiştir. Bugün küçük değişikliklerle de olsa 1889 hala yürürlüktedir.³¹⁵

Fransa’nın göçmen sorununun üstesinden gelebilmek için kullandığı yöntem cumhuriyetçi jakoben sivil idealler fikrinden hareket eden asimilasyonist anlayıştır.³¹⁶ Bu cumhuriyetçi idealler çerçevesinde içeride

³¹¹Cristian Joppke, “Mobilization of Culture and the Reform of Citizenship Law: Germany and the United States”, **Challenging Immigration and Ethnic Relations Politics**, (Ed. Ruud Koopmans and Paul Statham), Oxford University Press, New York, 2000, s. 151.

³¹²Entzinger Han, “The Dynamics of Integration Policies: A Multidimensional Model”, **Challenging Immigration and Ethnic Relations Politics**, (Ed. Ruud Koopmans and Paul Statham), Oxford University Press, New York, 2000, s.101.

³¹³Ruud Koopmans and Paul Statham, “Migration and Ethnic Relations as a Field of Political Contention: An Opportunity Structure Approach”, **Challenging Immigration and Ethnic Relations Politics**, (Ed: Ruud Koopmans and Paul Statham), Oxford University Press, New York, 2000, (Migration and Ethnic Relations), s. 19.

³¹⁴ Ruud Koopmans and Paul Statham, “Challenging the Liberal Nation-State? Postnationalism, Multiculturalism and the Collective Claims-making of Migrants and Ethnic Minorities in Britain and Germany”, **Challenging Immigration and Ethnic Relations Politics**, (Ed: Ruud Koopmans and Paul Statham), Oxford University Press, New York, 2000, (Challenging the Liberal Nation-State) s.196.

³¹⁵ Brubaker, Vatandaşlık ve Ulus Ruhü, s.99.

³¹⁶ Ruud Koopmans and Paul Statham, “How National Citizenship Shapes Transnationalism: Migrant and Minority Claims-making in Germany, Great Britain and the Netherlands”, **Towards Assimilation and Citizenship; Immigrants in Liberal Nation**

asimilasyoncu, uygarlaştırmacı ve ulusallaştırıcı bir misyon izlenmiştir ve bu misyonu üstlenen iki önemli araç ise okul ve ordu (zorunlu askerlik) olmuştur. Bu kurumlar aracılığıyla yasal olarak Fransız olan kişiler, düşünsel ve duygusal alışkanlıkları yeniden şekillendirilerek ulusun genel çerçevesine uygun hale getirilebilirlerdi. Bu anlamda, İçerdekiler ve dışarıdan gelenlere yönelik asimilasyon sosyolojik açıdan özdeşti: Okul ve ordu “köylüleri Fransız'a” dönüştürebildiyse, Fransa’da doğmuş yabancıları da aynı şekilde Fransız’a dönüştürebilirdi.³¹⁷

Üçüncü araç ise vatandaşlığa almadır. Üçüncü kuşak göçmenler doğumla birlikte vatandaşlık statüsünü otomatik olarak kazanırken, ikinci kuşak göçmenler eğer 13 yaşından beri Fransa’da ikamet ediyorsa 18 yaşına geldiğinde vatandaşlığa hak kazanmaktadır. İkinci kuşağın vatandaşlığının garanti edilmesinin temel mantığı, İkinci kuşak göçmenlerin Fransız toplumunda büyüdüğü, eğitim ve zorunlu askerlik yoluyla asimile edildiğinin farz edilmesi nedeniyle bu kişilerin vatandaşlığı garanti edilir. Ergenlik çağına gelen ikinci kuşak göçmenlerin vatandaşlığının garanti edilmesinin altında yatan fikir, bu süreçte ikinci kuşağın farklılığının zaman içinde kaybolarak Fransız toplumuna asimile olacağının düşünülmesidir.³¹⁸ Birinci kuşak göçmenler de “en az ülkede 5 yıldır ikamet ediyor olmak, sabıka kaydının olmaması, yaşamını sağlayacak gelire sahip olması ve sosyal ve kültürel olarak Fransız toplumuna asimile olma becerisi” gibi gerekli koşulları sağladıkları takdirde vatandaşlığa kabul edilebilirler.³¹⁹ Feldblum’un ifade ettiği gibi Fransız rejimi gerçekte saf bir jus soli rejimi değildir.³²⁰ Yine de Fransa’da vatandaşlığa kabul edilme, vatandaşlığın edinilmesi durumuna göre ikincil konumdadır ve Fransa’da çifte vatandaşlığa izin verilmektedir. Fransa’da vatandaşlığa kabul edilmenin

States, (Ed: Christian Joppke and Ewa Morawsk), Palgrave Macmillan, New York, 2003, (Migrant and Minority), s. 207.

³¹⁷ Brubaker, *Vatandaşlık ve Ulus Ruhı*, s. 141

³¹⁸ Randall, Hansen, “Citizenship and Integration in Europe”, **Towards Assimilation and Citizenship; Immigrants in Liberal Nation States**, (Ed. Christian Joppke and Ewa Morawska), Palgrave Macmillan, New York, 2003, s. 98.

³¹⁹ Heike Hagedorn, “Republicanism and the Politics of Citizenship in Germany and France: Convergence or Divergence?”, **German Policy Studies/ Politikfeldanalyse**, Cilt: 1, Sayı: 3, 2001, s. 248.

³²⁰ Mariam Feldblum, “Reconfiguring Citizenship in Western Europe”, **Challenge to the Nation-State**, (Ed. Christian Joppke), Oxford University Press, New York, 1998, s. 247.

koşulları, ikamet eden yabancıların asimilasyonunu ve ülkeye ilgisi, sevgisi ve sadakati çerçevesinde şekillenmektedir. Bu nedenledir ki, Fransa’da, genellikle aile üyeleri yurtdışında yaşayan yabancıların vatandaşlık taleplerine olumsuz yanıt verilmektedir.³²¹

Fransa yüzyıldır ikinci kuşak göçmenleri Fransız olarak tanımlamaktadır ve yakın zamana kadar tartışmasız kabul gören bu uygulama yani jus soli aşırı sağın şiddetli saldırılarına maruz kalmıştır. Jean Marie Le Pen’in Ulusal Cephe’si, “Fransız olmak için onu hak etmek gerek” söylemini kullanmıştı. Ulusal Cephe’nin ortaya çıkardığı baskı karşısında merkez sağ partiler de 1986 meclis seçimleri sırasında oluşturdıkları ortak platformda Fransız vatandaşlığının “otomatikman” kazanılmasına karşı çıkmışlardır. Artık ikinci kuşak göçmenler jus soli ilkesi uyarınca Fransız olamayacaklardı; Fransız vatandaşlığını talep etmeleri ve bu talebin de devlet tarafından onaylanması gerekecekti. Göreve gelen Jacques Chirac hükümeti jus soli ilkesini tamamen ortadan kaldırma fikrinden geri adım atarak, jus soli’nin sınırlandırılması önerisinde bulunmuştur. Fakat bu öneri de güçlü bir tepki yaratmış ve sonuç olarak yasama gündeminden çıkarılmıştır.³²²

1993 yılında yürürlüğe giren yeni yasa ile Fransa’da yabancı ana babadan doğan bir kişi, en az beş yıl ikamet etme ve hüküm giymeme koşullarını yerine getirdiği takdirde, 16-21 yaşları arasında beyanda bulunarak Fransız vatandaşlığına hak kazanabilecektir.³²³

Genel olarak baktığımızda, ikinci kuşak göçmenlere otomatik olarak vatandaşlık verilmesi, Fransa’da göçün ortaya çıkardığı sorunları çözmede yeterli olamamıştır. Bu uygulamanın Almanya’daki göç sorunlarını çözebileceğini düşünmek de fazla iyimser bir yaklaşım olurdu. Fakat yine de Fransa ikinci kuşak göçmenlere otomatik vatandaşlık vererek, en azından onların siyasal sisteme ve topluma kalıcı üyeliklerini garanti altına almıştır.³²⁴ Bu bağlamda, her iki sistem için asgari bir düzlemde anlaşarak

³²¹ Kaya ve Kentel, s. 19.

³²² Brubaker, Vatandaşlık ve Ulus Ruhı, s. 175.

³²³ Kaya ve Kentel, s. 19.

³²⁴ Brubaker, Vatandaşlık ve Ulus Ruhı, s. 219.

ötesine geçilemeyen sorunlar üzerine düşünmenin daha makul olduğu söylenebilir.

B. Almanya’da Çokkültürcülük

Alman vatandaşlık hukuku, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa’dan gelen etnik-kültürel Almanlara karşı açık bir şekilde kapsayıcıyken, Alman olmayan diğer göçmenlere karşı ise açık bir şekilde dışlayıcıdır. Stephen Castles, Almanya’nın bu özelliğini göz önünde bulundurarak, bu durumu “farklılıkçı dışlama” olarak adlandırmaktadır. Yani sıra, vatandaşlığın dışında bıraktığı göçmenleri toplumun başka alanlarından da dışlayan Almanya, göçmenleri işgücü pazarındaki rolleri üzerinden tanımaktadır.³²⁵ Bununla birlikte, Avrupa’nın en fazla göç alan ülkelerinden biri olmasına rağmen kendisini ABD, Kanada ve Avustralya ile kıyaslayan Almanya, kendisini bir göçmen ülkesi olarak tanımlamamaktadır.³²⁶ 1970’lerin ortalarından itibaren eleştirmenler, önceleri misafir-işçi olarak görülen göçmenlerin 1970’lerden itibaren kalıcı olduklarına dair kanıtlar öne sürerek bu duruma karşı çıkmaktadırlar. Fakat Brubaker eleştirmenlerin çok önemli bir noktayı gözden kaçırdığını söyler. Zira “biz göçmen ülkesi değiliz savı, sosyal ve demografik bir olguyu değil, siyasi-kültürel bir normu, ulus anlayışının bir unsurunu” dile getirmektedir. Yani Brubaker’e göre, açık bir şekilde ortada olan göçmen yerleşimi Almanya’yı kendi ulusal benlik anlayışı çerçevesinde bir göçmen ülkesine dönüştürmez. Çünkü buradaki örtük anlam Almanya’nın etnik olarak Alman olmayanlar için bir göçmen ülkesi olmadığıdır.³²⁷ Alman olmayan göçmenler vatandaşlıktan dışlanırken, etnik Alman göçmenler otomatik olarak vatandaş olabilmektedir. Bu anlamda yasal olarak ayrıcalık tanınan ve sosyal açıdan Alman olmayan göçmenlere tercih edilen etnik Alman göçmenlerin mevcudiyeti Almanya için herhangi bir sorun oluşturmazken, Alman olmayan göçmenlerin ülkeye

³²⁵ Stephen Castles, ‘How Nation-States Respond to Immigration and Ethnic Diversity.’ **New Community**, Cilt: 21, Sayı: 3, 1995, s. 297.

³²⁶ Frank Eckardt, “Multiculturalism in Germany: From İdeology to Pragmatizm- and Back?”, **National Identities**, Cilt: 9, Sayı: 3, Eylül, 2007, s. 235.

³²⁷ Brubaker, Vatandaşlık ve Ulus Ruhı, s. 215.

girmelerine, yerleşmelerine ve vatandaşlık statüsü edinmelerine karşı öne sürülen ekonomik ve demografik argümanlar sağlamlığını yitirmektedir.³²⁸ Görülmektedir ki Alman olmayanların istenmemesinin asıl nedeni ekonomik ve demografik değil, siyasaldır. Hükümet bir yandan Türklerin Türkiye'ye dönmelerini sağlamaya çalışırken, diğer yandan Doğu Avrupa'dan etnik Almanların göçünü kolaylaştırmaya çalışmaktadır. Bu durum da göçmenlik ve vatandaşlık politikasının etnik-kültürel yönünü açık bir şekilde ortaya çıkarmaktadır.³²⁹

Alman ulus modelinin merkezinde etnik aidiyet vardır. Bu nedenle böyle bir yaklaşım her türlü kültürel farklılığı dışlar. Alman ulus anlayışının kökenleri Alman romantizmine dayanmaktadır. Fransız Devrimi'nin esin kaynağını oluşturan ulusalcılık ve evrensellik değerleri ile çatışan ve Fransa'ya bir tepki olarak doğan Alman romantizmi bir kültüre ve halka aidiyet duygusunu ön plana çıkarır.³³⁰ Alman ulus fikrinin devletin doğuşundan önce gerçekleşmiş olması nedeniyle "ulus, evrensel ve siyasi değerlerin taşıyıcısı olarak değil, kültür, dil ve ırk bakımından organik bir cemaat olarak, indirgenemez biçimde özgül bir *Volsgemeinschaft* olarak-anlaşılmıştır. Bu anlayışta ulusallık siyasi değil, etnik ve kültürel bir olgudur."³³¹ Almanya'nın ulusallık fikrinin etnik ve kültürel temellere dayanması, Almanya'nın vatandaşlık yaklaşımında jus sanguinis (soya dayalı haklar) ilkesinin baskın olmasında da belirleyici olmuştur. Almanya'nın vatandaşlık pratiği yakın geçmişe kadar katıksız bir jus sanguinis sistemi idi ve uzun yıllar jus soli prensibi ne kadar mütevazı olursa olsun Almanya'da hiçbir biçimiyle kabul edilemez bir şey olarak görülmekteydi ve bu nedenle, jus soli prensibi şiddetle reddedilmekteydi.³³²

Fransız usulü bir jus soli sisteminin Almanya'da uzun yıllar kabul edilemez olması, Almanya'nın asimilasyoncu geleneğe sahip olmamasıyla da ilgilidir. Fakat Almanya'da asimilasyoncu bir yaklaşımın reddedilmesi, kültürel özgüllüklerin tanınması politikası ile de sonuçlanmamıştır.

³²⁸ Brubaker, *Vatandaşlık ve Ulus Ruhu*, s. 217.

³²⁹ Brubaker, *Vatandaşlık ve Ulus Ruhu*, s. 217.

³³⁰ Kastoryano, s. 66.

³³¹ Brubaker, *Vatandaşlık ve Ulus Ruhu*, s. 24.

³³² Brubaker, *Vatandaşlık ve Ulus Ruhu*, s. 156.

Almanların etnik ve özerklikçi millet yaklaşımı çokkültürcülük argümanları ile benzerlik göstermesine rağmen Almanya'nın etnik merkezci yaklaşımı, etnik ve kültürel farklılıkları tanıma ve bu farklılıkların entegrasyonu gibi konularda harekete geçmek yerine daha çok bu konularda isteksiz davranmasının kaynağı olmuştur.³³³ Bu durum da, ülkede yaşayan farklı kültürlerin tanınmasından çok, bu grupların toplumun birçok alanından dışlanması ile sonuçlanmıştır.

1980'lerden itibaren çokkültürcü toplum düşüncesi Almanya'da da yaygınlaşmaya başlamıştır. Özellikle muhalif partiler, yabancıların Almanya'da kalıcı olduklarının ve siyasi çoğulculuk içinde yer almalarının gerekliliğinin kamuoyu ve siyasi sınıf tarafından anlaşılmasını sağlamanın bir aracı olarak çokkültürcülüğü görmekteydiler. 1970'lerin sonlarında artık kalıcı oldukları anlaşılan göçmenler için daha önceleri kullanılan Gastarbeiter (misafir işçi) kavramının yerine Auslander (yabancılar) ya da Einwanderer (göçmenler) kavramları kullanılmaya başlanmıştır.³³⁴ Kavramsal anlamda yaşanan bu dönüşüm, kısmen de olsa Almanya'nın göç alan ve çokkültürlü bir ülke olduğunun kabul edildiğinin işaretlerini taşısa da Almanya'da çokkültürcülük yaklaşımı çok sınırlı kalmıştır. Bu dönemdeki tek girişim, Frankfurt Belediyesi bünyesinde bir "çokkültürcülük" ofisi kurulmasıdır. Bu girişimin Eğitim ve entegrasyon konularında çok az etkisi olmuş ve göç sorununun asıl unsurunu oluşturan Türk göçmenler, tartışmalarda çok az yer almıştır.³³⁵ bu durum da Almanya'daki çokkültürcülük yaklaşımında Türk göçmenlerin ya da genel olarak göçmenlerin Önemli oranda göçmenlere yönelik olması beklenen Alman çokkültürcülüğünde göçmen sorunu ikinci planda kalmıştır.³³⁶ Ayrıca Almanya'da kültürlerarası diyalogu teşvik eden eğitim programlarına baktığımızda, bu programların Almanlar ile diğer Avrupalı kültürlerin kaynaşmasına yönelik olduğunu görürüz. Almanlar ve Almanya'da yaşayan azınlıkların, örneğin Türklerin kültürel diyalogunun

³³³ Doytcheva, s. 75.

³³⁴ Kastoryano, s. 42.

³³⁵ Doytcheva, s.75.

³³⁶ Christian Joppke, "Multiculturalism and Immigration: A Comparison of the United States", **Theory and Society**, Cilt: 25, Sayı: 4, August, 1996, s. 480.

teşvik edilmesi bu programların kapsamı dışında tutulmaktadır.³³⁷ Bu durum, Almanya’da yaşayan yabancılar için ikili bir dışlama biçimini ortaya çıkarmaktadır. Önceden dışlamanın kaynağı yalnızca etnik farklılıkken Avrupa Birliği’nin de etkisiyle artık buna bir de Avrupalı olmak eklenmiştir.

1979 yılından itibaren Almanya’da entegrasyon yabancılar politikasının temelini oluşturmaktadır. Siyasetçiler açısından bu politika, yabancıların Alman toplumu içinde marjinalleşmelerinin engellenmesini sağlayacak önlemler alınmasını mümkün kılan bir politikadır. Bunu sağlayabilmek için sosyal alanda aileleri ve mesleki alanda da gençleri içine alacak çalışmalar yapılmalıdır. Fakat Almanya’da entegrasyon politikası 1985 yılında yabancı işçilerin ülkelerine geri dönmelerini teşvik eden bir araca dönüşmüştür.³³⁸ Kamuoyunun yabancılar sorunu için çözüm önerisi siyasetçilerin çözümü ile benzerlik göstermektedir. 1982 yılında Almanya’da yapılan bir ankette Almanları asıl endişelendirenin yabancıların tavırlarından çok onların varlığının olduğu görülmüştür. Çünkü bu ankete göre Almanlar, ülkelerinde çok fazla yabancı olduğunu ve yabancıların ülkelerine geri dönmeleri için onlara pirim ödenmesi gerektiğini ya da işten çıkarılmaları gerektiğini düşünmekteydiler.³³⁹

Almanya, etnik merkezci yaklaşımı nedeniyle vatandaşlık ve toplumsal yaşamdan dışladığı yabancılara süresiz ikamet hakkı vermektedir. Yanı sıra, Almanya’da yabancılar, sosyal güvenlik sistemi ve çalışma şartları açısından Alman vatandaşları ile aynı haklara sahipken, siyasi haklar daima sınırlı kalmıştır.³⁴⁰ Joppke bu durumu, “hukuki olarak mümkün olan birçok hakkın siyaseten kabul edilemez” olduğu şeklinde ifade etmektedir.³⁴¹

³³⁷ Will Kymlicka, “Multicultural States and Intercultural Citizens”, **Theory and Research in Education**, Cilt: 1, Sayı: 2, 2003, s. 160.

³³⁸ Kastoryano, s. 51.

³³⁹ Kastoryano, s. 99.

³⁴⁰ Frank-Olaf Radtke, “The Formation of Ethnic Minorities and the Transformation of Social into Ethnic Conflicts in a so-called Multi-Cultural Society: The Case of Germany”, **Ethnic Mobilisation in a Multi-Cultural Europe**, (Ed. John Rex ve Beatrice Drury), Avebury, Aldershot, 1994, s. 33.

³⁴¹ Christian, Joppke, **Immigration and the Nation-State The United States, Germany, and Great Britain**, Oxford University Press, New York, 1999, s. 76.

Yabancılar siyasi hakların verilmesi konusunda ilk adım 1989 yılında Schleswig-Holstein eyalet meclisi tarafından atılmıştır. Yerel belediye seçimleri ve mahalli seçimlere katılım niteliğinin değiştirilmesine yönelik bir öneride bulunmuştu. 21 Şubat 1989 tarihi yasa şu şekilde bir düzenleme yapılmasını içeriyordu: Schleswig-Holstein eyaletinde en az beş yıldır yaşayan, ikamet iznine sahip olan Danimarka, İrlanda, Hollanda, Norveç, İsveç ya da İsviçre vatandaşı olan yabancılar yerel ve mahalli seçimlerde oy kullanabilecektir. Bu altı devlet ülkelerinde yaşayan yabancıların yerel seçimlerde oy kullanmasına izin verdikleri için mütakabiliyet ilkesine göre belirlenmişti.³⁴² Alman parlamentosundaki Hristiyan Demokratik Birliği ve Hristiyan Sosyal Birliği'ne (Christian Democratic Union (CDU) ve Christian Social Union (CSU)) mensup 224 üyenin tamamı yeni seçim yasasının anayasaya aykırı olduğunu iddia ederek tartışmaya açmış ve Anayasa Mahkemesi'ne başvuruda bulunmuştur. 31 Ekim 1990'da Anayasa Mahkemesi yasa önerisini anayasaya aykırı bularak reddetmiştir. Anayasa Mahkemesi yasanın reddedilme gerekçesini, “devlet tüm yetkisini (*Staatsgewalt*) halktan alır” ve “Federal Almanya Cumhuriyeti'nin temel yasası olan Anayasayı hazırlayan otoritenin taşıyıcısı olan, devletin yaratılışının ve meşruiyetinin de öznesi olan halk (*das Volk*), Alman halkıdır. Yabancılar bu halka dâhil değildir” şeklinde ifade etmiştir.³⁴³ Anayasa Mahkemesinin kararı Devletin birliğinin vatandaşlık hakkı yoluyla tanımlanacağı ve oy kullanma hakkının devletin vatandaşları ile sınırlandırılacağı fikrine dayanmaktaydı. Çünkü devletin vatandaşları kararlarının sonuçlarının arkasında durmak zorundadır. Fakat “yabancılar devletin sınırları içindeki topraklarda ne kadar uzun süre yaşarlarsa yaşasınlar, daima kendi vatanlarına dönme ihtimalleri vardır.”³⁴⁴

1993 yılına gelindiğinde ise, Schleswig-Holstein eyalet meclisinin çabalarını reddeden Anayasa Mahkemesinin kararı Maastricht Antlaşması'nın yürürlüğe girmesiyle geçerliliğini yitirmiştir. Çünkü

³⁴² Ayşe Kadioğlu, "Vatandaşlık ve Siyasal Katılım", **Prof Dr. Ergun Özbudun'a Armağan (Essays in Honor of Ergun Özbudun)**, (Ed. Serap Yazıcı, Kemal Gözler ve Fuat Keyman), Yetkin Yayınevi Ankara, 2008, (Siyasal Katılım), s. 232.

³⁴³ Benhabib, s. 210.

³⁴⁴ Benhabib, s. 211.

Maastricht Antlaşması'nın getirdiği Avrupa Vatandaşlığı kavramı ile birlikte bu Antlaşmayı imzalayan 15 ülkenin vatandaşları, bu ülkelerden herhangi birinde ikamet ettikleri takdirde seçimlere katılma ve oy verme hakkına sahip olmuştur. Böylece, Schleswig-Holstein'in vatandaşlarına karşılıklı oy verme hakkı vermek istediği altı ülkeden Danimarka, İrlanda, Hollanda, İsveç bu haktan faydalanabilirken, AB üyesi olmayan Norveç ve İsveç bu hakkın kapsamı dışında kalmıştır.³⁴⁵

1. Almanya'nın Göç Politikası

81 milyonluk nüfusa sahip Almanya'da 2,5 milyonu AB vatandaşı 4,5 milyonu ise üçüncü ülke vatandaşı olmak üzere yaklaşık 7 milyon yabancı yaşamaktadır.³⁴⁶ Yanı sıra, bugün Almanya'da yaşayan göçmen kökenli, kişilerin sayısı 15 milyonu geçmiştir.

Almanya'da geçmişten bugüne çok şey değişmiş olsa da temel olarak göçe ve göçmene bakış açısında önemli bir değişiklik olmadığı söylenebilir.

a. I. Dünya Savaşı Öncesi Göç

Almanya 19.yüzyılın sonlarına kadar göç alan bir ülke olmaktan çok deniz aşırı ülkelere göç veren bir ülke olmuştur.³⁴⁷ Almanya'nın işgücü göçüne ihtiyaç duyması siyasi birliğini sağladığı 1871 yılına kadar dayanmaktadır. Bu yıllarda yaşanan ekonomik büyümenin etkisiyle ülkede artan işgücü ihtiyacı yerli halktan karşılanamayacak seviyelere ulaşmıştır ve 1871 yılından itibaren tarım ve sanayi sektöründe çalışacak yabancı işgücüne ihtiyaç duyulmuştur. Bu yıllarda ihtiyaç duyulan işgücü önemli oranda Polonya, Rusya ve Avusturya gibi ülkelerden karşılanmıştır. 1871

³⁴⁵ Kadioğlu, Siyasal Katılım, s. 233.

³⁴⁶ Katya Vasileva, "Populatin and Social Condition", **Eurostat Statistics in Focus**, 07.07.2011, Sayı: 34, epp.eurostat.ec.europa.eu/.../KS-SF-11-034-E.., (14.11.2012).

³⁴⁷ Veysel Özcan, "Country Profile Germany", **Focus Migration**, Sayı: 1, Mayıs, 2007, s. 1., <http://focus-migration.hwwi.de/Germany.1509.0.html?&L=1>, (14.11.2012).

yılında 206.000 olan yabancı sayısı, ihtiyaç duyulan işgücü nedeniyle 1910 yılında 1,26 milyona ulaşmıştır.³⁴⁸

1872 yılında ilhak edilen topraklarda yaşayan Polonyalıları karşı bir Almanlaştırma Politikası uygulanmaya başlanmıştır ve bu kapsamda, 1885 yılında, ihtiyaç duyulan işgücünün Polonyalı göçmenlerden karşılanması bu politikayı tehlikeye sokacağı düşünülerek 400.000 Polonyalı sınır dışı edilmiş ve Polonyalı göçmenlerin ülkeye göç etmesi yasaklanmıştır. Fakat yapılan bu düzenleme toprak sahipleri tarafından olumsuz karşılanmış ve hükümet ve toprak sahipleri 1890 yılında uzlaşma yoluna giderek, Polonyalı göçmenlerin sadece doğu illerinde tarım sektöründe çalıştırılması koşuluyla ülkeye girişlerine izin verilmiştir. Düzenleme 1 yıl sonra merkez ve batı illerini de kapsayacak biçimde genişletilmiştir.³⁴⁹

1907-1908 yıllarında Alman Hükümeti tarafından, göç kontrolünü sağlamaya yönelik olarak ülke içindeki göçmenlerin çalışma ve oturma koşullarını düzenleyen bir yasa çıkartılmıştır. Bu yasa ile Alman Tarım Çalışanları Ajansı isimli bir kurum oluşturulmuş ve bu kurum işgücü temini konusunda tek yetkili kurum yapılmıştır. Fakat bu dönemde göçün hangi yoğunlukta olacağına dair herhangi bir düzenlemenin olmaması ve 1914 yılında işsizliğin artması nedeniyle yabancı işçilerin önemli bir kısmı sınır dışı edilmiştir. Ayrıca savaş döneminde, ülkede yaşayan yabancı sayısının artması nedeniyle savaş sonrasında göçün kontrol edilmesi amacıyla pasaport ve vize gereklilikleri getirilmiştir.³⁵⁰

Savaş sonrası, Weimar Cumhuriyeti yıkılan ekonomisi nedeniyle bünyesinde fazla yabancı barındıramamıştır. Fakat bu yıllar yine de bugünkü göç politikasının temellerinin atıldığı yıllar olmuştur ve bugünkü durumu anlamamız açısından 1938 yılında çıkarılan Yabancılar Kanunu'nu anlamamızda fayda vardır. Bu kanunla eşit ücret ve güvenlik koşulu ve

³⁴⁸ Eytan Meyers, **International Immigration Policy: A Theoretical and Comparative Analysis**, Palgrave MacMillan, New York, 2004, s. 121.

³⁴⁹ Meyers, s. 122.

³⁵⁰ Meyers, s. 123.

Alman işçilerin yabancılara tercih edilmesini sağlayan koşullar getirilmiştir.³⁵¹

Almanya I. Dünya Savaşı'ndan II. Dünya Savaşı sonrasına kadar ciddi bir göçle karşılaşmamıştır. Bu duruma, I. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan ekonomik sıkıntılara bir de 1929 yılında yaşanan ekonomik krizin ortaya çıkardığı ekonomik sıkıntıların eklenmesi sonucunda tüm Avrupa'da ekonominin ciddi bir darboğaza girmesi neden olarak gösterilebilir. Bu yıllarda yaşanan büyük ekonomik sıkıntılar nedeniyle göç kontrol altında tutulmuştur.

b. II. Dünya Savaşı Sonrası Göç

Almanya'nın göçle ilişkili olarak sık sık gündeme gelmesinde etkili olan asıl göç dalgaları savaş sonrasında gerçekleşmiştir ve bu dönemde uygulanan misafir işçi programları sonucunda Almanya'nın sosyal ve toplumsal yapısında önemli dönüşümler yaşanmıştır. Yani sıra, bu programlar bugün bile devam eden göç ve entegrasyon konulu tartışmaların da kaynağını oluşturmaktadır.

II. Dünya Savaşı sonrasında Almanya'ya yönelik göçün dört farklı kaynaktan beslendiği söylenebilir: İlki, çevre ülkelerden gelen ve “Aussiedler”³⁵² olarak adlandırılan etnik Almanlar, ikincisi “Gastarbeiter” olarak adlandırılan ve büyük bir çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu göçmen işçiler, üçüncüsü ülkeye daha önceden giriş yapmış olan göçmenlerin aile üyeleri (büyük çoğunluğunu Türkiye'den gelenler

³⁵¹Esin Yılmaz Başçeri, **Almanya'da Sığınmacı Sorunu ve Türkiye-Almanya İlişkileri**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2000, s. 53.

³⁵² Alman Anayasası'nın (116. Madde, 1. Paragrafı) ve Bundesvertriebenengesetz'in (Sürgündeki Almanlara dair kanun) (1. Madde, 2. Paragraf) tanımına göre 8 Mayıs 1945'den önce ikametleri Almanya'nın eski Doğu bölgelerinde ya da Polonya, Sovyetler Birliği, Çekoslovakya, Macaristan, Romanya, Yugoslavya (eski), Danzig, Estonya, Letonya, Litvanya, Bulgaristan, Arnavutluk veya Çin'de bulunan veya bu ülkeleri terk etmeye zorlanmış Alman vatandaşlarını veya Alman halkına ait olanlar. Aussiedler'ler Almanya'ya gelip, başvuruda bulunurlarsa hiç bir önkoşul aranmadan Alman vatandaşlığına hak kazanmaktadırlar.

oluşturmaktadır) ve sonuncusu ise, Sovyetler Birliği'nin ve Yugoslavya'nın dağılması sonrası gelen sığınmacı ve mültecilerdir.³⁵³

Savaş'ın hemen sonrasında sınır dışı edilen ya da çeşitli sebeplerden dolayı kaçmak zorunda kalan pek çok etnik Alman, Batı Almanya'ya giriş yapmak istemiştir. Savaş'ın bitiminden 1950'ye kadar Batı Almanya'ya gelen sığınmacı ve yerlerinden edilmiş insanların sayısı nerdeyse 8,3 milyona ulaşmıştır.³⁵⁴ Berlin Duvarı'nın inşa edildiği 1961 yılına kadar ise Federal Almanya (Batı) topraklarına giriş yapanların sayısı 12 milyondan daha fazla olmuştur ve 1950'de Batı Almanya'nın nüfusunun beşte biri sığınmacı ve sınır dışı edilenlerden oluşmaktaydı.³⁵⁵ Çoğunlukla Alman vatandaşlığına sahip bu sığınmacılar kültürel olarak da Alman toplumuna yakındırlar. Fakat Alman Aussiedler'e gösterilen bu anlayışa ve artan işgücü ihtiyacına rağmen, yabancıların çalışmasına ilişkin geçmişteki sınırlamalar bu dönemde de devam etmiştir ve 1938'deki çıkarılan Yabancılar Kanunu "Yeniden Kullanılabilir" ilan edilmiştir.³⁵⁶

Fakat yabancılara yönelik tüm kısıtlamalara rağmen, 1954 yılında % 7,6 olan işsizlik oranının 1959 yılında % 2,6'ya düşmesi yabancı işgücü temini için gereken zemini hazırlamıştır.³⁵⁷ Ekonomik ihtiyaçlar Almanya'nın yabancılara yönelik olumsuz tavrının zorunlu olarak esnetilmesi sonucunu doğurmuştur ve bu doğrultuda, İngiltere ve Fransa gibi köklü koloni geçmişine sahip olmayan Almanya, ihtiyaç duyduğu işgücünü çeşitli ülkelerle işgücü anlaşmaları yaparak temin etme yoluna gitmiştir. Bu doğrultuda ihtiyaç duyulan işgücü ihtiyacını karşılamak amacıyla ilk misafir işçi anlaşması 1955 yılında İtalya ile yapılmıştır. Yanı sıra bu Anlaşmayı 1960 ve 1968 arasında Yugoslavya, Tunus, Portekiz,

³⁵³ Geddes, Immigration in Europe, ss. 80-82.

³⁵⁴ Philip L. Martin, "Germany: Reluctant Land of Immigration", **Controlling Immigration: A Global Perspective**, (Ed. Wayne Cornelius, Philip L. Martin ve James Hollifield), Stanford University Press, California 1994, s. 198.

³⁵⁵ Holger Kolb, "Immigration Into a Non-Immigration Country: The German Experience", **FES-Information-Series**, 2008, (German Experience), s. 2.

³⁵⁶ Y. Başçeri, s.56.

³⁵⁷ Meyers, s. 126.

Ürdün, Türkiye, İspanya ve Yunanistan ile yapılan misafir işçi anlaşmaları izlemiştir.³⁵⁸

1954 yılında ülkedeki toplam yabancı sayısı 73.000 iken, yapılan işgücü anlaşmalarının da etkisiyle bu sayı önemli oranda artmış ve 1973 yılında 2,6 milyon seviyelerine ulaşmıştır. İlk yıllarda göçmenlerin çoğunluğunu İtalyanlar oluştururken, 1960 sonrasında bu durum Türkler lehine değişmeye başlamıştır.³⁵⁹ Bu göç dalgasını diğerlerinden ayıran en önemli farklılık gelenlerin Almanlar ile kültürel ve tarihi bağlarının bazılarının Avrupalı olması dışında kalmamasıdır. Bu göçmen grubunun Alman toplumu üzerinde hala birçok etkisi bulunmaktadır. Zaten ifade edilmiş olan ekonomik boyutun yanında, bu grup Almanya'nın dini yaşamı üzerindeki etkilerinden bahsetmek de önemlidir. Türkiye'den gelen misafir işçi göçünün bir sonucu olarak İslam Almanya'nın üçüncü en büyük kitle dini olmuştur.³⁶⁰

Almanya, ilk yıllarda önemli oranda güneydeki komşulardan karşıladığı işgücü ihtiyacını, artık daha geniş bir alandan temin etmek zorunda kalmıştır. Başlangıçta, "Gastarbeiter" olarak adlandırılan bu göçmenlerin Almanya'da sadece belirli bir süre kalacakları ve sonrasında tekrar ülkelerine dönecekleri ve gidenlerin yerini yeni gelen işçilerin alacağı bir rotasyon usulü benimsenmişti.³⁶¹ Fakat 1973 yılında yaşanan Petrol Krizi planlanan rotasyon prensibinin pratikte beklenen sonucu vermediğini göstermiştir. Çünkü 1973 yılında göçmen girişine ilişkin ilk sınırlamalar yapılmasına ve hatta Kriz sonrasında göçmen alımı tamamen durdurulmasına rağmen göçmenler tekrar Almanya'ya kabul edilmeyecekleri düşüncesiyle büyük oranda Almanya'da kalmaya devam etmişlerdir.³⁶² Yanı sıra Almanya'da kalan pek çok işçi aile üyelerini de Almanya'ya getirmeye başlamıştır ve yabancı işçi sayısında fazla bir artış olmazken yabancı sayısı artmaya devam etmiştir. 1973'lere kadar

³⁵⁸ Kolb, German Experience, s. 2.

³⁵⁹ Meyers, s. 127.

³⁶⁰ Kolb, German Experience, s. 3.

³⁶¹ The Impact of Immigration on Germany's Society, **Federal Office for Migration and Refugees, Migration and Integration Research Department**, Nürnberg, 2005, s. 13. www.emn.at/immigration/docs/b03.pdf, (14.11.2012).

³⁶² Sedgwick, ss. 3-4.

Almanya'ya yerleşmek isteyen Türklerin oranı oldukça düşükken, 1973'te yapılan bir ankette 11 yıldır Almanya'da olanların yarısı, 15 yıldır olanların ise %83'ü Almanya'da sürekli olarak kalmayı düşündüklerini belirtmişlerdir.³⁶³

Göçe sınırlamaların getirildiği yıllarda yaklaşık 4 milyon yabancı Almanya'da kalmıştır ve bu sayı izleyen yıllarda artmaya devam etmiştir. Savaş sonrası yıllardan 1973'e kadar Almanya'ya toplam 14 milyon yabancı gelmiştir fakat bunların 11 milyonu ülkelerine geri dönmüştür. 1989 yılına geldiğimizde ise Federal Almanya'daki yabancıların sayısı 4,9 milyona ulaşmıştır.³⁶⁴ Tüm sınırlamalara rağmen sayıları hızla artan ve uzun vadeli olarak Almanya'da kalacakları anlaşılan yabancılar için entegrasyon konusu öncelik kazanmıştır. Helmut Schmidt, 1980 seçimlerinin sonrasında yabancıların entegre edilmesinin en öncelikli konu olduğunu duyurmuş ve arkasından da yeni yabancılar ihtiyacı olmadığını, ülkelerinde yeterince yabancı olduğunu sözlerine eklemiştir.³⁶⁵

1989 yılına gelindiğinde Almanya, yeni bir göç dalgasına sahne olmuştur. Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'nın dağılmasıyla işgücü göçü yerini sığınmacı ve mülteci göçüne bırakmıştır. 1992 yılına gelindiğinde mültecilerin sayısı zirve noktasına gelmiş ve 430.000'in üzerine ulaşmıştır. Özellikle 1990'lardan sonra gelen sığınmacıların neredeyse tamamı eski Sovyetler Birliği'nden gelirken Romanya, Macaristan ve Polonya'dan gelen sığınmacılar artık göz ardı edilir olmuştur. 1993 yılında çıkarılan yasa, (II. Dünya Savaşı'nın uzun süreli etkilerini çözümleyen bir yasa) ile savaş sonrası sürgün edilen etnik Almanların Almanya'ya girişi kotaya tabi tutularak, yıllık 225.000 kişi ile sınırlandırılmıştır. 2000 yılından bu yana bu kota yaklaşık 103.000 kişi ile sınırlandırılmıştır. Bu arada, aslında yeni gelen göçmenlerin sayısı önemli oranda düşmüştür. 2003 yılında bu sayı yaklaşık 73.000 iken 2004 yılında yaklaşık 59.000 olmuştur.³⁶⁶

³⁶³ Klaus J. Bade, **Auslander, Aussiedler, Asyl in Der Bundesrepublik Deutschland Deutsch, Bleiben, DSZ?**, Verlag, 1990, s. 15'ten aktaran; Y. Başçeri, s. 59.

³⁶⁴ The Impact of Immigration on Germany's Society, s. 13.

³⁶⁵ Martin, s. 206.

³⁶⁶ The Impact of Immigration on Germany's Society, s. 14.

c. Almanya'nın Yakın Dönem Göç Politikası

1990'lı yıllardan itibaren Almanya'nın bünyesinde barındırdığı yabancı sayısının artması ve artık bu yabancıların ülkede uzun süreli olarak kalıcı olduklarının anlaşılması ile göç konusundaki tartışmalar da artmıştır. Bu bağlamda Almanya, göç politikasında birtakım değişiklikler yapma yoluna gitmiş ve bu kapsamda hem vatandaşlık yasası hem de göç politikalarında yeni düzenlemeler yapmıştır.

Vatandaşlık edinilmesi konusunda kan bağı esasını kabul eden Almanya göçmenlerin vatandaşlık almalarını da zorlaştırmıştır. Öyle ki, vatandaşlık politikasının 1993 yılındaki yeni formu ile yenilenmesine kadar, 1972-1994 yılları arasında yalnızca 311.000 kişiye vatandaşlık verilmiştir.³⁶⁷ 1993 yılında yapılan değişiklikle vatandaşlığa geçiş koşulları hafifletilmeye çalışılmış, 1977 tarihli kanunda 10 bin Alman Markı olan başvuru ücreti 500 hatta çocuklar için 100 Alman Markı'na kadar indirilmiştir. Yanı sıra 2. ve 3. Kuşak yabancıları kapsayan (1193 Yabancılar Kanunu'nun 85. Maddesi) ve 15 senedir Almanya'da yaşayan yabancıların (1993 Yabancılar Kanunu 86. Maddesi), Alman vatandaşlığına geçişleri kolaylaştırılmış ve bu gruplar için devlet takdiri esas olmaktan çıkmıştır. Ancak çifte vatandaşlığı önlemek için eski vatandaşlıktan vazgeçme gereği ve yetkililerin takdiri konusu esas olarak kalmıştır.³⁶⁸

Yakın dönem göç politikasına ilişkin yapılan bir diğer düzenleme ise, Ocak 2000'de yürürlüğe giren Yabancılar Yasasıdır ve bu düzenleme diğerlerine göre en liberal olanıdır. Almanya bu yasa önemli değişiklikler yapmış ve yabancıların Almanya'da doğan çocukları için ilk kez jus soli vatandaşlık esasını tanımıştır. Bu düzenlemeye göre, bu tarihten sonra Almanya'da dünyaya gelecek çocuklar anne ve babalarından birinin Almanya'da doğmuş olması ve on yıldan beri Almanya'da oturması halinde, kendi vatandaşlıklarının yanı sıra 23 yaşına kadar Alman vatandaşlığına da

³⁶⁷ Sedgwick, s. 3.

³⁶⁸ William Rogers Brubaker, **Immigration and the Politics of Citizenship in Europe and Nort America**, Univeristy Press of America, 1989, s. 69-70'ten aktaran Y. Başçeri, s.79.

sahip olabileceklerdir. Fakat 23 yaşına geldiklerinde ailelerinin vatandaşlığı ve Alman vatandaşlığı arasında seçim yapmak zorundadırlar.³⁶⁹ Yanı sıra, 1993 yılı öncesinde ülkeye giriş yapmış etnik Almanlar otomatik olarak Alman vatandaşı olabilecektir. Ayrıca, daha önce geçerli olan yasaya göre vatandaşlık elde edebilmek için ülkede 15 yıldır ikamet ediyor olma koşulu 8 yıla düşürülmüştür. Fakat bu koşula vatandaşlık kazanılabilmesi için yeterli Almanca bilgisine sahip olma ve kendi geçimini sağlayabilecek durumda olma koşulu eklenmiştir.³⁷⁰ Bu yasanın sembolik bir anlamının olduğu söylenebilir, çünkü çifte vatandaşlığa sadece belirli bir süre izin verilmektedir.

Bu yasayı Mart 2000’de Şansölye Schröder’in vasıflı işçileri Almanya’ya çekmeyi amaçlayan Yeşil Kart (Green Card) girişimi izlemiştir ve bu düzenleme 1 Ağustos 2000 yılında yürürlüğe girmiştir. Yeşil Kart uygulaması ile bilgi teknolojisi (IT) alanında mevcut işgücü açığı azaltılmaya çalışılmıştır. Bu düzenlemeyle birlikte, Almanya’nın göç politikası “ Almanya göç ülkesi değildir” kamusal söyleminden “Almanya göçe ihtiyaç duymaktadır” gibi pragmatik bir söyleme doğru değişmiştir.³⁷¹ Amerika’nın kişiye belirli süreli oturma ve çalışma izni hakkı tanıyan yeşil kart sisteminden farklı olarak, Alman yeşil kart sistemi, bu kapsamda gelecek olan üçüncü ülke vatandaşlarına bir şirket tarafından iş teklifine sahip olmaları durumunda 5 yıla kadar oturma izni vermeyi taahhüt etmektedir. Yanı sıra, sistem ilk oluşturulduğunda 10.000 kişiyle sınırlı olan kota bir kaç ay sonra 20.000 kişiye çıkartılmış ve program kapsamında ülkeye gelenlerin üniversite ve teknik okul mezunu olmaları şartı ile en az 51.000 Avro gelir elde etmeleri şart koşulmuştur. Ayrıca bu program dâhilinde istihdam edilen üçüncü ülke vatandaşlarının iş değiştirebilmeleri ve aile birleşiminden faydalanabilmeleri mümkün kılınmıştır. Aile birleşimi

³⁶⁹ Nermin A. Unat, **Bitmeyen Göç; Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa**, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, s.78.

³⁷⁰ Germany-Law on Nationality, **Federal Foreign Office**, 16.02.2006, <http://www.auswaertigesamt.de/EN/EinreiseUndAufenthalt/Staatsangehoerigkeitsrecht.html>, (12.02.2012).

³⁷¹ The Impact of Immigration on Germany’s Society, s. 16.

yoluyla ülkeye gelen eşin bir yıl sonra çalışma izni elde etmesi sağlanmıştır.³⁷²

Yakın döneme ilişkin bir diğer yenilik ise, Alman Parlamentosu tarafından 2004 yılında modifiye edilerek Ocak 2005 yılında yürürlüğe giren Göç Yasası'dır. Çok önemli bir kurumsal yenilik 2004 yılında zaten gerçekleşmişti. Yani göç ve entegrasyon için merkezi otorite haline gelen "Yabancı Sığınmacıların Tanınması için Federal Ofis" in (Federal Office for the Recognition of Foreign Refugees) yeniden organize edilmesidir. "Göç ve Sığınmacılar için Federal Ofis", göç ve entegrasyon kontrolü için birçok özel göreviyle merkezi önemdeydi. Yanı sıra, 2003 yılında bir "Göç ve Entegrasyon için Uzmanlık Konseyi" (Expert Council for Migration and Integration) oluşturulmuştur. Yeşil Kart düzenlemesine dayanan bilgi teknolojisi alanında vasıflı işçilerin göçü, Almanya'ya yeni bir tür "elit göçü" oluşturmaktadır. Göç Yasası'na göre, diğer serbest meslek girişimcileri ve yüksek nitelikli elemanlar IT programının kapsamı dışında ayrıca göç edebilirler. Buna ek olarak bilinmeyen oranlarda yasa dışı göç hala mevcuttur.³⁷³

Ayrıca yeni yasa ile daha önceki düzenleme ile birbirinden ayrı tutulan çalışma ve oturma izinleri birleştirilerek, yabancıların tek bir otorite ile muhatap olması sağlanmaya çalışılmıştır. Yasa ile ayrıca, yüksek vasıflı işçilere sürekli oturma izni hakkı verilmiş ve bu kişilere aile birleşimi hakkı tanınmıştır. Yanı sıra aile birleşimi konusunda birtakım yeni koşullar getirilmiştir. Bu kapsamda aile üyelerinin Almanya'ya kabul edilebilmesi için ülkede yaşayan kişinin aile üyelerini barındırabilecek yeterli yaşam alanına sahip olması, her iki eşin de 18 yaşından büyük olması ve ülkeye gelecek eşin temel düzeyde Almanca bilmesi koşulu getirilmiştir. Çocukların aile birleşiminden faydalanabilmeleri için 16 yaş üst sınırı olarak belirlenmiş ve 16-18 yaş arasında olanların entegrasyonlarının kolay olacağı durumlarda çocukların aile birleşimi hakkından faydalanabileceği kabul

³⁷² Holger Kolb, "The German Green Card", **Focus Migration Policy Brief**, Sayı: 3 Kasım 2005, <http://focus-migration.hwwi.de/index.php?id=1198&L=1>, s. 2, (11.02.2012).

³⁷³ The Impact of Immigration on Germany's Society, s.17.

edilmiştir. Yasa ile ayrıca, oturma iznini almak üzere olanların entegrasyon kursları alması da koşul olarak eklenmiştir.³⁷⁴

2. Almanya'nın Vatandaşlık Politikası

Çok yakın bir zamana kadar Alman vatandaşlık rejimi “jus sanguinis” vatandaşlık rejiminin en iyi örneğini temsil etmekteydi.³⁷⁵ Jus sanguinis Latince’de “kan esasına dayanan haklar” anlamına gelmektedir.³⁷⁶ Bir vatandaşlık ilkesi olarak jus sanguinis, vatandaş olan ebeveynlerinden birinin kökenleri yoluyla bir kişinin vatandaşlık kazanması anlamına gelmektedir. Genellikle birçok ülkenin vatandaşlık rejimlerinde jus sanguinis ilkesi baskın olmaktadır.

Entzinger’e göre, bu modelde tam vatandaşlık statüsü ve onun sağladığı tüm haklar, seçme ve seçilme hakkı gibi, nesilden nesile aktarılan “ortak soy” aracılığıyla doğumla birlikte kazanılan haklardır. Bu nedenle eğer kişi söz konusu millete ait değilse ya da aynı soydan gelmiyorsa, onun vatandaşlık hakları garanti edilmez. Hatta kişi o ülke topraklarında doğmuş ve tüm yaşamını o ülke topraklarında sürdürmüş olsa bile.³⁷⁷ Kan ve ulusa aidiyet yoluyla aktarılan bu model, etno-kültürel bir model olarak tanımlanır ve yüksek oranda dışlayıcı olduğu söylenir.³⁷⁸ Joppke’nin de belirttiği gibi jus sanguinis ilkesi modern ulus-devletler bağlamında anlam kazanmaktaydı.³⁷⁹ Bu ilkede kişi hakları tıpkı soy isimler gibi ebeveynler

³⁷⁴ German Immigration Act, **Federal Foreign Office**, 16.06.2009, <http://www.auswaertiges-amt.de/EN/EinreiseUndAufenthalt/Zuwanderungsrecht.html>, (14.02.2012).

³⁷⁵ Christian Joppke, “How Immigration is Changing Citizenship: A Comparative View”, **Ethnic and Racial Studies**, Cilt: 22, Sayı: 4, 1999, s. 633.

³⁷⁶ Jus Sanguinis, **Merriam-Webster Dictionary**, 1996, www.merriam-webster.com, (05.05.2012).

³⁷⁷ Entzinger Han, “The Dynamics of Integration Policies: A Multidimensional Model”, **Challenging Immigration and Ethnic Relations Politics**, (Ed. Ruud Koopmans and Paul Statham), Oxford University Press, New York, 2000, s. 101.

³⁷⁸ Ruud Koopmans and Statham Paul, “Challenging the Liberal Nation-State? Postnationalism, Multiculturalism and the Collective Claims-making of Migrants and Ethnic Minorities in Britain and Germany”, **Challenging Immigration and Ethnic Relations Politics**, (Ed. Ruud Koopmans and Paul Statham), Oxford University Press, New York, 2000, s. 195.

³⁷⁹ Joppke, Re-Ethnicization, s. 434.

yoluyla aktarılmakta ve başka bir yere göç edildiğinde sahip olunan bu haklar kaybedilmemektedir.

Alman vatandaşlığı son yıllara kadar hep Alman soyundan gelenlere verilmiştir. Görüldüğü üzere Alman vatandaşlık yasası etnik Almanlara karşı açık bir şekilde kapsayıcı olmasın rağmen Alman olmayan göçmenlere karşı açık şekilde kısıtlayıcıdır ve vatandaşlığa kabul edilme oranları da oldukça düşüktür.³⁸⁰ Alman vatandaşlık rejiminde jus sanguinis'in baskınlığını Brubaker şu şekilde açıklamaktadır: “Alman vatandaşlığı başlangıçta ulusal değildi. Ulus ve devlet, Alman tabiiyeti ve Prusya (veya diğer ulus-altı birimlerin) vatandaşlığı, çok net bir biçimde birbirlerinden ayrıldı. Lakin tam bu ayrılık, Alman ulusallık anlayışını özünde etnik-kültürel, devlete öncel ve devletten bağımsız bir olgu olarak şekillendirmiştir”.³⁸¹ Almanya’da ulus hissi ulus devletten önce gelişmiş olduğundan, başlangıçta ulus fikri de siyasal değildi. Siyaset öncesi devletini arayan bu ulus, evrensel ve siyasi değerlerin taşıyıcısı olarak değil, kültür, dil ve ırk bakımından organik bir cemaat olarak anlaşılmıştır. Görüldüğü üzere bu anlayışta ulusallık siyasi değil, etnik ve kültürel bir olgudur.³⁸²

Vatandaş topluluğunu bir soy cemaati olarak gören Alman vatandaşlık tanımı 1913 İmparatorluk Vatandaşlık Yasası ile somutlaştırılmıştır ve yeni yasaya göre, vatandaşlık yalnızca “Alman bir anne veya babadan doğum yoluyla” garanti ediliyordu. Bu yasa 1999 yılına kadar yürürlükteydi.³⁸³ 1913 Vatandaşlık Yasası oluşturulduğunda Almanya’nın öncelikleri de farklıydı. Almanya bu yasanın denizaşırı ülkelerdeki etnik Almanları da kapsamasını isterken, aynı zamanda, doğulu Yahudi ve Polonyalıları da bu yasanın dışında tutmak istiyordu.³⁸⁴ Başka bir deyişle bu yasa, ülkeden göçmüş olan etnik Almanlara karşı içericiyken, ülkeye gelen yabancılara karşı ise dışlayıcıdır.

³⁸⁰ Brubaker, *Vatandaşlık ve Ulus Ruhu*, s. 147.

³⁸¹ Brubaker, *Vatandaşlık ve Ulus Ruhu*, s. 77.

³⁸² Brubaker, *Vatandaşlık ve Ulus Ruhu*, s. 24.

³⁸³ Hansen Randall, “Citizenship and Integration in Europe”, **Towards Assimilation and Citizenship; Immigrants in Liberal Nation States**, (Ed. Christian Joppke and Ewa Morawska), Palgrave Macmillan, New York, 2003, s. 90.

³⁸⁴ Joppke, *Re-Ethnicization*, s. 448.

1913 Yasası II. Dünya Savaşı sonrasında da devam etmiştir. Hansen'e göre bunun iki nedeni vardı: İlk olarak Savaş sonrasında yirmi milyon etnik Alman'ın Alman toprakları dışına sürülmesi idi ve ayrıca Doğu Oder-Neisse sınırındaki topraklar Polonya sınırları içinde kalmıştı. İmparatorluk Yasası bu kişilerin Federal Alman Cumhuriyeti topraklarına dönüşlerini meşrulaştırıcı bir etki yapabiliyordu. İkinci neden ise, Federal Alman Cumhuriyeti (FAC) "tüm Almanların ulus devleti" olmayı amaçlıyordu ve İmparatorluk Yasası sayesinde Demokratik Alman Cumhuriyeti (DAC)'nden gelen mülteciler otomatik olarak vatandaş yapılabilirdi.³⁸⁵

1950'lerden itibaren Almanya, misafir işçi sistemi ile yabancı işçi ithal etmiştir. Sistemin isminden de anlaşıldığı üzere, bu sistem çerçevesinde ülkeye göç edenlerin bir gün ülkelerine göç edecekleri düşünülerek misafir olduğu hükümet tarafından daima vurgulanmıştır. Fakat 1970'lerin ortalarına gelindiğinde beklenenin aksine bu kişilerin ülkelerine dönmeyecekleri açık bir şekilde anlaşılmaya başlanmıştır. Yanı sıra, 1949 Yasası ile garanti edilen aile birleşimi hakkı dâhilinde, bu göçmenlerin büyük çoğunluğu ailelerini de yanlarına getirmişlerdir.³⁸⁶ Giderek Almanya'da göçmen olmayan nüfusunkine yaklaşan bir kadın-erkek oranı daha normal bir hal almaktaydı ve yanı sıra, göçmen ana babalardan olma doğumların da yükselişiyle Almanya'da yabancı nüfus artmaya devam etmekteydi.³⁸⁷

Hükümet tarafından Alman olmayan göçmenlerin ülkeye girişleri önemli oranda sınırlandırılmaya çalışılırken, etnik Alman alımındaki artış, Vatandaşlık Yasası'nın etnik-kültürel yönünü daha da açığa çıkarmıştır. Buradan hareketle, bu geniş ve giderek yerleşikleşen Alman olmayan göçmen nüfus bağlamında, etnik Alman göçmen alımındaki artış, vatandaşlık kanununun etnik-kültürel tonunu daha da belirginleştirmiştir. Göçmenler (*Ausländer*), doğdukları, yaşadıkları, eğitimini aldıkları ülkede

³⁸⁵ Randall, s. 90.

³⁸⁶ Virginie Guiraudon, "Citizenship Rights for Non-Citizens: France, Germany, and the Netherlands", **Challenge to the Nation-State**, (Ed. Christian Joppke), Oxford University Press, New York, 1998, s. 286.

³⁸⁷ Brubaker, Vatandaşlık ve Ulus Ruhu, s. 213.

üçüncü kuşak olsalar ve Alman toplumuna asimile olsalar dahi vatandaşlık kazanamazken, etnik Almanlar (*Aussiedler*), altı veya daha sonrası kuşaktan olsa bile ülkeye döndüğünde otomatik olarak vatandaşlığı garanti edilmektedir. Alman dilini ve Alman sosyal kültürünü bilmeseler bile, kökenlerinin Alman olması nedeniyle göçmen olarak görülmüyorlardı³⁸⁸ ve yüz binlerce etnik Almandan yalnızca %8'i Almanca konuşabiliyordu³⁸⁹.

FAC ve DAC'nin birleşmesinden sonra, 1990'larda siyasi partiler vatandaşlık rejimi üzerine tartışmaya başladılar. Bu bağlamda, Sosyal Demokrat Parti, (SPD), *Aussiedler* (etnik Almanlar)'ın Almanya'ya tekrar dönerek vatandaşlık kazanmalarının meşruluğunu tartışırken, Hristiyan Demokratik Birliği (CDU), *Ausländerlar* (yabancılar)'a vatandaşlık hakkı vermenin onların entegre edilmeleri için bir araç olamayacağından hareket ediyordu. CDU, dışlayıcı etno-kültürel vatandaşlık rejiminin devam ettirilmesi gerektiğini düşünürken, SPD, vatandaşlık rejiminin daha kapsayıcı olması gerektiğini düşünmekteydi.³⁹⁰

Bu tartışmaların da etkisiyle, Almanya'da 1 Ocak 1991'de yürürlüğe giren yeni yabancılar yasası, genç kuşağın Alman vatandaşlığına geçişini kolaylaştırmaktadır ve yasa, 16-23 yaş arasında bulunan, sekiz yıldan beri Almanya'da oturan, altı yıl okula devam etmiş olan gençlerin önceki vatandaşlıklarından vazgeçmeleri koşuluyla (madde.85) Alman vatandaşlığına geçmelerini mümkün kılmaktadır. 23 yaşından büyük yabancıların ise bu olanaktan yararlanabilmeleri için en az 15 yıldır Almanya'da oturuyor olmaları gerekmektedir. Ayrıca yasa, uzayan işsizlik durumunda oturma hakkını kısıtlayan hükümler de taşımaktadır. Bu bağlamda, kendilerinin ya da aile bireylerinin geçimi için üç yıldan daha

³⁸⁸ Entzinger Han ve Renske Biezeveld, "Benchmarking in Immigrant Integration", **European Commission**, Report Prepared Upon the Request of European Commission, Rotterdam, 2003, s. 101.

http://europa.eu.int/comm/justice_home/funding/doc/study_indicators_integration.pdf, (08.02.2012).

³⁸⁹ Randall, s. 92.

³⁹⁰ Dietrich Thranhardt, "Conflict, Consensus and Policy Outcomes: Immigration and Integration in Germany and The Netherlands", **Challenging Immigration and Ethnic Relations Politics**, (Ed. Ruud Koopmans and Paul Statham), Oxford University Press, New York, 2000, s. 167.

uzun bir süre sosyal yardım alan yabancılar yeni yasa gereğince yerel yönetimin kararı ile sınır dışı edilebilmektedir (madde. 46).³⁹¹

Brubaker'e göre vatandaşlık yasasında yapılan bu reform önemli bir doğrultu değişikliğine işaret etse de bu reformun göçmenleri tam olarak vatandaşlık topluluğuna katmaya yardımcı olacağı kuşkuludur. Çünkü hükümetin Fransa'da olduğu gibi, göçmenlerin önceki vatandaşlıklarını koruyarak vatandaşlığının kabul edilmesine izin vermemesinin, diğer şartları sağlayan adayların birçoğu için gerek maddi gerekse sembolik nedenlerle vatandaşlığı alma çabasında caydırıcı bir etkisi olmuştur. Yanı sıra, vatandaşlık atfını düzenleyen kurallar değişmemiştir. Saf sanguinis sistemi hala oldukça baskın durumdadır.³⁹²

Ocak 2000 yılında yürürlüğe giren yeni yabancılar yasası ile ikinci kuşak göçmenler için jus soli prensibinin koşullu bir formu oluşturulmuştur. Yasal bir şekilde Almanya'da sekiz yıldır ikamet eden yabancı anne ve babadan Almanya'da doğan kişiler doğumla birlikte otomatik olarak vatandaşlık kazanabilecektir. Bu çocuklar yeni vatandaşlıklarının yanı sıra anne ve babalarının vatandaşlığına da 23 yaşına gelene kadar sahip olabilecekler, fakat 23 yaşına geldiklerinde bu iki vatandaşlıktan birini tercih etmek zorundadırlar.³⁹³ Ülkede doğmayan yabancılar için asgari ikamet gerekliliği on beş yıldan sekiz yıla düşürülmüştür, belli bir gelire sahip olunması, sabıka kaydının olmaması; önceki vatandaşlığın bırakılması ve yeterince entegre olma koşulu ile bu kişiler vatandaşlık kazanılabilecektir.³⁹⁴

2000 yılında çıkarılan vatandaşlık yasası her ne kadar vatandaşlığa geçişi kolaylaştırmış olsa da sadece belirli bir süre çifte vatandaşlığa izin vererek Federal Almanya vatandaşlığı jus sanguinis ilkesini dayatmaya devam etmektedir.³⁹⁵ Önceki vatandaşlıktan vazgeçilmesi koşulu yerinde durduğu sürece vatandaşlığa kabul için başvuruların da sınırlı sayıda olacağı

³⁹¹ Abadan Unat, s. 76.

³⁹² Brubaker, Vatandaşlık ve Ulus Ruhu, s. 214.

³⁹³ Benhabib, s. 165.

³⁹⁴ Hagedorn Heike, "Republicanism and the Politics of Citizenship in Germany and France: Convergence or Divergence?", **German Policy Studies/ Politikfeldanalyse**, Cilt: 1, Sayı: 3, 2001, s. 246.

³⁹⁵ Abadan U., ss. 77-78

söylenebilir. Ayrıca vatandaş olunamadığı sürece de siyasal haklardan faydalanılamayacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇOKKÜLTÜRCÜLÜĞE İLİŞKİN SÖYLEM VE TARTIŞMALAR

I. FRANSA VE ALMANYA'DA ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK TARTIŞMALARINI YÖNLENDİREN SÖYLEMLER

Son yıllarda Avrupalı pek çok siyasetçi birbiri ardına ülkelerinde çokkültürcülüğün başarısız olduğunu ilan etmiştir. Çokkültürcülüğü, Avrupa'da gettolaşmaya neden olduğu için ya da refah devleti üzerinde baskı yarattığı düşünülen göçmenler üzerinden suçlayan sadece Nicolas Sarkozy ve Angela Merkel değildir. Yanı sıra, Avusturya, Belçika, Fransa, Danimarka, Almanya, Hollanda, Norveç ve İngiltere gibi ülkelerin siyasetçileri de çokkültürcülük üzerine yapılan tartışmalara dâhil olmuştur. Tüm bu ülkelerdeki siyasetçilerin çokkültürcülük üzerine söylemleri genel olarak, ulusal mağduriyet duygusu, çoğunluk kültürünün Müslüman azınlıkların tehdidi altında olması, ülkenin dilini öğrenmeyi reddederken grup hakları ve birtakım özel ayrıcalıklar talep eden yeni göçmenler gibi konuları kapsamaktaydı.³⁹⁶

Ekim 2010'da Angela Merkel, "elbette genel eğilim çokkültürcü anlayışı ve yan yana mutlu bir şekilde yaşama anlayışını benimseme eğilimindeydi. Fakat bu anlayış başarısız olmuştur ve tamamen başarısız oldu"³⁹⁷ diyerek Avrupa'da çokkültürcülüğün içine gireceği krizin sinyallerini vermiştir. Aynı şekilde, sadece Merkel'den bir kaç ay sonra benzer bir yaklaşımı savunan bir açıklama yaparak David Cameron tartışmaya dâhil olmuştur ve Cameron 2011 Şubat'ında Münih'te yaptığı bir konuşmada, "Bir devlet politikası olan çokkültürcülük doktrini ile biz farklı kültürleri birbirlerinden ayrı ve ev sahibi kültürün dışında yaşamaya cesaretlendirmekteyiz. Biz onların ait olmak istedikleri bir toplum vizyonunu sağlamak konusunda

³⁹⁶ Liz Fekete, "The Coordinated Attack on Multiculturalism", **openDemocracy**, 11.05.2011, (Coordinated Attack), www.opendemocracy.net/.../liz-fekete/coordin.. (10. 01. 2013).

³⁹⁷ Merkel Says German Multicultural Society has Failed, **BBC News**, 17.10.2010, <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-11559451>, (09.01.2013).

başarısız olduk... Hatta biz bu ayrışan toplulukların bizim değerlerimize tamamen karşı yönde gelişen davranışlarını tolere ettik”³⁹⁸ açıklamasını yapmıştır. Bir hafta sonra ise, Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy aynı doğrultuda bir açıklama yaparak, “benim cevabım kesinlikle evet, çokkültürcülük bir başarısızlıktır. Gerçek şu ki, biz demokrasilerimizde temel olarak göçmen kabul eden ülkenin kimliğinden ziyade göçmenlerin kimliği üzerine odaklandık”³⁹⁹ diyerek tartışmaya dâhil olmuştur. Çokkültürcülük üzerine söylemler yalnızca bu liderlerin açıklamaları ile sınırlı kalmamıştır. Belçika Başbakanı Yves Leterme 2 Kasım 2010 tarihinde yapılan bir radyo görüşmesinde Alman Şansölyesi Angela Merkel’in çokkültürcü toplumun başarısız olması hakkındaki ifadelerini anlayışla karşıladığını belirtmiş ve “Merkel haklıydı, entegrasyon politikaları beklenildiği gibi daima faydalı sonuçlar doğurmamıştır” ifadesinde bulunmuştur.⁴⁰⁰ Yves, çokkültürcülüğe yönelik olumsuz eleştirilere daha zayıf bir toplum yapısına ve bölünmelere neden olacağı için katılmaktadır.⁴⁰¹ Hollanda’nın siyasi elitleri de benzer yönde bir açıklamada bulunmuştur. Hollandalı eski bakan Maxine Verhagen (Christian Democratic Appeal (CDA)), Hollandalıların ülkelerinde artık kendilerini evlerinde hissetmediklerini ve göçmenlerin de Hollanda’da yaşamaktan mutlu olmadığını vurgulayarak, Merkel’in çokkültürcülüğün başarısız olduğu yönündeki iddialarını tekrar etmiştir ve Hollandalılara, kendi uluslarından gurur duymalarına yönelik bir çağrıda bulunmuştur.⁴⁰² Danimarka’nın yeni göç bakanı Søren Pind ise, kültürlerin karışımından oluşan bir toplumun başarısız olacağını belirterek, asimilasyon yanlısı bir konuşma yapmıştır.⁴⁰³ Tüm Avrupalı Muhafazakâr ve Liberal parti liderleri ve hükümet bakanları, bu yorumlarıyla kendilerini cesur ikona kırıncıları

³⁹⁸ State Multiculturalism has Failed, Says David Cameron, **BBC News**, 05.02.2011, www.bbc.co.uk/news/uk-politics-12371994, (09.01.2013).

³⁹⁹ Nicolas Sarkozy Declares Multiculturalism had Failed, **Telegraph**, 11.02.2011, www.telegraph.co.uk/News/WorldNews/Europe/France/, (10.01.2013).

⁴⁰⁰ Belgium: ‘Multiculturalism has Failed’, **İslamineurope**, 03.11.2010, islamineurope.blogspot.com/.../belgium-multiculturalism-has-failed.h.. (02.01.2013).

⁴⁰¹ Amanda Paul, “Is Multiculturalism in Europe Dead?”, **Today’s Zaman**, 29.02.2011, www.todayzaman.com/columnist-245422-is-multiculturalism-in-eur..., (11.02.2013).

⁴⁰² Fekete, Coordinated Attack,.

⁴⁰³ Fekete, Coordinated Attack,.

olarak sunmuşlardır. Onlar, çokkültürcülüğün, karşı yönde konuşmanın oldukça güç olduğu bir politik doğruculuk formu haline geldiğini ima etmektedirler.⁴⁰⁴ Bu açıklamalar sonrasında çokkültürcülük, Avrupa’da birçok açıdan kamusal ve politik tartışmaların odağına yerleşmiştir.

Avrupa’da çokkültürcülük tartışmaları sadece bu olumsuz söylemlerle sınırlı kalmamış ve son yıllarda Avrupa, Avrupa’nın Müslümanlarla ve göçmenlerle ilgili çokkültürcülük deneyimini sarsacak nitelikte pek çok olaya sahne olmuştur. Bunlardan ilki, 30 Ağustos 2006 tarihinde Danimarkalı bir karikatüristin Hz. Muhammed’i resmeden 12 karikatürünü yayınlamasıyla ortaya çıkan karikatür krizidir. Bu kriz ile birlikte, Danimarka’nın açık ve hoşgörülü bir toplum olma imajı da önemli oranda zedelenmiştir. Diğer bir gelişme ise, 2004 yılında Hollandalı bir yönetmen olan Theo Van Gogh’un bazı İslam toplumlarında kadınlara yönelik şiddeti ve baskıyı konu alan “Submission” (İtaat) isimli bir film yapması üzerine Fas kökenli Muhammed Bouyeri tarafından öldürülmesidir. Cinayet sonrasında kamuoyunda yabancı ve özellikle Müslüman düşmanlığının artış göstermesi, Hollanda’nın hoşgörülü toplum kimliğinin önemli oranda zarar görmesine neden olmuştur.

Van Gogh’un öldürülmesinin ardından, cinayetin sorumluluğu sadece cinayeti işleyen Muhammed Bouyeri’ye değil, ülkede yaşayan bütün Müslümanlara yüklenmiştir. 2 Kasım 2004 tarihi sonrasında, yabancılara ve yabancılara ait mekânlara yönelik çok fazla sayıda saldırı düzenlenmesi, liberal değerlerin merkezi ve uzun yıllar çokkültürlülüğün merkezi olarak tanınmış Hollanda’nın sahip olduğu pek çok değer sorgulanmasına neden olmuştur.⁴⁰⁵ Bu durumu BBC tarafından yapılan bir röportajda, Hollanda doğumlu Fas kökenli olan Müslüman olmaktan (camiye gitmeyen ve dua etmeyen bir Müslüman) ve Hollandalı olmaktan gurur duyan Samir isimli bir çocuk iyi bir şekilde özetliyor: “Şimdi bir nefret edilen taraftayız ve bundan sonra, bizim her yaptığımız, her söylediğimiz şey yanlış olarak

⁴⁰⁴ Liz Fekete, “Understanding the European-wide Assault on Multiculturalism”, **Institute of Race Relations**, 21.05.2011, (Assault on Multiculturalism), www.irr.org.uk/.../understanding-the-european-wide-assault-on-..., (10.01.2013).

⁴⁰⁵ Nermin Aydemir, “Çok Kültürlülüğün Merkezinde Sarsıntı: Van Gogh Cinayeti ve Yansımaları”, **USAKGÜNDEM**, 02.11.2004, www.usakgundem.com, (20.02.2013).

görülebilecek.”⁴⁰⁶ Yani Müslüman olmak başlı başına yapılan şeyin doğruluğunu ve yanlışlığını belirleyecek olan kıstas haline gelmiştir. Oysa Hollanda’da yaklaşık bir milyon Müslüman yaşamakta ve bu sayı toplam nüfusun %5,5’ine denk gelmektedir.⁴⁰⁷

Diğer bir olay ise, 2009 yılında İsviçre’nin referandum yaparak, çoğunluğun oyu ile minarelerin inşa edilmesini yasaklayan bir karar almasıdır. Referandumda, milliyetçi İsviçre Halk Partisi tarafından bir gün İsviçre’nin İslam ülkesine dönüşebileceği söyleminden hareketle Müslümanların politik gücünün yükselmesinin bir sembolü olarak minareler etiketlenmiş ve minarelerin yasaklanması girişimi yaklaşık 2,7 milyon seçmenin %57,5’i tarafından onaylanmıştır. İsviçre’nin 7,5 milyonluk nüfusunun yaklaşık olarak % 6 (yaklaşık 400.000)’sını Müslümanlar oluşturmaktadır.⁴⁰⁸ Omar Al-Rawi, bu durumu şu şekilde yorumlamıştır: “İsviçre çeşitliliğe karşı açık bir tepki göstererek, insan hakları ve din özgürlüğünü sağlama konusunda başarısız olmuştur.”⁴⁰⁹ İsviçre’dekine benzer bir karar 2011 yılında Fransız Meclisi tarafından alınmıştır. Bu doğrultuda, Fransa’da *Burqa ve Nigab*’ın tüm kamusal alanlarda yasaklanmasını öngören yasa tasarısı 11 Nisan 2011’de yürürlüğe girmiştir. Yani sıra, o dönemde yapılan istatistikler, Burka’nın yasaklanmasını öngören yasanın, kamuoyunun yaklaşık %70’i tarafından desteklendiğini göstermiştir.⁴¹⁰

Diğer bir olay ise, 2011 yılında Anders Behring Breivik’in 77 kişinin yaşamını yitirdiği 242 kişinin yaralandığı ve tarihe Norveç Katliamı olarak geçen saldırıyı gerçekleştirmesidir. Breivik Marksist aşırı sol, çokkültürlülük yanlısı liberaller ve İslami tutuculuk olgularını düşmanları olarak belirlemiştir ve Breivik için Hristiyanlık, İslam karşıtı kültürel bir

⁴⁰⁶ The Murder that Shattered Holland’s Liberal Dreams, **The Guardian**, 07.11.2004, www.guardian.co.uk , (22.02.2013).

⁴⁰⁷ Gunman Kills Dutch Film Director, **BBC News**, 02.11.2004, news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3974179.stm, (20.02.2013).

⁴⁰⁸ Alexander G. Higgins, “Swiss Ban Mosque Minarets in Surprise Vote”, **The Guardian**, 29.11.2009, www.guardian.co.uk › News › World news, (21.02.2013).

⁴⁰⁹ Higgins,.

⁴¹⁰ Muslim Women, Human Rights and Religious Freedom: Europe under the Spotlight of National and International Law, **Islamic Human Rights Commission**, 08.03.2004, <http://www.ihrc.org.uk/show.php?id=1025>, (20.02.2013).

yapıdan başka bir şeyi ifade etmemektedir.⁴¹¹ Fakat burada belki de üzerinde durulması gereken en önemli konu, bu olayı planlarken Breivik'in hedef seçmedeki mantığıdır. Bu konuda oldukça iyi bir tespitte bulunan Zizek'e göre, "Breivik'in hedef seçiminde iğrenç bir mantık yürütme vardı: yabancılara değil, yabancılara karşı son derece hoşgörülü olan kendi halkına saldırdı. Sorun yabancılar değil, bizzat kendi kimliğimizdi (Avrupalı)."⁴¹² Buradan hareketle Breivik, şimdiye kadar yabancılara yönelik olarak gerçekleştirilen saldırıları yeni bir boyuta taşıyarak, protestosunu yabancılara yönelik olarak değil, yabancılara gereğinden fazla hoşgörülü olduğunu düşündüğü kendi halkını cezalandırarak gerçekleştirmiştir. Bu yeni protesto biçimi Avrupa'nın içinde bulunduğu sorunun ne kadar vahim olduğunun da göstergesidir. Son yıllarda Avrupa'da gerçekleşmiş tüm bu olayların, Avrupa'nın kültürel çeşitliliğe yaklaşımının başarısızlığının işaretlerini taşıdığı söylenebilir.

A. Fransa'da Siyasi Elitlerin Söylemleri

Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy, 2011 yılının Şubat ayında ulusal bir televizyondaki tartışma programında, çokkültürcülüğün aşırılığı teşvik eden bir kavram olarak başarısızlığını ilan etmiştir.⁴¹³ Sarkozy, "Benim cevabım kesinlikle evet, çokkültürcülük bir başarısızlıktır. Gerçek şu ki, biz demokrasilerimizde temel olarak göçmen kabul eden ülkenin kimliğinden ziyade göçmenlerin kimliği üzerine odaklandık"⁴¹⁴ sözlerini ifade etmiştir.

Sarkozy'nin çokkültürcülüğün başarısızlığına yönelik söylemlerinde direkt olarak bu başarısızlığın Müslüman vatandaşlarla ilişkilendirilmesi daha açıktır. Sarkozy, "Fransa'da, ihtiyaç duyulan Fransız İslamı'dır,

⁴¹¹ Slavoj Zizek, "A Vile Logic to Anders Breivik's Choice of Target", **The Guardian**, (Breivik's Choice), 08.08.2011, www.guardian.co.uk/.../2011/.../anders-behring-breivik-pim-fortuyn, (03.03.2013).

⁴¹² Zizek, Breivik's Choice,.

⁴¹³ France's Sarkozy: Multiculturalism has Failed, **CBN News**, 11.02.2011, www.cbn.com/.../Frances-Sarkozy-Multiculturalism-Has-Failed/, (11.01.2013).

⁴¹⁴ Nicolas Sarkozy Declares Multiculturalism had Failed, **Telegraph**, 11.02.2011, www.telegraph.co.uk/News/WorldNews/Europe/France/, (10.01.2013).

Fransa’da İslam değil”⁴¹⁵ diyerek tartışmayı önemli oranda İslam’la ilişkilendirmiştir. Yanı sıra Sarkozy, “bizim Müslüman vatandaşlarımız herhangi bir vatandaşımız gibi kendi dini gereklerini yerine getirebilmelidir, fakat biz Fransa’da caddelerde gösterişli bir şekilde dua edilmesini istemiyoruz” ama “biz camilerin var olmasını normal karşılıyoruz”⁴¹⁶ demiştir. Bu bağlamda Sarkozy’nin söylemleri direkt olarak ülkenin çokkültürlü kimliğine yönelik olmaktan çok Müslüman göçmenlere yöneliktir. Bugün Avrupa’daki en büyük göçmen nüfusuna sahip olan Fransa’da, neredeyse 5 ya da 6 milyon Müslüman yaşamaktadır.⁴¹⁷

Sarkozy’nin çokkültürcülük üzerine açıklamaları ayrıca, kültürel asimilasyonu destekleyecek yeni politikalara ihtiyaç duyulduğunu tekrarlaması için bir fırsat olmuş ve bu doğrultuda, göçmenlerin Fransız politik ve kültürel asimilasyon modelini benimsediklerinin garanti edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁴¹⁸ “Elbette biz tüm farklılıklara karşı saygılı olmalıyız, fakat aynı anda yan yana var olan toplumlar (paralel toplumlar) istemiyoruz.”⁴¹⁹ “Eğer Fransa’ya geliyorsan ulusal topluluk olan tek bir topluluk içinde erimeyi kabul edeceksin, eğer sen bunu kabul etmiyorsan Fransa’da hoş karşılanmazsın”⁴²⁰ diyerek sürürmüştür konuşmasını. Fransız lider, kültürel farklılıklara saygılı olduğunu ifade ederken, Fransa’nın sadece farklı kültürel toplulukların bir arada yaşadığı bir yer değil, aynı zamanda, tek bir ulusal topluluğa sahip ülke⁴²¹ olduğunu da vurgulayan ifadelerde bulunmuştur.

Fransız İçişleri Bakanı Claude Gueant Avrupa üzerine yapılan bir röportajda, “kontROLSÜZ göç nedeniyle, Fransızlar kendilerini kendi

⁴¹⁵ T. Raihanah Mostarom, “Multiculturalism” in Europe:Losing Faith?”, **RSIS Commentaries**, Sayı: 56, 12.04.2011, www.rsis.edu.sg/publications/.../RSIS0562011, (12.01.2013).

⁴¹⁶ Cristian Jura, “Multiculturalism – A Confusing European Approach”, **Journal of Politics and Law**, Cilt: 5, Sayı: 2, 2012, s. 110.

⁴¹⁷ Jura, s. 110.

⁴¹⁸ Jura, s. 110.

⁴¹⁹ Nicolas Sarkozy Joins David Cameron and Angela Merkel View that Multiculturalism has Failed, **Dailymail**, 11.02.2011, <http://www.dailymail.co.uk/news/article-1355961/Nicolas-Sarkozy-joins-David-Cameron-Angela-Merkel-view-multicultured.html#ixzz2Kj9KwLU>., (10.01.2013).

⁴²⁰ France’s Sarkozy: Multiculturalism Has Failed, **CBN News**, 11.02.2011, www.cbn.com/.../Frances-Sarkozy-Multiculturalism-Has-Failed/, (11.01.2013).

⁴²¹ France’s Sarkozy: Multiculturalism Has Failed,.

ülkelerinde yaşıyor gibi hissetmiyorlar ve Fransızlar, kendi sosyal yaşam kurallarımıza tamamen aykırı olan bazı uygulamalara maruz bırakıldıklarını düşünüyorlar” açıklamasında bulunmuştur. Yanı sıra İçişleri Bakanı, “Fransızlar kendi yaşam tarzlarını kendileri seçmek istiyor, başkaları tarafından empoze edilen bir yaşam tarzı istemiyor” ifadesini de sözlerine eklemiştir.⁴²²

Tüm bu söylemler Fransa’nın çokkültürcü yaklaşıma yönelik olumsuz tavrını gözler önüne sermektedir.

B. Almanya’da Siyasi Elitlerin Söylemleri

Alman Şansölyesi Angela Merkel, 16 Ekim 2010 tarihinde Hristiyan Demokrat Birliği’nin gençlik kollarının Potsdam’daki toplantısında, çokkültürcülüğün veya Almanların ifade biçimiyle “multikul-ti” politikasının tamamen başarısız olduğunu ilan etmiştir. “Elbette genel eğilim çokkültürlü anlayışı ve yan yana mutlu bir şekilde yaşama anlayışını benimseme eğilimindeydi. Fakat bu anlayış başarısız olmuştur ve tamamen başarısız oldu.”⁴²³ Bu şekilde bir açıklama yapan Merkel, bu başarısızlığın nedenleri ve sonuçları konusuna ise, hiç değinmemiştir.

Merkel’in Hristiyan Demokratik Birliği Partisi’nin Bavyeralı kardeşi Hristiyan Sosyal Birliği’nin önde gelen üyesi Horst Seehofer da benzer bir şekilde “multikulti” (çokkültürcülük için bir kısaltma) politikasının öldüğünü ifade etmiş ve baskın bir Alman kültürünün (*Leitkultur*) gerekli olduğunu sözlerine eklemiştir.⁴²⁴ Ayrıca Seehofer, eğer Almanya göç politikasını revize etmezse, “dünyanın refah ofisi” olma tehlikesi ile karşı karşıya kalacaktır ifadesinde bulunmuştur.⁴²⁵ Yanı sıra Seehofer, Türk ve Arap göçünün durdurulması için çağrıda bulunmuştur.⁴²⁶ Son zamanlarda Almanya’da yapılan bir anketin sonuçlarına göre, Almanların %55’i Arapların “kaba insanlar” olduğuna inanıyordu. Bu oran

⁴²² Jura, s. 110.

⁴²³ Kate Connolly, “Angela Merkel Declares Death of German Multiculturalism”, **The Guardian**, 17.10.2010, www.guardian.co.uk > World news > Angela Merkel, (10.12.2012).

⁴²⁴ Fekete, Coordinated Attack,.

⁴²⁵ Connolly,.

⁴²⁶ Connolly,.

yedi yıl önce yapılan bir ankette %44 civarındaydı.⁴²⁷ Seehofer, ifadesinin aşırı sağcı eğilimleri durdurma konusunda bir girişim olduğunu ısrarla söylemesine rağmen, Yeşiller'den Jürgen Trittin, yapılan yorumların aşırı sağcılarla benzer görüşleri yansıttığını ifade etmiştir.⁴²⁸

Almanya'da çokkültürcülük üzerine söylemleri harekete geçiren en önemli faktörlerden biri Ağustos 2010 tarihinde Almanya'da, Almanya Merkez Bankası Yönetim Kurulu'nun eski bir üyesi olan Thilo Sarrazin'in Almanya Kendini Yok Ediyor" (Germany Abolishes Itself) ismiyle yayınlanan kitabıdır. Kitapta bir zamanların büyük ulusunun (Almanların) bugün aptallık riski ile yüz yüze olduğu savunulmaktaydı. Çünkü Sarrazin, Müslüman göçmenlerin Alman toplumunun zekâ seviyesini düşürdüğünü savunmaktaydı. Sarrazin, görüşlerinden dolayı Merkez Bankası tarafından kınanmış ve üyelikten çıkarılmıştır.⁴²⁹ Fakat kitap, şaşırtıcı bir şekilde bir yıldan daha az bir sürede 1,3 milyondan fazla satmış ve yapılan anketlerde Almanların önemli bir çoğunluğunun Sarrazin'in fikirlerini desteklediği görülmüştür. Bu kitabın yayınlanmasından itibaren ise, Avrupa'daki merkez-sağ politikacılar entegrasyon anlayışının içine asimilasyonist bir ton katmak için Sarrazin'in tezini kullanmaya başlamışlardır.⁴³⁰ Çoğu Alman politikacı için çözüm, Sarrazin'in tonunu açıkça eleştirmek ve aynı zamanda, konu çokkültürcülüğe ve entegrasyona geldiğinde onun haklı yönlerinin olabileceğini belirtmek şeklindedir.⁴³¹

Sarrazin'in kitabının da etkisiyle aniden Almanya'da yaşayan yaklaşık 5 milyon Müslüman'ın nasıl daha iyi bir şekilde entegre edilebileceği tartışmaları gündeme gelmiştir. Bu tartışmaları takiben Alman Cumhurbaşkanı Christijan Wulff, tartışmalara dâhil olmuş ve "İslam Alman kültürünün bir parçası olmaya başlamıştır" ifadesinde bulunarak, Alman

⁴²⁷ Matthew Weaver, "Angela Merkel: German Multiculturalism has 'Utterly Failed'", **The Guardian**, 17.10.2010, www.guardian.co.uk > World news > Germany, (08.01.2013).

⁴²⁸ Connolly,.

⁴²⁹ Sabine Siebold, "Merkel says German Multiculturalism has Failed", **Reuters**, 17.10.2010, uk.reuters.com/.../uk-germany-merkel-immigration-..., (10.12.2012).

⁴³⁰ Fekete, Coordinated Attack,.

⁴³¹ Fekete, Assault on Multiculturalism,.

okullarında diğerleriyle birlikte Müslüman dininin de öğretilbileceğini sözlerine eklemiştir.⁴³²

Wulff'un açıklamasının ardından yapılan anketler kamuoyunun Cumhurbaşkanı ile aynı fikirde olmadığını destekler nitelikteydi. Ankete katılanların % 66'sı Cumhurbaşkanı'nın İslam'ın Almanya'nın bir parçası olduğu görüşüne karşı çıkmıştır. Bunun yanı sıra bazı siyasetçiler de bu konu hakkındaki görüşlerini açık bir şekilde dile getirmeye başlamışlardır. Muhafazakar Bavyera İçişleri Bakanı Joachim Herrmann, "Almanya, kendi kültürel kimliğini korumak için İslam'ı entegre etmek istemiyor" açıklamasında bulunmuştur.⁴³³

Bu yorumlar, Avrupa'daki göçmen ve Müslüman karşıtı partilerin ana akım partilerin bir parçası olmasını mümkün kılmıştır. Hollandalı Müslüman karşıtı politikacı Geert Wilders, Almanya'yı ziyareti sırasında büyük bir dinleyici kitlesi önünde yaptığı bir konuşmada, "kendi topraklarımızda yabancı olmayı hak etmiyoruz" demiş ve Wilders'ın konuşması büyük alkışla karşılanmıştır.⁴³⁴

1945 yılından şimdiye kadar Alman politikacılar, II. Dünya Savaşı sırasında milyonların ölümüyle sonuçlanan ırkçı politikaların telafisi nedeniyle, çokkültürcü toplum hakkında sadece olumlu anlamda konuşma eğilimindeydi.⁴³⁵ Milyonlarca kişinin ölümüyle sonuçlanan Savaş nedeniyle ortaya çıkan işgücü sıkıntısını gidermek için Türkler ve diğer göçmenlerin Almanya'ya gelmesiyle Almanya bir göç ülkesi olmaya başlamıştır. Merkel Potsdam'daki konuşmasında bu konuya da değinmiştir. Merkel, "1960'ların başlarında yabancı işçiler Almanya'ya gelmiştir ve bugün bizim ülkemizde yaşıyorlar" demiş ve "biz bir süre kendi kendimize şunları söyleyerek kendimizi kandırdık: 'onlar kalmayacak, bir süre sonra gidecekler' fakat bu

⁴³² Gavin Hewitt, "Failure of Multiculturalism", **BBC News**, 18.09.2010, www.bbc.co.uk/blogs/.../gavinhewitt/.../failure_of_multiculturalism.h..., (10.02.2013).

⁴³³ Hewitt,.

⁴³⁴ Hewitt,.

⁴³⁵ Alan Hall, "Multiculturalism in Germany has 'Utterly Failed'", Claims Chancellor Angela Merkel", **Dailymail**, 18.10.2010, www.dailymail.co.uk/.../Angela-Merkel-Multiculturalism-Germany-u..., (08.01.2013).

gerçekleşmedi”⁴³⁶ diyerek sözlerine devam etmiştir. Gastarbeiter tarihi Almanya’da kültürel çeşitlilik konusunda bugüne kadar yapılan tüm tartışmalar için başlangıç noktası niteliğindeydi. Bu durumu tüm bu tartışmaların konusu yapan neydi?

Başlangıçta, misafir işçilere uzun süreli ihtiyaç olmadığı zaman onların kendi ülkelerine gönderilebileceği fikri vardı. Almanlar uzun dönemde bu düşüncenin istenildiği gibi sonuçlanmayacağını beklemiyordu. Bu yüzden bu göçmenleri nasıl asimile edecekleri üzerine de hiç düşünmemişlerdi. Almanya’nın Federal Finans Bakanı, Wolfgang Schäuble, “biz 1960’ların erken dönemlerinde, yurtdışından gelen ve kalifiye olmayan işçiler arayarak bir hata yaptık. Türkiye kökenli bazı insanlar on yıllardır Almanca konuşmadan Almanya’da yaşadılar”⁴³⁷ ifadesinde bulunmuştur. Bugün Yaklaşık 7,2 milyon yabancı Almanya’da ikamet etmektedir. En büyük grup Türklerden oluşmakla birlikte bunları, Eski Yugoslavyalılar, İtalyanlar, Yunanlar, Polonyalılar ve Avusturyalılar izlemektedir.

Merkel, göçmenlerin “Almanca öğrenimi”ni de kapsayacak şekilde daha fazla entegre olmaya ihtiyaçları olduğunu söylemiştir.⁴³⁸ Merkel’in yorumu Almanya’da göçmen karşıtı duyguların yükseldiği bir döneme denk gelmiştir. Berlin merkezli bir düşünce kuruluşu istihdam statüsüne bakmaksızın tüm sosyal gruplar, yaş grupları, eğitim düzeyi veya her cinsiyetten insanlar arasında son bir kaç yıl içinde Almanya’da ırkçılığın arttığını ortaya çıkaran bir anket yayınlamıştır ve onların yaptığı anketlerden birine göre, Almanların %30’u “yabancıların Almanya’yı istila ettiklerini” düşünmektedir.⁴³⁹ Ayrıca Friedrich Ebert Vakfı tarafından yapılan bir çalışma, kabaca aynı sayıda insanın Almanya’da bulunan yaklaşık 16 milyon göçmen veya yabancı kökenli insanın ülkedeki sosyal refahtan

⁴³⁶ Merkel Says German Multicultural Society has Failed, **BBC News**, 17.10.2010, <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-11559451>, (12.01.2013).

⁴³⁷ Larry Elliott ve Julia Kollewe, “German Finance Minister Says too Many Gastarbeiter were Allowed in”, **The Guardian**, 18.03.2011, <http://www.guardian.co.uk/world/2011/mar/18/german-finance-minister-guest-workers-row>, (12.01.2013).

⁴³⁸ Merkel Says German Multicultural Society has Failed.

⁴³⁹ Multiculturalism is not Dead, **The National**, 19.10.2010, www.thenational.ae/news/multiculturalism-is-not-dead-mrs-merkel, (13.01.2013).

faaydalanmak için ülkeye geldiğini ve iş sıkıntısı yaşandığında bu kişilerin ülkelerine gnderilmeleri gerektiğini dşndğn ortaya koymuştur.⁴⁴⁰

Almanya’da yaşayan yaklaşık 7,2 milyon yabancının, yaklaşık olarak 4,3 milyonunu Müslümanlar oluşturmaktadır. Merkel, Berlin gibi şehirlerde, Türk gettoları, sınıflardaki başörtüleri ve yeni camilerin (bugün Almanya’da 3.000’den fazla cami var) arasında Almanlığın kaybolduğuna işaret ederek, “insanlığın Hristiyan görüntüsüne bağlılık hissediyoruz ve bu bizi tanımlayan şeydir. Bunu kabul etmeyenler, burada olarak, yanlış yeredirler”⁴⁴¹ ifadesini sözlerine eklemiştir. Yanı sıra, Merkel Almanya’ya gelenlerin topluma adapte olmaları gerektiğini ve hızlı bir şekilde Almanca öğrenmeleri gerektiğini belirtmiştir. şansölye’nin ifadeleri, Sarrazzin’in göçmen karşıtı retoriğine sempati ile baktığı yönündeki şüpheyi onaylar görünmektedir.⁴⁴²

Ekonomik gelişme ve teknoloji bakanı ve işgücü bakanının her ikisinin de göçmen politikasında Kanada tarzı bir puan sistemine geçilmesi ve yabancı işçiler için engellerin azaltılması konusunda açıkça ağırda bulunmalarına rağmen, popülist Seehofer “biz daha fazla ge ihtiyaç duymuyoruz” demektedir.⁴⁴³ Merkel ise bu konuda, esas olarak, “ kalifiye olabilmeleri için kendi insanlarımıza yardım etmek ve onlara bir şans vermek üzere elimizden gelen her şeyi yapmaksızın” mevcut işler için göçmen işçilerin istihdam edilmemesi gerektiğini belirtmiştir.⁴⁴⁴ Liderlerin bu ifadelerine rağmen Almanya’da bir işgücü kıtlığı bulunmaktadır. Sanayi ve ticaret odası Almanya’nın 400.000 nitelikli işçi eksikğinin bulunduğunu ve bu açığın yılda 25 milyar Euro veya eşdeğeri bir şekilde yıllık büyümenin %1’i düzeyinde olduğunu belirtmiştir.⁴⁴⁵

Nüfus işsizlik ve kimlik kaybı ile ilgili korkularla birleşen politik tondaki yükseliş, Almanya’da demokrasinin tehdit altında olduğunu düşünen Yahudi liderler tarafından yapılan keskin bir uyarı ile

⁴⁴⁰ Merkel says German multicultural Society has Failed,.

⁴⁴¹ Hall,.

⁴⁴² Weaver,.

⁴⁴³ Connolly,.

⁴⁴⁴ Fekete, Coordinated Attack,.

⁴⁴⁵ Connolly,.

sonuçlanmıştır. Almanya'daki Yahudi Merkez Konseyi'nden Stephan Kramer, göç üzerine yapılan mevcut tartışmaların insanların kendilerini tedirgin ve korkmuş hissetmelerine neden olduğunu söylemiştir. Yanı sıra Kramer, Friedrich Ebert Vakfı tarafından yapılan bir çalışmaya atıf yaparak, Almanların onda birinden fazlasının Almanya'da “güçlü bir lider” ve “Führer” için çağrıda bulunduğunu ifade etmiştir.⁴⁴⁶

II. FRANSA VE ALMANYA'DA ÇOKKÜLTÜRCÜ YAKLAŞIMI ÖRNEKLENDİREN İKİ OLAY

A. Fransa'da Başörtüsü Olayı (L'affaire du foulard)

1989 yılı Fransa'nın çokkültürcülüğe ilişkin yaklaşımında önemli bir dönüm noktası niteliğindedir. 1989 yılında Fransa'da başörtüsü takan üç kızın (2 Ürdünlü, 1 Tunuslu) Creil (Oise)'deki bir okulun müdürünün kararıyla derse alınmaması türban tartışmalarının başlangıcını oluşturmaktadır. Müdür, bu kararın gerekçesi olarak, türbanın dini bir simge olarak kullanılmasının Fransız eğitim sisteminin felsefi ilkesi olan *laïcité* ile çelişmesini ve türbanın aynı zamanda devlet okullarında kanunen yasak olan proselytizm⁴⁴⁷ in bir aracı niteliğinde olmasını göstermekteydi.⁴⁴⁸

4 Kasım 1989 tarihinde o dönem Fransa'nın eğitim bakanı olan Lionel Jospin meseleyi Danıştay'a götürmüş ve Danıştay laiklik ve vicdan özgürlüğünü dengelemeye çalışan bir karar vermiştir. Bu karara göre yasak olan dini simgelerin taşınması değil, baskı, tahrik, dini yayma çalışması ya da dini propaganda, öğrencinin veya diğer eğitim mensuplarının onuruna ya da özgürlüğüne bir tehdit unsuru oluşturan öğelerdir. Danıştay'ın muğlak, karmaşık ve uyulması gereken açık yönergeler ortaya koymayan bu kararı ile dinsel sembollerin provokasyon ve protesto gibi anlamlara gelip gelmediği konusunda karar verme yetkisi okul yönetiminin yorumlamasına

⁴⁴⁶ Hall,.

⁴⁴⁷ Proselytism: Din propagandası yapma, dinini yaymaya çalışma.

⁴⁴⁸ Jacques Robert, “Religious Liberty and French Secularism”, **Brigham Young University Law Review**, 2003, s. 646.

bırakılmıştır.⁴⁴⁹ Bu durumda Yasa, birtakım tehlikeleri de beraberinde getirmektedir ve yasanın uygulanmasını zorlaştıracak pek çok konu vardır. Örneğin, sembollerin provokasyon niteliğine göre zararlı ve zararsız olanlar diye kesin bir çizgi ile ayrılmasının neredeyse imkansız olduğu söylenebilir. Kimin siyasi olarak kimin gerçekten inanarak hareket ettiğini tespit etmek mümkün değildir. UMP (Union for a Populer Movement)⁴⁵⁰ milletvekillerinden Alain Madelin'in söylediği gibi, yasa en iyi ihtimalle işe yaramaz, en kötü ihtimalle tehlikeli bir yasadır.⁴⁵¹

1994 yılında ise Danıştay'ın bu muğlâk kararının İslami hareketler karşında güçsüz kalacağını belirten o dönemin eğitim bakanı François Bayrou, öğrencilerin dini semboller taşımaya haklarının olduğunu fakat peçenin bu sembollerden biri sayılamayacağını ilan etmiştir.⁴⁵²

1994 yılından sonra gündemde olmayan türban konusu, 2003 yılında bir kez daha Fransa'nın gündeminde yerini almıştır. Dönemin Cumhurbaşkanı Jacques Chirac bu konuyla ilgili olarak bağımsız uzmanlardan oluşan bir Laiklik Komisyonu kurmuş ve konunun mümkün olduğunca geniş bir çevrede tartışılarak Komisyon tarafından hazırlanacak raporun 2003 yılı sonuna kadar sunulmasını istemiştir. Komisyon'un Aralık 2003'te verdiği rapor doğrultusunda, okullarda dini eğilimi ortaya çıkaran her türlü dini simge ve kıyafetin yasaklanmasına karar verilmiş ve yasa Eylül 2004'te yürürlüğe girmiştir.⁴⁵³ Yasa ile özel bir dine gönderme yapılmıyordu. Yanı sıra yasa, sadece Chirac'ın partisi UMP'nin desteğini değil, ana muhalefetteki Sosyalistlerin de desteğini almıştır. Böylece Fransa, Devrim'den 216 yıl sonra, bir kez daha cumhuriyetin temel prensibi olan *laicite*'ye bağlılığını vurgulamıştır.⁴⁵⁴

Fransa'da üniversitelerde türban yasağı bulunmamaktadır. Fakat üniversite dışındaki devlet okulları ile sınırlı olan türban yasağının

⁴⁴⁹ Benhabib, s. 197.

⁴⁵⁰ Fransızca: Union Pour un Mouvement Populaire

⁴⁵¹ Elaine Sciolino, "French Vote to Ban Religious Symbols", **New York Times**, 11.02.2004, www.nytimes.com > ... > JEWISH SCHOOL, (08.01.2013).

⁴⁵² Benhabib, s.197.

⁴⁵³ Michel Wieviorka, "The Stakes in the French Secularism Debate", **Dissent**, Summer, 2004, s. 29-31.

⁴⁵⁴ Turhan Ilgaz (Ed. ve Çev.), **Avrupa'da Laiklik, Demokrasi ve İslam Tartışmaları; Fransa'da Laisitenin Uygulanışına İlişkin Stasi Raporu**, Paragraf, Ankara, 2005, s. 9.

genişletilerek, özel iş yerlerinin de yasaklama yetkilerinin olması gerektiğini savunanlar vardır.⁴⁵⁵ Bir başka kesim ise, tüm dini sembollerin yasaklanmasının sadece devlet okullarında değil, özel okullarda, hatta özel dini okullarda da uygulanmasını savunmaktadır.⁴⁵⁶ Ayrıca türban yasağı kamuoyu tarafında da büyük oranda desteklenmiştir. Türban tartışmalarının başladığı dönemlerde Le Figaro tarafından yapılan bir ankette, kamuoyunda türban yasağının %55 oranında desteklendiği görülmüştür.⁴⁵⁷ Neredeyse bütün siyasi partilerin ve kamuoyunun bu yasağı onaylayan bir pozisyonda olması nedeniyle, 1989 yılında türban üzerine ilk tartışmalar yapıldığı dönemlerde “ulusal dram” ve hatta “ulusal travma”⁴⁵⁸ olarak anılan bu olay, özellikle 2005’ten sonra tartışmaların konusu olmaktan çıkmıştır.⁴⁵⁹

2009 yılına geldiğimizde Fransa’da türban tartışmaları yeni bir boyuta taşınmıştır. Yeni tartışmalar burka veya nigab’ın tüm kamusal alanlarda yasaklanması etrafında dönmekteydi. Daha önce türban tartışmalarında olduğu gibi peçe (burka ve nigab) tartışmaları da laikliğin korunması çerçevesinde yapılıyordu.⁴⁶⁰ Fransız Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy, Fransız Parlamentosu’nda yaptığı konuşmada, peçe giymenin bazen kadınların kendi istekleri dışında olduğunu ifade ederek, peçe yasağına yönelik niyetini belli etmiştir. 22 Haziran 2009’da yaptığı konuşmasında Sarkozy, “burka giyen kadınların tüm kimliklerinden yoksun bırakılmış ve sosyal hayatla tüm bağları kesilmiş olarak bir perdenin arkasındaki suçlular gibi olmaları kabul edilemez” diyerek “burka”yı karakterize etmiştir. Ayrıca Sarkozy “burka”nın “Fransız topraklarında istenmediğini” ifade etmiştir.⁴⁶¹ Sarkozy, “interdiction de la burqa (Eng: Burqa Ban) olarak adlandırılan yasanın Fransa’nın seküler değerlerine

⁴⁵⁵ Liz Fekete, “Anti-Muslim Racism and the European Security State”, **Race and Class**, Cilt 46, Sayı: 1, 2004, s. 25.

⁴⁵⁶ Lisa Bryant, “Wearing of Religious Symbols in French Schools Sparks Debate”, **Worldnews**, 10.11.2003, worldnewssite.com/.../2003-11-10-10-Wearing, (09.01.2013).

⁴⁵⁷ Bryant,.

⁴⁵⁸ Benhabib, s. 193.

⁴⁵⁹ Henri Astier, “Headscarf Defeat Riles French Muslims”, **BBC News**, 01.11.2005, news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4395934.stm, (12.01.2013).

⁴⁶⁰ Egypt Al-Azhar Scholar Supports French Niqab Ban, **Agence France Presse**, 15.09.2010, digitalarchive.gsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?, (12.01.2013).

⁴⁶¹ Sarkozy: Burqas ‘Not Welcome’ in France, **CBS NEWS**, 22.06.2009, <http://www.cbsnews.com/stories/2009/06/22/world/main5103076.shtml>, (12.01.2013).

dayandığını ve sekülerizmin Fransa'nın ulusal birliği ve Fransız yurttaşlarının sosyal uyumu için çok önemli olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶² Ayrıca, Ulusal Meclis'in yasayı onaylayacağı tarih bile Fransa'nın seküler köklerine işaret etmekteydi. Öyle ki "Eve Bastille Day", Fransa'nın seküler bir cumhuriyet haline gelmesinin doğum tarihi olarak kutlanan gün, yasanın oylaması yapılmıştır.⁴⁶³ Danıştay tarafından böyle bir yasanın uygulanmasının mümkün olmadığı konusunda yapılan tüm uyarılara rağmen yasanın kabul edilmesi, Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy tarafından ciddi bir şekilde desteklenmiştir.⁴⁶⁴

19 Mayıs 2010 tarihinde, Fransız Ulusal Meclisi sekiz maddeden oluşan bir yasa tasarısı yayınlamış ve bu yasa tasarısı Parlamento'nun alt meclisinden 336'ya 1 oyla geçmiştir. 14 Eylül 2010 tarihinde ise Senato, 246'ya 1 oyla yasağı onaylamıştır.⁴⁶⁵ Sonunda Parlamento'nun her bir alt meclisinin başkanı tasarıyı Anayasa Konseyi'ne sunmuş ve 7 Ekim 2010 tarihinde tasarı onaylanarak, burka yasağı yasası geçmiştir.⁴⁶⁶ Anayasa Konseyi kararının, orantısız ceza uygulamadığı ve de ibadet yerlerinde dini pratiklerin özgürce uygulanmasını engellemediği için Fransız Anayasası'na uygun olduğunu açıklamıştır ve burka yasağı iç yasal engellerin tamamını aşarak 11 Nisan 2011'de yürürlüğe girmiştir.⁴⁶⁷ Fransa peçe yasağını yürürlüğe sokan ikinci Avrupa ülkesidir. Peçe yasağı ilk olarak Belçika'da yürürlüğe girmiştir.⁴⁶⁸ Nerelerin kamusal alan sayılacağı konusu ise yasalar aracılığıyla belirlenmiştir; halkın kullanımına açık herhangi bir bölge ya da

⁴⁶² Nisar Mohammad bin Ahmad, "The Islamic and International Human Rights Law Perspectives of Headscarf: the Case of Europe", **International Journal of Business and Social Science**, Cilt: 2, Sayı: 16, 2011, s. 165.

⁴⁶³ French Lawmakers Approve Full Veil Ban, **Agence France Presse**, 13.07.2010, www.google.com/.../afp/.../ALeqM5hjLeFxDv.., (13.01.2013).

⁴⁶⁴ Jura, s. 111.

⁴⁶⁵ Shaira Nanwani, "The Burqa Ban: An Unreasonable Limitation on, Religious Freedom or a Justifiable Restriction?", **Emory International Law Review**, Cilt: 25, Sayı: 3, December, 2011, s. 1433.

⁴⁶⁶ French Burqa Ban Clears Last Legal Obstacle, **CNN**, 07.10.2010, <http://www.cnn.com/2010/WORLD/europe/10/07/france.burqa.ban/index.html> [hereinafter French Burqa Ban Clears Last Legal Obstacle], (12.01.2013).

⁴⁶⁷ The Burqa Ban: An Unreasonable Limitation on, Religious Freedom or a Justifiable Restriction?", s. 12.

⁴⁶⁸ Jura, s. 110.

yer, dükkânlar, sinema salonları, restoranlar, marketler veya meydanlar yanı sıra, tüm hükümet daireleri kamusal alan olarak tanımlanmıştır.⁴⁶⁹

Burka ve nigab'ın yasaklanmasıyla, kamusal alanlarda yüzü tamamen kapatan peçe takan kadınlar ağır para cezaları ve iki yıla kadar olası hapis cezası ile karşılaşacaklardır.⁴⁷⁰ Aynı zamanda, her kim Müslüman bir kadını tehdit, şiddet veya herhangi bir istismar yoluyla peçe takmaya zorlarsa bir yıl hapis cezası veya 30.000 Euro para cezasına çarptırılacaktır.⁴⁷¹ Yanı sıra, istatistiklere göre “*burqa ban*” yasası kamuoyunun yaklaşık %70'i tarafından desteklenmekteydi.⁴⁷²

Bu bağlamda, İslami çalışmalar uzmanı Profesör Omid Safil, “Avrupa’da son zamanlarda burka ile ilgili yapılan tartışmalar, tüm Avrupa’da yabancı düşmanlığının yayıldığıнын sinyallerini vermektedir” yorumunu yapmıştır. Omid, Avrupa’da burka yasağı şeklinde tezahür eden olayların genel olarak, birçok Avrupa vatandaşının Avrupa kıtasının değişme eğiliminde olan demografik yapısıyla ilgili olarak hissettikleri tehdit algısının bir sonucu olduğunu iddia etmektedir. Çünkü Müslüman kadınlar tarafından giyilen burka ile ilgili yasa, Avrupa’da sadece bir kaç bin kadını olumsuz etkileyecektir (bazı resmi olmayan istatistiklere göre, Fransa’da 2000’den daha az kadın burka giymektedir).⁴⁷³ Bu nedenle burka yasağının yalnızca bir temsile gönderme yaptığı yorumu yapılabilir.

B. Almanya’da Başörtüsü Olayı (Fereshta Ludin Davası)

Almanya’da da Fransa’dakine çok benzer bir başörtüsü sorunu bulunmaktadır. 1998 yılında Almanya’da Afgan asıllı bir Alman vatandaşı olan öğretmen Fereshta Ludin’in iş başvurusu başörtüsü nedeniyle

⁴⁶⁹ Jura, s. 110.

⁴⁷⁰ Cheery Lou C., “Mimicry and Its Discontents: Examining Bhabha’s Multiculturalism as Mimicry and Hybridity”, **Studentpulse Online Academic Student Journal**, Cilt: 3, Sayı: 10, 2011, ss. 1-3.

⁴⁷¹ Jura, s. 111.

⁴⁷² Islamic Human Rights Commission, Muslim Women, Human Rights and Religious Freedom: Europe under the Spotlight of National and International Law, **IHRC**, 2004, <http://www.ihrc.org.uk/show.php?id=1025>, (12.01.2013).

⁴⁷³ Jura, s. 111.

reddedilmiştir.⁴⁷⁴ Dava 2002 yılında Federal İdare Mahkemesi'nde görüşülmüş fakat herhangi bir sonuç alınamamış ve Dava Anayasa Mahkemesi'ne kadar yükselmiştir. 30 Eylül 2003 yılında Anayasa Mahkemesi kararını açıklamıştır: “Başörtüsü takılması kişinin “Müslüman din cemaatine” mensup olduğunun göstergesidir ve davacının ilk ve orta dereceli okullarda başörtülü bir şekilde öğretmenlik yapmasının engellenmesi Anayasa'nın devlet memuriyetinde bulunma hususundaki eşit hakkıyla ve Anayasa ile koruma altına alınan din ve vicdan özgürlüğü ile uyuşmamaktadır.” Mahkeme bu kararı ile Ludin'in temel haklarını tanısa da, nihai kararı demokratik yasama organlarına bırakmıştır.⁴⁷⁵ Okullarda hangi dini giysilerin giyilebileceği ve hangi dini araçların taşınabileceğine ilişkin maddelerin boyutuna karar verilmesini bölgesel yasama organlarının yetkisine bırakan Alman Anayasa Mahkemesi çoğulculuğu anayasal açıdan sağlam bir biçimde savunamamıştır.⁴⁷⁶

Yanı sıra, Fransa'nın aksine Almanya'da tartışmalar ülkenin temel Hristiyan değerleri üzerine odaklanmıştı ve kanun türbana özgüydü, Hristiyan ve Yahudi dini sembollerini kapsamıyordu.⁴⁷⁷ Bu duruma gerekçe olarak, Bölgesel Kültür Bakanı Annette Schavan, devlet anayasasının, eğitim sisteminin kalbine Hristiyan ve Batı değerlerini yerleştirdiğini söylemiştir. Ayrıca, Schavan “kadının üzerindeki baskının tarihinin bir parçası ve kültürel bölünmenin sembolü olarak” türbanın yasaklanmasının haklı olduğunu iddia etmiştir. Cumhurbaşkanı Johannes Rau ise, sadece türbanın yasaklanması nedeniyle, yasanın ayrımcı doğasına karşı bir pozisyon olarak “devlet okulları Hristiyan, Pagan, Agnostik, Müslüman veya Yahudi olsun herkese saygılı olmalıdır... Eğer başörtüsü dini bir inancın ifadesi, misyoner karakterli bir elbise ise, bu durumda bir rahibin davranışları veya bir haç da aynı uygulamalara tabi olmalıdır.”⁴⁷⁸ Cumhurbaşkanı Rau'nun bu ifadesini eleştiren Bavyera Eyaleti Başbakanı

⁴⁷⁴Christine Langenfeld ve Sarah Mohsen, “Germany: The Teacher Head Scarf Case”, **International Journal of Constitutional Law**, Cilt: 3, Sayı: 1, 2005, ss. 86-94.

⁴⁷⁵ Benhabib, s. 207.

⁴⁷⁶ Benhabib, s. 208.

⁴⁷⁷ Mohammad, s. 165.

⁴⁷⁸ Headscarves Face Ban in Germany, **DPA**, Ocak 2004, www.expatica.com > ... > News > (12.01.2013).

ve Parlamento’da ana muhalefet partisi Hristiyan Demokratik Birliği’nin lideri Edmund Stoiber, “bizim ulusal kimliğimiz Hristiyan dini tarafından karakterize edilmiştir” diyerek, okullarda İşlami başörtüsü takılmasının politik bir sembol olarak Alman demokrasisi ile uyuşmadığını da sözlerine eklemiştir.⁴⁷⁹ Ayrıca Stoiber’e göre türban, demokrasi ile bağdaşmayan siyasi bir simge iken, Alman tarihinin simgesi olan haç türbanın aksine “ilerleme ve hoşgörü” simgesidir.⁴⁸⁰

Bu tartişmalardan hemen sonra, on altı Alman eyaletinden altısı, Baden-Wuetttemberg, Brandenburg, Lower Saxony, Berlin, Hesse, and Saarland, devlet memurlarının türban takmasını engelleyecek hukuki süreci başlatmıştır ve ilk olarak, Katolik ağırlıklı Baden-Württemberg eyaletinde türban yasağı yasalaşmıştır.⁴⁸¹ Eyalet Meclisi’nde muhalefette bulunan Sosyal Demokratlar da yasağa destek verenler arasındayken, yeşiller diğer dinlere ait simgelerin yasaklanmış olmamasının ayrımcılık olduğu gerekçesiyle yasağa karşı çıkmıştır.⁴⁸² Baden-Württemberg eyaleti anayasasında “öğrencilerin Tanrı’ya sorumlu ve Hristiyanlık ruhuna uygun olarak eğitilmesi” gerektiğine dair bir ibare yer almaktadır ve sınıfların duvarlarında haç bulunmaktadır. Bu durum, Hristiyan olmayanların dini kimliklerini kamusal alanda sergilemelerinin Hristiyan olanlara göre çok daha sınırlı olması gerektiğinin bir göstergesidir. İşlam’ın Alman kùltürü içinde yer almaması nedeniyle, bu eşitsiz durumun olağan olduğu pek çok yetkili tarafından da dile getirilmiştir.⁴⁸³ Bu durum göz önünde bulundurulduğunda, türban yasağını ilk uygulayan eyaletin Baden-Württemberg olması pek şaşırtıcı değildir.

Alman Anayasa Mahkemesi dersliklerde haç bulundurulmasına ilişkin daha önceki bir kararda, anayasaya aykırı olan durumun, kamusal alanlarda ve okullarda dini sembollerin bulunması değil, daha çok, haçın

⁴⁷⁹ Mohammad, s. 166.

⁴⁸⁰ Headscarves Face Ban in Germany,.

⁴⁸¹ Birgit Sauer, “Conflicts over values. The issue of Muslim headscarves in Europe”, s. 9, birgitsauer.org/onlinetexte/Conflicts%20over%20values-1.pdf, (13.01.2013).

⁴⁸² Tony Czuczka, “German State Bans Headscarves in Schools”, **Vlex**, 01.05.2004, topics.vlex.com/tags/**tony-czuczka**-2696705, (12.01.2013).

⁴⁸³ Monika Wohlrab-Sahr, “Integrating Different Pasts, Avoiding Different Futures? Recent Conflicts about Islamic Religious Practice and their Juridical Solutions”, **Time and Society**, Cilt: 13, Sayı: 1, 2004, s. 57.

düzenli olarak sergilenmesine yönelik yükümlülük olduğunu ilan etmiştir.⁴⁸⁴ Emcke bu karardan yola çıkarak şu sonuca varmaktadır: “Bu anlamda, bu tür dinsel sembollere karşı herhangi bir anayasal temel bulunmamaktadır.”⁴⁸⁵

Görüldüğü üzere Alman devletinde memur olma bağlamında vatandaşlık kimliğine ilişkin temel kavrayış, bir öğretmenin herhangi bir dine değil, İslam dinine duyduğu aidiyeti kamusal alanda sergilemesine engel olmaya yöneliktir.⁴⁸⁶

Fransa ve Almanya’da türbana ilişkin yasak konusundaki en önemli farklardan biri, Almanya’daki yasağın Öğretmenlere yönelikken, Fransa’daki yasağın öğrencilere yönelik olmasıdır. Sosyal Demokrat Şansölye Gerhard Schröder, devlet memurlarının türban takmaması gerektiğini ancak öğrencilerin bu konuda engellenemeyeceğini ifade etmiştir.⁴⁸⁷ Diğer bir önemli fark ise, Almanya’nın sadece Müslümanlara ait bir simgeyi yasaklamasına karşılık Fransa’nın üniversite dışındaki tüm devlet okullarında türban, haç ve kipa gibi dini simgeleri yasaklamış olmasıdır. Fransa’da yasağın tüm dini simgeleri kapsayacak şekilde geniş bir yelpazede tutulması, Fransız devletin cumhuriyetçi gelenekçiliği ve laiklik ilkesine olan bağlılığı ile açıklanabilir. Fransa’da laiklik, cumhuriyetin en temel ilkesi haline gelmiştir. Fransa’da Cumhuriyetçi gelenekte bireysel özgürlüklerin, toplumsal olana feda edilebileceği görüşü hâkimdir. Türban Fransız cumhuriyetçi değerlerine karşı bir simge olarak görülmektedir. Bu bağlamda Bassam Tibi, Fransa’daki türban yasağını hazırlayan Laiklik Komisyonu raporunun “Fransa’nın, temel değerlerini sınamaya ve zayıflatmaya çalışan grupları engellemekten başka çaresi yoktur” şeklindeki görüşüne katıldığını belirtmiş ve İslam’ın ve Müslüman göçmenlerin Avrupalılaşmasının istenmesinin anlaşılabilir bir talep olduğunu dile getirmiştir. Tibi’ye göre laiklik, Müslümanların Avrupa

⁴⁸⁴Carolín Emcke, “Kollektive Identitäten: Sozialphilosophische Grundlagen”, Frankfurt and New York: Campus Verlag, 2000, s. 284’ten aktaran Seyla Benhabib, **Ötekilerin Hakları; Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar**, çev. Berna Akkıyal, İletişim, İstanbul, 2006, s. 208.

⁴⁸⁵ Emcke, s. 284.

⁴⁸⁶ Benhabib, s. 208.

⁴⁸⁷ Czuczka,.

toplumuna entegre olmasının asgari ölçütüdür. Avrupa, kendi topraklarında Avrupa kimliğinin benimsenmesi konusunda ısrar etme hakkına sahiptir ve şeriat değil laiklik, Avrupa'nın kimliğinde öncelikli yere sahip değerler arasındadır.⁴⁸⁸

III. FRANSA VE ALMANYA'DA BAŞARISIZ OLAN ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK MÜ?

Kültürel farklılık konusu son yıllarda Avrupa'nın politik gündeminde yerini alan başlıca konular arasındadır. Avrupa'da kültürel farklılıkların bir sorun olarak algılanmasına neden olarak genelde göçmenler gösterilmiş ve farklılıkların barış içinde bir arada yaşamasının sağlanabilmesi için bir strateji olarak önerilen çokkültürcülük yaklaşımının yükümlülüğünü yerine getiremeyerek başarısız olduğu birçok Avrupalı politik lider tarafından ifade edilmiştir. Avrupalı liderlerin çokkültürcülüğün ülkelerinde başarısız olduğu yönündeki söylemlerinin bir anda bu kadar artış göstermesi birtakım soruları da beraberinde getirmektedir. Avrupalı pek çok lider tarafından tekrarlanan bu söylemin asıl anlamı neydi? Özellikle Fransa ve Almanya'nın liderlerinin ifade ettiği gibi ülkelerinde gerçekten çokkültürcülük başarısız olmuş mudur? Ya da bu iki ülke çokkültürcü yaklaşımı benimseyen ülkeler midir?

Fakat pek çok analizci, akademisyen ve eleştirmen liderleri bu söylemlerde bulunmaya iten şeyin ne olduğu ya da ülkelerin iç sorunlarının bu söylemlerde etkili olup olmadığı gibi konularla hiç ilgilenmemiştir. Onlar, genel olarak Avrupa'da çokkültürcülüğün başarısızlığı ve çokkültürcülüğün kuramsal sorunları üzerinden tartışmayı sürdürmüşlerdir. Bu çerçevede, Avrupa'da çokkültürcülük ya da çokkültürcülük kuramının başarısızlığı yönündeki eleştiriler genel olarak, çokkültürcü yaklaşımın gettolaşmaya ya da ayrışmaya yol açması, yeni ırkçılık olarak adlandırılan kültürel ırkçılığın artış göstermesinde yeni bir zemin oluşturması, kültürü değişmez bir şey gibi sunarak kültürel özcü yaklaşıma yol açması,

⁴⁸⁸ Bassam Tibi, "Euro-Islam: The Quest of Islamic Migrants and of Turkey to Become European in a Secular Europe", **Turkish Policy Quarterly**, Cilt: 3, Sayı: 1, İlkbahar, 2004, s. 5.

göçmenlerin gönüllü olarak göç ettikleri tezinden hareketle, göçmenlerin birtakım özel haklardan faydalanma taleplerinin olamayacağı gibi belli başlı konular üzerinden yapılmaktadır. Bu bağlamda, özellikle sağ kanatta yer alan eleştirmenler çokkültürcülüğü bölücü olduğu, Balkanlaşmaya ve etnik gettolaşmaya yol açtığı için eleştirmektedir.⁴⁸⁹ Kültürel görececilik, cemaatçilik, farklılık ve kimlik siyaseti, yerelin kutsanması, kültüre geri dönüş ve etnik köklerin canlandırılması gibi konular üzerinden siyasal gündemini oluşturan çokkültürcü siyaset, toplum içinde hızlı bir gettolaşma hareketi yaratmaktadır.⁴⁹⁰ Çokkültürcülüğün gettolaşmaya yol açtığı ya da gettolaşma hareketini hızlandırıcı bir etkiye sahip olduğu şeklinde yapılan eleştirilerin önemli bir noktayı gözden kaçırdığı söylenebilir. Nitekim gettolaşma, çokkültürcü yaklaşımın Avrupa’da yaygınlaşması ile ortaya çıkan bir şey değildir. Çok eski zamanlardan beri Avrupa’da gettoların⁴⁹¹ var olduğu bilinen bir gerçektir ve bunun en önemli örneğini Yahudi gettoları (özellikle II. Dünya Savaşı sırasında Hitler tarafından kamplara kapatılan Yahudilerin kaldıkları yerler için getto kavramı sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır) oluşturmaktaydı. Yanı sıra, Fransız hükümeti tarafından 1950’li yıllarda göçmenler için banliyölerde ucuz evler yapılmıştır. Bu, devlet tarafından yabancılara yönelik bir destek olarak düşünülse de bu durum, yabancının ev sahibi toplumdan kopmalarına ve kendi çevrelerine sıkışıp kalmalarına neden olmuştur.⁴⁹² Bu mahalleler düzenli geliri olanları düşük gelirli sorunlu gruplardan ayırmış ve Paris’in kenar mahallelerinde Afrikalı ve Arap Müslümanların Fransız devleti tarafından dışlanmış bir hayat sürmelerine neden olmuştur.⁴⁹³ Dolayısıyla, en iyimser tahminle bile Avrupa’da çokkültürcülük, 1970’lerden sonra

⁴⁸⁹ Geißler.

⁴⁹⁰ Nazım İrem, “Yanlış Giden Ne? Postmodernizm, Çokkültürcülük ve Avrupa’da Yeni Irkçılık”, **Sivil Toplum**, Sayı: 5, Ocak-Şubat-Mart 2004, (Postmodernizm), s. 26.

⁴⁹¹ Ghetto terimi, Avrupa’da ilk kez Yahudilerin kentten tecrit edilerek yaşamaya zorlandıkları ve her gece kapılarla kilitlendikleri mahalleler için kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Sevim Ateş, “Venedik Gettosu: Dünyadaki İlk Getto Yerleşmesinin Mimari Kurgusu”, **Anadolu Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 1, 2010, s. 60.

⁴⁹² The Melting-Pot that isn’t, **Economist**, 28.07.2001, www.economist.com/node/709901, (13.01.2013).

⁴⁹³ Roger Hardy, “Europe’s Angry Young Muslims 1”, **BBC News**, 07.03.2006, news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4781290.stm , (12.01.2013).

benimsenmeye başlanan bir yaklaşımken, gettolaşmanın bu tarihten çok daha eskilere dayandığını bilmekteyiz. Bu durumda, çokkültürcülüğün Avrupa’da gettolar ortaya çıkarmaktan çok yabancıları zaten var olan ve içinde yaşadıkları gettolara hapsedme işlevi gördüğü söylenebilir. Bu durumda da gettolaşma hareketinin aslında çokkültürcülüğün bir sonucu olmaktan öte Avrupa’da zaten var olan bir duruma işaret ettiği söylenebilir. Başka bir deyişle, gettolar zaten vardı, çokkültürcülüğün Avrupa’daki yansımalarının daha çok, yabancıların ya da göçmenlerin kendi içlerine daha fazla kapanmalarına yani gettolarına hapsedilmelerine neden olduğu söylenebilir. Bu durumu yerel kültürlerle karşı tepeden bakan Avrupa merkezci mesafe veya saygı tavrı ile açıklayan Zizek’e göre, çokkültürcülük, “tekzip edilmiş, tersine çevrilmiş, göndermesi kendinde olan bir ırkçılık biçimidir, “mesafeli ırkçılık”tır –ötekinin kimliğine saygı gösterir- aslında ötekinin tikelliğine duyulan “saygı” kendisinin üstünlüğünü, hükümlanlığını ve otoritesini kurma yoludur.”⁴⁹⁴ “Ötekini, karşısında kendisinin, çokkültürcünün, ayrıcalıklı evrensel konumu sayesinde mümkün kılınmış bir mesafe takındığı, kendi içine kapalı, “sahici” bir cemaat olarak görür. Çokkültürcünün ötekinin özgüllüğüne duyduğu saygı, tam da kendi üstünlüğünü beyan etme biçimidir. Çokkültürcü evrensellik aslında Avrupamerkezcidir.”⁴⁹⁵

İlerlemeci liberallerin çokkültürcü hoşgörülerinin ve farklılıklara duydukları saygının, ötekileri uygun bir mesafede tutma ihtiyacı paydasında göç karşıtlarıyla aynı paydada buluştukları görülür. Liberaller, “benim alanıma pek fazla sokulmadıkları sürece ötekilere saygı duyarım” der.⁴⁹⁶ Bu durum en saf hali ile liberal hoşgörülü bir ırkçılıktır. “Ötekine gösterilen böyle bir saygı kendi zıddının yani büyüklük taslayarak saygısızlık etmenin bir tezahürüdür aslında. Buradaki “hoşgörü” terimi manidardır: İnsan onaylamadığı, ama ortadan da kaldıramadığı bir şeyi “hoşgörü”; zira ya

⁴⁹⁴ Slavoj Žižek, "Çokkültürcülük Ya Da Çokuluslu Kapitalizmin Kültürel Mantiğı", **Kırılğan Temas: Slavoj Žižek'ten Seçme Yazılar**, (Ed. Bülent Somay, Tuncay Birkan), çev. Tuncay Birkan, Metis, İstanbul, 2006, (Çokuluslu Kapitalizm), s. 282.

⁴⁹⁵ Zizek, Çokuluslu Kapitalizm, s. 282.

⁴⁹⁶ Slavoj, Zizek, “Liberal Çokkültürlülük Eleştirisi”, **Yeniden Atılım**, 03.01.2011, www.yenidenatilim.com/?&Bid=583186, (16.01.2013).

onu yok etmeye gücü yetmiyordur, ya da ötekinin kendi yanılsamalarını sürdürmesine izin verecek kadar müşfiktiir”.⁴⁹⁷ Birisini hoşgörmek bir güç eylemine, hoşgörölme de zayıflığın kabulüne gönderme yapmaktadır. Hoşgörü yaklaşımında eşitsiz bir ilişki vardır ve hoşgörölme grup aşağı bir konuma yerleştirilmektedir.⁴⁹⁸ Bu bağlamda, “Hoşgörüde, ötekinin değerinin kabul edilmesi yoktur. Tersine, hoşgörü, ötekinin aşağılığını onaylayanın bir başka, belki de biraz daha ince bir yoludur; ötekinin ötekiliğini yok etme niyeti konusunda bir ön uyarıdır; ötekini kaçınılmaz olanı yapması konusunda işbirliğine davet eder”.⁴⁹⁹ Buradan hareketle, Sara Ahmed, liberal hoşgörölme temeline tekköltürlölüğün “bizim gibi olun” buyruğunun yattığını savunmaktadır.⁵⁰⁰ Bu yoruma karşı çıkan Zizek ise, söz konusu olanı bir tür költürel *apartheid* olarak yorumlar. “Başkaları bize çok yaklaşmamalı, kendi “hayat tarzımızı” korumalıyız, “bizim gibi olun” talebi bir üst ben talebidir; bu hesaba göre öteki gerçekten bizden biri olmaya muktedir değildir.”⁵⁰¹ Bu yaklaşıma benzer yönde bir yorum yapan Sander Gilman, liberal projeyi tehdit eden “muhafazakâr lanet” hakkında şöyle diyordu: “Siz bana benzedikçe ben, paylaşmak istemediğiniz iktidarımın gerçek değerini ve sizin, bir hariciden, bayağı bir taklitçiden başka bir şey olmadığınızı daha fazla idrak ediyorum.” Geoff Dench ise, liberal vaadin tuzağına düşmemeleri için yabancılara şunu tavsiye ediyor: “Tabii ki gelecekteki adalete ve eşitliğe inanın. Bu, rolün sadece bir parçasıdır. Fakat bunun gerçekleşmesini asla beklemeyin.”⁵⁰² Bu bağlamda, kökköltürcü bir liberal için gerçekten katlanılmaz olan şey, kendine has özellikleri muhafaza etmekle birlikte gerçekten bizim gibi olan ötekinin varlığıdır.⁵⁰³

Bu bağlamda, kökköltürlölüğün, Avrupa’da gettolaşmayı ortaya çıkarmaktan çok ötekinin farklılıklarına saygı duyma ya da bu farklılıkları

⁴⁹⁷ Zizek, Ahir, s. 75.

⁴⁹⁸ Walzer, Hoşgörü, s. 68.

⁴⁹⁹ Bauman, Müphemlik, s. 18.

⁵⁰⁰ Sara Ahmed, “Liberal Multiculturalism is the Hegemony –Its an Empirical Fact- A response to Slavoj Zizek”, **Darkmatter**, 19.02.2008, www.darkmatter101.org/.../liberal-multiculturalism-is-the-hegemony-, (15.01.2013).

⁵⁰¹ Zizek, Ahir, s. 75.

⁵⁰² Bauman, Müphemlik, s. 97.

⁵⁰³ Zizek, Ahir, s. 75.

hoşgörme kisvesi altında ötekini belli bir mesafede tutarak, gettolara hapseden bir anlayışı yansıttığı söylenebilir.

Çokkültürcülüğe yönelik diğer bir eleştiri ise, yeni ırkçılık olarak adlandırılan kültürel ırkçılık için uygun bir zemin sağlaması ve bu yöndeki duyguları arttırması ile ilgilidir. Nazım İrem'in ifadesiyle, "çokkültürcü demokrasi ve kimlik siyasetinin asıl sorunu, sosyalist hareketleri devşirmesinde değil, İkinci Dünya Savaşı sonrasında bertaraf edilen ırkçı düşüncenin, yeni ırkçılık kabuğunda postmodern dönemin siyasetine geri dönmesini sağlayan bir arka kapı vazifesi görmesinde aranmalıdır."⁵⁰⁴ Nasıl ki, ondokuzuncu yüzyılın biyolojik ırk kuramları 1930'ların eski ırkçılığını gerekçelendirmişse, çokkültürcülüğün esas aldığı kültür kuramları da 1990'larda yeni ırkçılığı güçlendiren bir işlev görmektedir.⁵⁰⁵

Biyolojik anlamda ırkların var olduğunu geçmişte öne süren kuramlara karşı çıkan günümüzün ırkçılık karşıtları ırklarla ilgili biyolojik kuramı sürekli olarak suçlarken ırkçılar ise, bugün yalnızca kültürden söz etmektedirler. Farklılık hakkı ve mutlak farklılık, artık yeni ırkçı ideolojinin temellerini oluşturan olgular haline gelmiştir.⁵⁰⁶ Çağdaş yeni ırkçı söylemde, uzlaşmaz ya da eşitsiz olarak ilan edilen şey artık ırklar değil; adetler, inançlar ve uygarlıklardır. Sözü edilen şey kültür çatışmasıdır ve reddedilen şey, siyah ya da sarı insan değil; mutfaklar, kokular, ibadetler, sesler, kısacası ötekilerin alışkanlıklarıdır.⁵⁰⁷ Başka bir deyişle, yeni ırkçılık anlayışında baskın tema biyolojik soyaçekim değil, kültürel farklılıkların aşılamazlığının kabul edildiği bir ırkçılıktır, bu ırkçılık türü, bazı grup ya da halkların diğerlerine üstünlüğünün değil, ama "sadece" sınırların kaldırılmasının sakıncası, hayat tarzlarının ve geleneklerin bağdaşmazlığının savunulduğu farkçı bir ırkçılıktır.⁵⁰⁸ Bu açıdan baktığımızda, ırkçı Fransız lider Le Pen'in başkanı olduğu Fransız Ulusal Cephesi'nin başlıca

⁵⁰⁴ İrem, Postmodernizm, s. 20.

⁵⁰⁵ Pierre-André Taguieff, "From Race to Culture, The New Right's View of European Identity", **Telos**, 1993, ss. 101-102

⁵⁰⁶ Schnapper, Öteki ile İlişki, s. 520.

⁵⁰⁷ Bourse, ss. 24-25.

⁵⁰⁸ Etienne Balibar, "Bir Yeni Irkçılık Var mı?", **İrk, Ulus, Sınıf; Belirsiz Kimlikler**, (Ed: Etienne Balibar ve İmmanuel Wallerstein), çev. Nazlı Ökten, Metis, İstanbul, 2000, (Yeni Irkçılık), s. 30.

sloganının “*droit de difference*” yani “farklı olma hakkı” olması dikkat çekicidir.⁵⁰⁹ Böylece, paradoksal olarak, bu ırkçılığın ve yabancı düşmanlığının yandaşları, örneğin, yabancılara geri gönderilmesini ve “Fransa Fransızlarıdır” savını daha iyi öne sürebilmek için artık bu “farklılık hakkı” adına militanlaşmışlardır.⁵¹⁰

Balibar, 1990’lardan sonra ortaya çıktığı söylenen kültürel ırkçılık ya da “yeni ırkçılık”ın hep var olduğunu söylemekte ve bunun prototipi olarak da antisemitizmi göstermektedir. “Aydınlanma çağı Avrupası’nda ve Engizisyon İspanyası’nın dinsel Yahudi düşmanlığına getirdiği devletçi ve milliyetçi sapmadan bu yana belirginleşmeye başlayan modern antisemitizm, daha o zamandan, “kültürcü” bir ırkçılıktır.”⁵¹¹ Çünkü Yahudiler’i farklı kılan ne fiziksel özellikleri ne de soyağaçlarıydı; Yahudiler’in modern Avrupa’daki nüfusun geri kalanından farklılıkları belli antropoformik ölçümlerle anlaşılamazdı, fakat onlar düşmandılar, çünkü kendilerine özgü düşünme ve davranma şekilleri vardı. Bu nedenledir ki, Nazi girişimi çoğunlukla, Yahudiler’in fiili “insan altı” durumu karşısındaki bir girişim olarak değil, onları “insan-altı” duruma indirme girişimi olarak kabul edilir. Bu yüzden de köleleştirme ile yetinmeyerek yok etmeyle sonuçlanmıştır.⁵¹² Bu çerçevede, kültürel ırkçılığın yeni bir şey olmadığı kabulünden hareketle, çokkültürcülük ile ortaya çıkan bu ırkçılık türünü Sara Ahmed, örtük ırkçılık ya da medeni ırkçılık olarak adlandırarak, “çokkültürcülük çeşitli ırkçılık, şiddet, eşitsizlik biçimlerini gizleyen bir fantazidir” yorumunda bulunmuştur.⁵¹³

Böyle bir fantazide, ırkçılık “resmen yasaklanır”. Bu doğrudur. Irkların eşitliğini, hoşgörüyü ve çeşitliliği savunmamız “icap eder”; başkalarına olan nefretimizi ifade etmemize ya da ırkçı nefreti körüklememize “müsaade” edilmez. Ben ırkçılık üzerindeki bu yasağın muhayyel olduğunu, ırkçılığın her gün karşımıza çıkan biçimlerini gizlediğini ve ırkçılığa dönük belirgin bir arzuyu beraberinde getirdiğini düşünüyorum. Bu yasak daha ziyade, “kendimizi” ırkçılığın ötesinde, hiç de ırkçı olmayan makbul

⁵⁰⁹ Jonathan Marcuse, **The National Front and French Politics**, Macmillan, London, 1995, s. 22.

⁵¹⁰ Bourse, s. 25.

⁵¹¹ Balibar, Yeni Irkçılık, s. 34.

⁵¹² Balibar, Yeni Irkçılık, s. 34.

⁵¹³ Ahmed,.

vatandaşlar olarak hayal etmenin bir yoludur. Irkçılığın tam orada olduğunu söylediğimizde – “işte tam, orda, ırkçının bedeninde”- medeni ırkçılık diyebileceğimiz diğer ırkçılık biçimleri adlandırılmadan kalır. Hatta ırkçılığa yönelik arzusunun, adlandırılmamış olması sayesinde yahut nezaket kisvesi altında işleyerek güç biriktiren daha yaygın bir adlandırılmamış ırkçılığın ifadesi olduğunu bile söyleyebiliriz.”⁵¹⁴

Zizek, bu durumu en iyi şekilde 2002 yılında Fransa’da yapılan ve Jean Marine Le Pen’in ikinci tura kaldığı cumhurbaşkanlığı seçiminin örneklendirdiğini ifade etmiştir. Seçimlerde Le Pen’in ikinci tura kalmasıyla oluşan ırkçı ve şovenist tehdide karşı Fransa’nın tamamının Jacques Chirac’ın etrafında kenetlenmiş ve Chirac %80 gibi ezici bir çoğunluğun oyuyla yeniden seçilmiştir.⁵¹⁵ “Fransızların sergilediği bu ırkçılık karşıtlığı ile herkes oldukça iyi hissetmişti kendini, herkes pek tabii Le Pen’den “nefret etmeye bayılıyordu”; ırkçılığı ona ve partisine tahsis etmek suretiyle genel “medeni ırkçılık” görünmez kılınmıştı.”⁵¹⁶

Çokkültürcülük yaklaşımına yönelik en yaygın eleştirilerden bir diğeri ise, kültürel özcülüğe yol açan bir yaklaşım olmasıdır. Kymlicka, yeni ırkçılığın çokkültürcü yaklaşıma bu kadar kolay eklemelenmesinin birinci nedeni olarak kültürel göreceliliği gösterirken, ikinci neden olarak çokkültürcülüğe özgü gizli özcülüğü göstermektedir.⁵¹⁷ Sosyal kimliğin belirleyicisi olarak etniklik, dil, tarih ve köken ortaklığına dayandırılıp, tarih içinde hiç değişmeyen veya değiştiği halde o topluluğu o topluluk olmaktan çıkaracağı varsayılan bazı değerler çerçevesinde tanımlandığı sürece özcü bir niteliğe sahip olacaktır.⁵¹⁸ Çokkültürcü yaklaşıma yönelik bu eleştiri, hem liberal hem de cemaatçi çokkültürcü yaklaşımının her ikisinin de değişik ölçülerde bu kültürcü eğilimi barındırdıklarından hareketle her iki cereyanın da eleştirilme nedenlerinden biridir. Bu bağlamda, çokkültürcülük kuramcıları kültürleri, neredeyse yaşayan bir organizma imgesiyle şekillenen, kendi varlığı olan, organik, homojen ve tutarlı bir bütün olarak

⁵¹⁴ Ahmed,.

⁵¹⁵ Zizek, Ahir, s. 74.

⁵¹⁶ Zizek, Ahir, s. 74.

⁵¹⁷ İrem, Postmodernizm, s. 27-28.

⁵¹⁸ İrem, Postmodernizm, s. 28.

sunma eğilimindedir.⁵¹⁹ Kültürü yaşayan organizmalar gibi düşünmek, bizi bir kültürün ölmesi ya da hayatta kalması gerektiğini söylememize neden olan biyoloji mantığına dayalı bir bakış açısına sürükler ve bu tutum kültüre özcü bir bakış açısıyla yaklaşma sonucunu doğurmaktadır.⁵²⁰ Çokkültürlülük kuramlarında iz bırakmış olan bu özcü yaklaşım, kültürlerin yaşayan varlıkların imgesinde bir özü, bir karakteri hatta bir ruhu olduğu düşüncesine gönderme yapmaktadır. Kültürün bu şekilde kişileştirilmesi çokkültürcü argümanların, doğadaki bitkiler, hayvanlar ya da insanlar gibi kültürlerin de kendilerine özgü bir değeri olduğunu savunan bir versiyonuna temel oluşturmaktadır. Ancak bu organik metaforun sınırları çok çabuk ortaya çıkmaktadır. Kültür, homojen ve tutarlı bir bütün oluşturmamakta ve bu nedenle temsil ettiği bireylerin ve toplumsal çerçevenin dışında anlaşılamamaktadır.⁵²¹

Çokkültürcülüğün asıl iddiası kültürel engelleri ortadan kaldırmak olmasına rağmen, çokkültürcülük, kültürel sınırları yeniden çizip doğadan kaynaklanıyormuşçasına sabitlemektedir.⁵²² Bu bağlamda, Taylor'un çokkültürlülük politikasının içermesi gerektiğini söylediği tanınma politikası da gerçekte kültürel geleneklerin sürekliliğini varsayan bir yaklaşımdır. Hâlbuki “kültürler” bu türden bir sabitlikten yoksundur. Kültürcülüğe özgü statik bakış açısının aksine kültürler tanımları değişmeyen bütünler oluşturmazlar, belirgin nitelikleri hareket ve değişimdir. Yaşamaya devam etmelerini sağlayan saflık ve sahicilikten ziyade bu evrim geçirme ve adapte olma kapasitesidir. Kültürel temas durumlarında ödünç alma, değiş tokuş etme ve melezleştirme süreçleri ortaya çıktığında bu dönüşümlerin arkasındaki itici güç dışsal olabilir. Göç gibi yeni toplumsal bağlar içinde yer aldığında kültürler aynen yeniden üretilmezler.⁵²³ Kültür konusunu benzer bir yaklaşım ile ele alan Ayhan Kaya'ya göre, “Kültür tözü olan ve her koşulda, zaman içinde değişmeyen

⁵¹⁹ Doytcheva, ss. 118-119.

⁵²⁰ Baumann, s. 116.

⁵²¹ Doytcheva, s. 120.

⁵²² Bauman, Müphemlik, s. 124.

⁵²³ Doytcheva, s. 119.

primordial⁵²⁴ bir oluşum değildir; kültür, her zaman ve her koşulda değişen, yeniden üretilen ve durağan olmayan dinamik bir toplumsal tasarımdır.”⁵²⁵

Kültürel değişimi sadece dışsal değil, aynı zamanda arzulanmayan bir olgu olarak da tanımlayan çokkültürcülük, değişim içinde etnik kültürün özgüllüğünü kaybedebileceği varsayımından hareketle, herhangi bir etnik topluluğu tanımlayan kimlik göstergelerinin gerekirse devlet müdahalesiyle korunmasını da öngörmektedir.⁵²⁶ Almanya veya herhangi bir Batı Avrupa ülkesi gibi farklı bir toplumsal yapıda yaşayan diasporik grupların içinde bulundukları ve maruz kaldıkları şartlardan hareketle üretecekleri kültürel kimlikler, hiç şüphesiz anavatanda kalmaları durumunda üretecekleri kültürel kimliklerden farklı olacaktır.⁵²⁷ Bu bağlamda, çokkültürlülük kuramlarının kültürü sabit, değişmez bir kategori olarak algılamalarının aksine kültür değişen ve toplumsal bağlam içinde yeniden şekillenen bir olgudur.

Çokkültürcülük yaklaşımına kuramsal çerçevede yapılan en önemli eleştirilerden biri de, gönüllülük esası ile topluma göç etmiş gruplara özel haklar verilmesinden kaçınmaktır. Liberallere göre ulusal azınlıkların, ulusal haklar talep etmelerinin meşru bir zemini vardır fakat göçmenlerin böyle bir hakları yoktur. Liberallere göre göçmenler onlardan beklenen davranışın bütünleşme olduğunu bilerek ana ülkeye gelmişlerdir. Kendi ülkelerini ve kültürlerini gönüllü olarak terk edip ana ülkeye geldikleri için ulusal kimlikleri ve beraberinde getirdiği ulusal haklarından feragat etmişlerdir.⁵²⁸ Kymlicka, Amerikan hükümetinin (ya da öteki batı demokrasilerinin) göçmenlere ulusal haklar vermek istememesinin yerinde bir davranış olduğunu söyler. Çünkü göçmenler kendi kültürlerini terk etmiş, köklerinden kendileri kopmuşlardır ve başka bir ülkeye gelmeyi kendileri gönüllü olarak tercih etmişlerdir. Aynı şekilde Kymlicka, göçmenlerin ana kültürleriyle kalıp göçmeme gibi bir seçenekleri olduğu sürece ana ülkenin

⁵²⁴ Primordial: Tarih boyunca varolan ve değişmeden varlığını sürdüren.

⁵²⁵ Kaya, Modern Kültür, s. 1.

⁵²⁶ Albert W. Musschenga, “Intrinsic Value as a Reason for the Preservation of Cultures”, **Ethical Theory and Moral Practice**, Cilt: 1, 1998, ss. 201-225.

⁵²⁷ Kaya, Modern Kültür, s. 2.

⁵²⁸ Kymlicka, Çokkültürlü Yurttaşlık, s. 111.

bütünleşme beklentisinin haksız olmadığını düşünmektedir.⁵²⁹ Kymlicka, bu gibi nedenlerle göçmenlerin kültürlerini koruma haklarını kullanamayacaklarını ve dolayısıyla bu hakkı istemekten kaçınmaları gerektiğini söylemekle yetinmez, göçmenlerin aslında asıl ülkelerini terk ederek bu haktan gönül rızasıyla vazgeçmiş oldukları şeklindeki ilginç savı da ortaya atar. Asıl ülkeleri, göçmenlerin kültürlerinin evidir ve bunu terk etmek göç ettikleri ülkenin kültürüne göre yaşamayı seçtikleri anlamına gelmektedir.⁵³⁰ Kymlicka bu savı ile göçmenler ve vatandaşlar arasında net bir ayrım yapmaktadır. Fakat göçmenler misafirler değil, yerleşmeye gelen insanlardır. Dolayısıyla diğer vatandaşlardan farklı değildirler ve aynı kültürel ve diğer taleplerde bulunma hakları vardır.⁵³¹

Çokkültürcülük kuramı bağlamında oldukça sınırlı sayıda azınlık grubuna verilmesi gereken haklar açısından bakıldığında, Avrupa'daki misafir işçiler ve göçmenlerin durumu da özellikle tartışmalı hale gelmektedir. Avrupa'ya göç, özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupalı pek çok ülkenin gelişen ekonomileri nedeniyle ortaya çıkan işgücü ihtiyacını gidermek amacıyla vasıfsız işgücü talepleri nedeniyle gerçekleşmiştir. Bu bağlamda Avrupa'ya gerçekleşen göçün arz-talep eksenine bağlı olarak geliştiği söylenebilir ve bu durumda, gönüllü göçün gönüllü talep nedeniyle gerçekleştiği göz önünde bulundurulacak olursa, Kymlicka'nın "gönüllülük" savı sarsılmaya mahkûm olduğu görülecektir.⁵³² Yanı sıra Kymlicka'nın "gönüllülük" savının bünyesinde barındırdığı bir başka sorun ise, göçmen çocuklarının hakları konusuna hiç değinmemesidir. Ülkeye göç eden ebeveynlerin gönüllü olarak göç ettikleri ve bu nedenle herhangi bir hak talebinde bulunmamaları gerektiği savı kabul edilse bile, göç edilen topraklarda doğan çocukların rızalarının alınmaması konusunun nasıl üstesinden gelinecektir? Bu çocuklar her ne kadar ikinci ya da üçüncü kuşak göçmenler olarak adlandırılırsalar da, bu çocuklar için göçmen kavramının kullanılması sorunludur. Çünkü bu çocuklar herhangi bir yerden

⁵²⁹ Kymlicka, Çokkültürlü Yurttaşlık, ss. 156-157.

⁵³⁰ Parekh, s. 133.

⁵³¹ Parekh, s. 133.

⁵³² Ongur, s. 75.

göç etmemiştir ve çoğu doğdukları ülkeyi anavatan olarak bilir. Bu nedenle, göçmenlerin hakları konusunu gönüllülük esası üzerinden ele alan Kymlicka'nın savı göçmen çocukları devreye girdiğinde de sarsılmaya mahkûm olmaktadır. Bu bağlamda, çokkültürcülük tartışmalarının göçmenler üzerinden yapıldığı Avrupa'da, özellikle de Fransa ve Almanya'da göçmenlerin hakları konusuna baktığımızda, bu iki ülkenin mülteciler veya misafir işçiler gibi gönüllü göçmenlere özel haklar tanımaktan kaçınan Kymlicka'nın çokkültürlü vatandaşlık kuramının gerçek hayata birebir yansıtıldığı örnekler olduğu söylenebilir.⁵³³ Bu durumda, göçmenlerin hakları bağlamında baktığımızda, genel olarak çokkültürcülük tartışmalarının göçmenler üzerinden yapıldığı bu iki ülkede çokkültürcülüğün başarısız olmaktan öte başarılı olduğu bile söylenebilir.

Çokkültürcülüğe yönelik tüm bu eleştiriler, son yıllarda yaygınlık kazanan çokkültürcü yaklaşımın hem teorik olarak hem de Avrupa'da başarısız olduğu yönündeki söylemlerin gerekçeleri olarak gösterilmektedir. Fakat bu görüşün aksine Kymlicka, bu konuya farklı bir perspektiften yaklaşarak, konuyu Kanada örneğinden hareketle açıklama yoluna gitmektedir. Kanada göçmen kökenli etnik gruplara karşı resmi bir çokkültürlülük politikası benimseyen ilk Batılı ülke ve anayasasında çokkültürcülüğü yücelten tek ülkedir. Eğer çokkültürlülük politikalarının ters ya da istenmeyen etkileri olursa, bu etkiler ilk ve en net olarak Kanada'da görülecektir.⁵³⁴ Günümüzde, Kanada'nın çokkültürcülüğün başarılı bir örneğini temsil ettiği konusunda yaygın bir kanı vardır. Kanada'da neredeyse tüm politik elitler ve Kanadalıların büyük bir çoğunluğu çokkültürcülüğü desteklemektedir. Hatta 1999'da yapılan bir ankete göre Kanadalıların %75'inin "bizim çokkültürlü ve çokkültürcü yapımız bizi Kanadalı yapan en önemli parçamızdır" fikrinde birleştikleri görülmüştür.⁵³⁵ Kırk yıldır inanılmaz derecede hızlı demokratik gelişmeler Kanada'yı, özellikle de onun büyük şehirlerini dönüştürmüştür. Avrupa'da,

⁵³³ Ongur, s. 75.

⁵³⁴ Will Kymlicka, "Multiculturalism: Success, Failure, and the Future", **Migration Policy Institute**, Washington DC, 2012, (Multiculturalism: Success), s. 12.

⁵³⁵ Geißler,.

benzer değişiklikler orada çokkültürlülük kavramını lekeleyen ayaklanmalar ve kültürel gerilimlerle sonuçlanırken, Kanada’da bu değişiklikler, birçok meydan okuma olmasına rağmen, barışçıl, verimli ve olumlu bir şekilde sonuçlanmıştır. Bu bağlamda, Kanada için “çokkültürcülük çözümün bir parçasıydı, problem değil.”⁵³⁶

Bu durum kaçınılmaz olarak şu soruyu da akla getirmektedir: Çokkültürcülük tüm bu sorunları bünyesinde barındıran bir yaklaşımsa Kanada’da nasıl başarılı olabiliyor?⁵³⁷ Bu bağlamda, Kanada’nın bu konudaki başarısı dikkate alındığında, çokkültürcülüğe yönelik olarak yukarıda ifade edilen tüm eleştiriler her ne kadar çokkültürcülüğün sorunları açısından önemli perspektifler sunsa da, Avrupa’daki durumun çokkültürcülüğün başarısızlığı ile ilgi olmayıp Avrupa’ya çokkültürcü bir toplum yaklaşımının uyarlanamamasının bir sonucu olduğu yorumu yapılabilir. Yanı sıra, Avrupa’daki pek çok ülkenin çokkültürcü olup olmadığı konusu bile tartışmalıyken ya da aktif bir çokkültürcü yaklaşım sergiledikleri bile söylenemezken bu ülkelerin liderlerinin bile ülkelerinde çokkültürlülüğün başarısız olduğunu ve hatta öldüğünü söylemeleri ironik bir durum ortaya çıkarmaktadır. Irene Bloemraad’ın Avrupa’daki ülkelerin çokkültürcü olup olmamaları ile ilgili olarak söyledikleri bize bu konu hakkında önemli bir perspektif sunmaktadır. Ona göre, sosyal bilimciler, bir toplumdaki kamu politikalarının sayısını ve içeriğini ve kültürel tanınma ve uyum çerçevesindeki hükümet beyanlarını inceleyerek belirli bir toplumun çokkültürcü olup olmadığını ölçebilirler.⁵³⁸ Bu çerçevede, Fransa ve Almanya’da çokkültürcü politikaların ölçülebilirliğini göstermek için, Kymlicka, Banting, Johnston ve Soroka tarafından 2006 yılında “Çokkültürcü Politikalar Refah Devletini Aşındırır Mı? DeneySEL Bir

⁵³⁶ Irene Bloemraad, “Multiculturalism has been Canada’s Solution, not its Problem”, **The Globe and Mail**, 28.10.2010, www.theglobeandmail.com › Commentary, (20.12.2012).

⁵³⁷ Kanada’da çokkültürcülük uygulamaları ve başarısı konusunda daha fazla bilgi için bkz; Keith Banting and Will Kymlicka, “Is There Really a Backlash Against Multiculturalism Policies? New Evidence from the Multiculturalism Policy Index” **GRITIM**, Sayı: 14, Sonbahar, (Backlash Against), 2012. ve Erin Tolly, “Multiculturalism Policy Index: Immigrant Minority Policies”, School of Policy Studies, Queen’s University at Kingston, Canada, (Policy Index), 2011.

⁵³⁸ Bloemraad,.

Analiz”⁵³⁹ ismiyle yayınlanan bir çalışma ve Erin Tolly tarafından 2011 yılında 21 ülkeyi kapsayan “Göçmen Azınlıklara Yönelik Çokkültürcü Politikalar İndeksi”⁵⁴⁰ ismiyle yayınlanan başka bir çalışma, bize birçok Avrupa ülkesinin çokkültürcü yaklaşımı ne derece benimsediği hakkında kapsamlı bilgiler vermektedir. 2006 yılında Kymlicka ve diğerleri tarafından hazırlanan çalışmada ülkelerin çokkültürcülüğe yönelik politikaları 1980 ve 2000 tarihleri temel alınarak oluşturulmuşken, ikinci çalışmada 1980 ve 2010 yılları arasındaki uygulamalar temel alınmıştır. Aslında Tolly’nin çalışması Kymlicka ve diğerleri tarafından 2006 yılında yapılan çalışmanın bir parçası olarak hazırlanmıştır ve ilk çalışmada yer almayan 2000 ve 2010 yılı arasındaki süreç çalışmaya dâhil edilmiştir. Bu bağlamda her iki çalışmada da ülkelerin çokkültürcü olup olmadığını ölçmek için aynı başlıklardan oluşan sekiz göstergedenden⁵⁴¹ yola çıkılmıştır. Bunlar:⁵⁴²

1. Merkezi veya yerel düzeyde ve belediye düzeyinde çokkültürlülüğün Anayasal, yasal veya parlamentolarca onaylanması ve etnik topluluklara danışılarak bu politikaların uygulanabilmesi için bir hükümet bakanlığı, sekreteryaya veya danışma kurulunun oluşturulması;

2. Okul müfredatında çokkültürcülüğün benimsenmesi;⁵⁴³

3. Medyada ve lisansların verilmesinde temsiliyet konusunda hassasiyet oluşturulması;

⁵³⁹Keith Banting, Will Kymlicka, Richard Johnston and Stuart Soroka, “Do Multiculturalism Policies Erode the Welfare State? An Empirical Analysis”, **Multiculturalism and the Welfare State: Recognition and Redistribution in Advanced Democracies**, (Ed. Keith Banting and Will Kymlicka), Oxford University Press, Oxford, (An Empirical Analysis), 2006.

⁵⁴⁰ Erin Tolly, Policy Index.

⁵⁴¹ Her bir gösterge, politik döküman, program rehberleri, mevzuat, hükümet haber bültenleri ve ikincil kaynaklar, göstergelerdeki standartları karşılayan veya aşan bir ülkenin kapsamlı bir şekilde değerlendirilerek incelenmiştir. Her bir gösterge için ölçülebilir bir puanlama sistemi oluşturulmuş, bununla birlikte nitel bir değerlendirme ve ilgili kanıt ile desteklenmiştir.

⁵⁴² Keith Banting ve diğerleri, An Empirical Analysis, s. 58.; Erin Tolly, Policy Index, ss. 5-6. ; Keith Banting and Will Kymlicka, Backlash Against, s.11.

⁵⁴³ Göçmen kültürleri ile ilgili eğitim politikalarının tamamı çokkültürcü eğitim politikaları olarak nitelendirilmemektedir. Örneğin, Almanya’da, Türk misafir-işçi çocuklarını (Onlar Almanya’da doğmuş olsa bile, onların gerçekten Almanya’nın bir parçası olduğu düşünülmez) ülkelerine geri döndüklerinde zorluk yaşamamaları için hazırlama amaçlı özel eğitim düzenlemeleri mevcuttur (Schönwälder 2010, s. 160). Yani “hazırlamacı eğitim” açık bir şekilde bizim anladığımız “çokkültürcü eğitim” anlayışından farklıdır ve biz bunu çokkültürcü eğitim politikası olarak nitelendirmiyoruz. Bize göre çokkültürlü politikalar, toplumun bir gerçeği olarak etnik çeşitliliği tanımayı ve yerleştirmeyi amaçlayan politikalar, etnik grupları ayrılmaya cesaretlendirmeyi amaçlayan politikalar değil.

4. Kültürü yansıtan elbiseler konusunda muafiyet (davalar ve yasalar aracılığıyla);

5. Çifte vatandaşlığa izin verme;

6. Etnik grupların örgütlerinin ve onların aktivitelerinin kamu tarafından finanse edilmesi;

7. İki dilde eğitim ve anadilin öğretilmesinin kamu tarafından finanse edilmesi;

8. Dezavantajlı göçmen gruplar için pozitif ayrımcılık;⁵⁴⁴

Yukarıda değinilen sekiz göstergeden hareket edilerek Batılı ülkelerin çokkültürcü yaklaşımı ne derece benimsedikleri ölçülürken⁵⁴⁵ üç etnik grup sınıflandırılmasından yola çıkılmıştır. Bunlar: Göçmenler, ulusal azınlıklar ve yerli azınlıklardır. Bu bağlamda çalışmada genel olarak Avrupa ve özelde de Fransa ve Almanya'daki çokkültürcülük tartışmalarına odaklanılmıştır. Bu ülkelerde çokkültürcülük tartışmaları genelde göçmenler üzerinden yapıldığından göçmenler temel alınarak yapılan çokkültürlülük politikası indeksi sonuçlarına göre, Almanya, Fransa, Danimarka, Avusturya, İtalya, Portekiz, İspanya, Finlandiya ve Norveç zayıf çokkültürcü; İsveç, Hollanda, İngiltere, Yeni Zelanda ve ABD ılımlı çokkültürcü ve Avustralya ve Kanada güçlü çokkültürcü ülkeler olarak sınıflandırılmıştır.⁵⁴⁶ Kanada modeli en iyi “çokkültürcü entegrasyon” modeli olarak tarif edilir. Kaynaşma rejiminin çokkültürcülük bileşeni oldukça kapsamlıdır ve indeksteki birçok unsuru yansıtmaktadır: Anayasada, mevzuatta ve okul müfredatlarında kültürel çeşitliliğin Kanada yaşamının temel özelliği olarak tanınması, yayıncıların programlarında kültürel çeşitliliği yansıtacak şekilde yayın yapmaları, resmi kılık kıyafet yönetmeliğinden muafiyet, çifte vatandaşlığın kabulü, etnik gruplara verilen

⁵⁴⁴ Bu sekiz başlığın indeks içine alınma sebepleri için bkz. Çokkültürcülük Politikaları İndeksi, www.queensu.ca/mcp.

⁵⁴⁵ Ülkelerin çokkültürcü olup olmadıklarını ölçebilmek için 1’den 8’e kadar bir puanlama sistemi oluşturulmuştur. Bu puanlama sistemine göre, 6,0-8,0 arası güçlü (strong) çokkültürcü, 3,0-5,5 arası ılımlı (modest) çokkültürcü, 3,0’ın altı ise, zayıf (weak) çokkültürcü ülkeler olarak sınıflandırılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Keith Banting, Will Kymlicka ve diğerleri, *An Empirical Analysis*, s. 58.

⁵⁴⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: Keith Banting, Will Kymlicka ve diğerleri, *An Empirical Analysis*, s. 54.; Keith Banting and Will Kymlicka, *Backlash Against*, s. 23.; Erin Tolly, *Policy Index*, s. 3.

bağışlar ve dezavantajlı durumda olan göçmen grupları için pozitif ayrımcılık (Kanada’da “iş hakkaniyeti”).⁵⁴⁷ Diğer Batı demokrasileriyle kıyaslandığında, Kanada’daki göçmenlerin vatandaş olmaları, oy vermeleri ve aday olmaları ve seçilmeleri kısmen Kanada’daki seçmenlerin bu tür adaylara karşı ayrımcılık yapmamalarından dolayı daha olasıdır. Batılı muadilleriyle karşılaştırıldıklarında, göçmenlerin çocuklarının eğitimlerinin neticeleri daha iyidir ve bütün Batı toplumlarındaki göçmenler becerilerini işe çevirmede “etnik cezalandırmadan” muzdarip olsalar da, bu etnik cezalandırmanın boyutu Kanada’da en düşük seviyededir. Batı demokrasileriyle mukayese edildiklerinde, Kanadalıların göçün faydalı olduğunu söylemeleri daha muhtemel ve Müslümanlar hakkında önyargılı fikirlerinin olma olasılığı daha düşüktür. Diğer ülkelerde etnik çeşitliliğin güven ve sosyal kapital seviyelerini aşındırdığı görülse de, bu bağlamda bir “Kanada istisnasından” söz etmek mümkündür.⁵⁴⁸

Ayrıca, yukarıda ele alınan göstergelerden hareket edilerek ulaşılan sonuçlar, Avrupa’da retorik düzeyinde çokkültürcülüğün başarısızlığını ilan edenlerin yalnızca çokkültürcülük politikalarını benimseyen ülkelerle sınırlı olmadığı da görülmüştür. Söz konusu göstergeler sonucunda görülmüştür ki, Avrupa’daki pek çok ülkede çokkültürcü yaklaşım kayda değer oranda denenmemiştir. Özellikle de göstergelere bakıldığında Fransa ve Almanya’nın çokkültürcü yaklaşımı benimseme konusunda en zayıf olan ülkeler arasında olduğu görülmüştür.⁵⁴⁹ Bloemraad’ın ifadesiyle, Almanya çokkültürcü bir toplum değildir ve hiç olmamıştır ve çokkültürcülük Almanya’da başarısız olamaz çünkü hiç denenmemiştir.⁵⁵⁰ Almanya’da Türk konuk işçiler ve diğer göçmenler hiçbir zaman geleceğin vatandaşları olarak görülmemişlerdir ve sadece geçici işçiler olarak görülmüşlerdir. Bu nedenle de entegrasyona yönelik kayda değer girişimlerde bulunulmamıştır. Önemli entegrasyon politikaları olmaması ayrımcılık ihmal etme ve dışlamanın toplumda yerleşmesine neden olmuştur. Örneğin, diğer OECD

⁵⁴⁷ Kymlicka, Multiculturalism: Success, s. 16.

⁵⁴⁸ Kymlicka, Multiculturalism: Success, s. 11.

⁵⁴⁹ Banting, Kymlicka ve Diğerleri, s. 58.

⁵⁵⁰ Bloemraad,.

lkeleri ile karşılaştırıldığında, Almanya’da entegrasyonun önemli bir göstergesi sayılan ikinci kuşak göçmenlerin sosyo-ekonomik gelişimi, çok düşük seviyelerde kalmıştır.⁵⁵¹ Eğer Almanlar şimdi karşılaştıkları sonuçlar hakkında kaygılanıyorlarsa, bu suçlama kesinlikle okkltrllğn altında aranamaz.⁵⁵² Bu nedenle Almanya’da başarısız olanın okkltrllk değil, Almanya’nın len Gastarbeiter (konuk işçi) sistemi olduğu söylenebilir.⁵⁵³

Benzer şekilde Fransa’nın da çokkültürcü yaklaşımı benimseyen bir ülke olma özelliği taşıdığı pek söylenemez. Çünkü resmi olarak okkltrllk politikaları hiç uygulanmamıştır. Tam tersine cumhuriyetçi entegrasyon anlayışı hala siyasi hayatta, kamuoyundaki tartışmalarda ve okuldaki laiklik yasasında olduğu gibi, baskın bir şekilde kendini göstermektedir.⁵⁵⁴ 2004 yılında Fransa’da niversiteler dışındaki tüm okullarda Türban takılması yasaklanmıştır. Yanı sıra Fransa Hükümeti, ülkesinde yaşayan Roman vatandaşları da sınır dışı etmekten çekinmemiştir.

Buradan hareketle, okkltrclk yaklaşımının neredeyse hiç benimsenmediği bu iki ülkenin liderini ülkelerinde çokkültürcülüğün başarısız olduğuna dair bir söylemde bulunmaya iten neden neydi? Bu konuda en yerinde yorumu Mostarom’ın yaptığının görürüz. Mostarom, okkltrclğn başarısızlıkla sulanmasıyla ilgili ilk muhtemel açıklamayı, sahip olunan daha büyük sorunlarla yüzleşmek için çokkültürcülüğün dolaylı bir strateji olarak kullanılmasına dayandırmaktadır.⁵⁵⁵ Bu bağlamda, Avrupa’da aşırı sağcı partiler genellikle göçmen karşıtı yaklaşımlarıyla popülarite kazanmışlardır. Onlar, yabancı kültürel grupların geleneksel kültürel kimliklerini kaybetme korkusundan ve yabancı düşmanlığı duygusundan istifade etmişlerdir. Bu noktada, çokkültürcülüğün ülkelerinde başarısız olduğu söyleminden hareket eden ve göçmenlerin daha fazla entegrasyonunu destekleyen, Fransa ve

⁵⁵¹ Dagmar Sonneck, “Merkel Integration Rhetoric”, **EUCE - York University**, 18.01.2011, euce.apps01.yorku.ca/wp-content/uploads/.../Sonnecken-article.PDF, (20.12.2012).

⁵⁵² Bloemraad,.

⁵⁵³ Sonneck,.

⁵⁵⁴ Doytcheva, s. 77.

⁵⁵⁵ Mostarom,.

Almanya'nın söz konusu liderlerinin, bu söylemleri aracılığıyla aşırı sağ partilerin etki alanlarını sınırlayarak, kendi etki alanlarını genişletme stratejisinden hareket ettikleri söylenebilir. Öyle ki, Sarkozy'nin bu yöndeki söylemleri Fransız Ulusal Cephesi'ne bir meydan okuma olarak değerlendirilmiştir.⁵⁵⁶ Sarkozy'nin Fransa'da çokkültürcülüğün başarısız olması ve İslam ve laiklik üzerine ulusal bir tartışma çağrısında bulunduğu konuşmasında Sarkozy'nin partisinin muhafazakâr tabanını hedefleyerek bu yönde bir konuşma yaptığı yorumları yapılmıştır. Yanı sıra Sarkozy'i bu söylemlerde bulunmaya iten şeyin cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ikinci turunda başa baş olacağını düşündüğü Ulusal Cephe'nin oylarını kendi tarafına çekmek ve solu diskalifiye etmek için Sarkozy tarafından yapılan bir plan olarak yorumlanmıştır.⁵⁵⁷ 2012 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde neredeyse aşırı sağın lideri Le Pen kadar yabancı düşmanı ve İslam karşıtı söylemlerde bulunan Sarkozy'nin göçmen karşıtı topluluğa karşı oynaması bu durumu açıkça göstermektedir.⁵⁵⁸ Benzer bir durum İngiltere için de geçerlidir. İngiltere'de ilk defa bir seçim kampanyasında bu denli göçmen karşıtı söylemler kullanılmıştır. Cameron'un bir yılda topraklarına giren göçmen sayısının 100 binden 10 binlere indirme sözünün⁵⁵⁹ onun oy kazanmasına sebep olduğu yorumları yapılmıştır.

Merkel'in Almanya'da çokkültürcülüğün başarısız olduğuna dair bir söylemde bulunması ile ilgili olarak da benzer bir yorum yapılmış ve Merkel'in dikkati başka yöne çekme çabasında olduğu ifade edilmiştir. Fakat Schönwälder'in dile getirdiği gibi, bu söylem aynı zamanda politik bir amaca hizmet etmektedir: "Hayali bir çokkültürcü geçmiş resmi çizerek, (muhafazakâr politik liderler) kendi politikalarını yenilikçi olarak sunabilirler."⁵⁶⁰ Yanı sıra, bu söylemler ile Merkel'in öncelikle kendi

⁵⁵⁶ Mostarom,.

⁵⁵⁷ Henry Samuel, "Marine Le Pen Would Beat Nicolas Sarkozy'in Presidential Election", **Telegraph**, 07.03.2011, www.telegraph.co.uk › News › World News › Europe › France, (22.12.2012).

⁵⁵⁸ Paul,.

⁵⁵⁹ Bahtiyar Küçük, "Norveç Katliamı: Çokkültürlülüğün Miladı mı?", **Euronews**, 28.07.2011, tr.euronews.com › (24.12.2012).

⁵⁶⁰ Karen Schönwälder, "Germany: Integration Policy and Pluralism in a Self-conscious Country of Immigration", **The Multiculturalism Backlash: European Discourses**,

partisinin muhafazakar tabanını hedeflediği söylenebilir. Nitekim Merkel'in söylemlerinin iktidardaki merkez-sağ koalisyonunun ciddi çatlaklarının genişlemeye devam ettiği ve ülkenin ekonomik büyümesi devam etmesine rağmen Merkel'in hükümetine kamuoyu desteğinin düşüşe geçtiği bir zamana denk gelmesi tesadüf değildir.⁵⁶¹

Ayrıca Avrupa'da bu tür söylemleri analiz edenler ve gözlemleyenler liderlerin söylemlerinin ortak noktasına işaret etmişlerdir. Onlar genellikle İslam ve radikal aşırıcılık arasında ayrım yapmaya özen göstermelerine rağmen Müslüman göçmenler konusundaki endişelerini vurgulamışlardır. Bu bağlamda, Merkel'in ifadelerinin Müslüman göçmenlerle ilgili tartışmaların yapıldığı bir döneme denk gelmesi tesadüf değildir. Sarkozy'nin söylemlerinde Müslüman vatandaşlarla direkt ilişkilendirme daha belirgindir. Sarkozy, "Müslüman vatandaşlarımız da herhangi başka dinden vatandaşlarımız gibi kendi dini pratiklerini yerine getirebilir... Ama bu sadece bir Fransız İslamı şeklinde olabilir, Fransa'da İslam şeklinde değil." Sarkozy'i İslam'a yönelik olarak böyle söylemlerde bulunmaya iten neden neydi? Yavaşlayan bir ekonomi, skandallara eğilimli bir hükümet, seçimlerden 1 yıl önce Sarkozy'nin oy oranının %25'lere kadar düşmesi, Sarkozy'nin böyle bir açıklama yapmasının nedenleri olarak gösterilebilir. Dolayısıyla, Sarkozy'nin suçlu tarafı işaret etmek için bir günah keçisi seçmek istemesinin çok yerinde sebepleri olduğu görülmüştür.⁵⁶²

Avrupa'nın sayısız sosyal sıkıntısının nedeni olarak Avrupa'daki toplumların fiili çokkültürcü yapısı gösterilirken, asıl gerçek inkar edilmektedir. Daha da kötüsü, Merkel, Cameron ve daha açık bir şekilde Sarkozy'nin problemin gerçek kaynağının Müslümanlar olduğu yönündeki açık imaları ile "Avrupa'nın İslam sorunu" için bir örtmece olarak çokkültürcülük yaklaşımını kullandıkları görülmüştür. (kimsenin Avrupa'da

Policies and Practices, (Ed. Steven Vertovec and Susanne Wessendorf), Routledge, London, 2010, s.162.

⁵⁶¹ Bruce Crumley, "Why European Conservatives are Bashing Multiculturalism", **TIME World**, 23.02.2011, world.time.com/.../why-european-conservatives-are-bashing-multicultura..., (24.12.2012).

⁵⁶² Crumley,.

giderek büyüyen Çin topluluklarının görece tecrit olmasını ve Çinlilerin uyum sorununu suçladığı görülmemiştir).⁵⁶³

Liderleri bu söylemlerde bulunmaya yönelten diğer bir etken olarak sosyo-ekonomik faktör gözden kaçırılmamalıdır. Buradan hareketle, 2008 yılından itibaren Avrupa'nın içinde bulunduğu ekonomik krizin de bu tür söylemlerin altında yatan etken olduğu söylenebilir. Çünkü Avrupa'da Kriz dönemlerinde ırkçılık ve yabancı düşmanlığı önemli oranda artış göstermektedir ve bu durumun bir sonucu olarak ırkçılık yanlısı söylemler sağ partilerin programına ve daha genel olarak siyasal söyleme dâhil edilmektedir. Yanı sıra, tarihte birçok kez şahit olduğumuz ekonomik kriz ve çöküntü zamanlarında kurban olarak genellikle ilk olarak göçmenler ve hoşgörü seçilmiştir.⁵⁶⁴ Başka bir deyişle, “kriz ırkçılığı tamamıyla yeni, geçmiş örneği ya da kökenleri olmayan bir şey değildir. Fakat bazı hoşgörüsüzlük eşiklerinin aşılmasıdır.” Bu bağlamda, basit bir şekilde hoşgörü eksikliği olarak başlayan bir şey çabucak daha tehlikeli bir duruma dönüşebilir ve yabancı düşmanlığının tohumları bir kere ekildiği zaman onları tekrar ortadan kaldırmak oldukça zordur.⁵⁶⁵ Böyle dönemlerde bir göçmen sorunu olduğu ve göçmenlerin varlığının sorun oluşturduğu şeklindeki açıklamalar genel kabul görmektedir. Ayrıca bu açıklamaların nedeni ister işsizlik, ister yerleşim, sosyal sigorta, okullaşma, halk sağlığı, adetler, isterse suç eylemleri olsun, tüm toplumsal “sorunların “göçmenlerin” varlığı olgusundan çıkan ya da en azından bununla daha vahim hale gelen sorunlara dönüştüğü sonucu çıkarılmaktadır. Böylece göçün azaltılmasının ve mümkünse kaldırılmasının –pratikte, tabii ki en “can sıkıcı”, en az “kabul edilebilir” ya da en az “asimile edilebilir”, en az “işe yarar” olanlardan başlayarak mümkün olduğu kadar çok göçmenin dışarı atılmasının- toplumsal sorunların çözülmesine olanak sağlayacağı⁵⁶⁶

⁵⁶³ Crumley,.

⁵⁶⁴ Paul,.

⁵⁶⁵ Paul,.

⁵⁶⁶ Göçmenler Sosyal Güvenlik kaynaklarına yük olmamakta, tersine bunları beslemektedir; toplu halde geri gönderilmeleri hiçbir iş alanı yaratmayacak, hatta bazı iktisadi sektörlerin istikrarını bozarak iş alanlarını ortadan kaldıracaktır. Bkz; Etienne Balibar, “ Irkçılık ve Kriz”, **İrk, Ulus, Sınıf; Belirsiz Kimlikler**, (Ed. Etienne Balibar ve İmmanuel Wallerstein), çev. Nazlı Ökten, Metis, İstanbul, 2000, s. 274.

ya da en azından çözüm yolunda bir engeli ortadan kaldıracakı düşüncesi yayılmaktadır.⁵⁶⁷ Bu tarzda yaygın bir algının da etkisiyle 2008 krizi sonrasında Avrupa'daki merkez-sağ partilerin liderleri göçmen işçilere karşı koruyucu önlemler almak için pek çok öneride bulunmuşlardır.⁵⁶⁸

Göçmenleri tek ve aynı “sorunun”, tek ve aynı “krizin” görünümüleri olarak düşünmeye iten şey onların bir dizi sorunun hepsinden sorumlu ve bunlara bulaşmış sayılmalarıdır.⁵⁶⁹ Zizek'in ifadesiyle, “Batılı ülkelerde yükselen göçmen karşıtı eğilim ile devam eden finansal kriz arasında bağlantı mevcuttur: Etnik kimliğe sarılmak, şeffaf olmayan finansal tecridin girdabına yakalanma şeklindeki travmatik gerçeğe karşı koruma kalkını görevi görmektedir.”⁵⁷⁰

⁵⁶⁷ Etienne Balibar, “İrkçılık ve Kriz”, **İrk, Ulus, Sınıf; Belirsiz Kimlikler**, (Ed. Etienne Balibar ve İmmanuel Wallerstein), çev. Nazlı Ökten, Metis, İstanbul, 2000, (İrkçılık ve Kriz), s. 274.

⁵⁶⁸ Balibar, İrkçılık ve Kriz, s. 274.

⁵⁶⁹ Balibar, İrkçılık ve Kriz, s. 274.

⁵⁷⁰ Slavoj Zizek, “Avrupa Ne İstiyor? Çokkültürlülük Çıkmazını Aşmak”, **Gerçeğin Günlüğü**, 28.07.2012, gercegingunlugu.blogspot.com/2012/.../avrupa-ne-isti..., (15.01.2013).

SONUÇ

Bu çalışmanın birinci bölümünde öncelikle, tarihsel süreç içinde devletlerin ve toplumların kültürel çeşitliliğe bakış açısı ele alınmıştır. Öncelikle kültürel çeşitliliği algılama biçimleri modern ve postmodern dönem çerçevesinde incelenmiştir. Bu bağlamda 18. ve 19. Yüzyıl Avrupası'nda modern paradigma kendisine Avrupa'da sağlam bir yer bulmuştur. Modern paradigmanın güç aldığı olgular olan akıl ve bilim sayesinde gelişen evrensellik ve ilerleme anlayışı ile kendisini en üstün kültür olarak doğrusal bir tarih algısında en ileri aşamaya yerleştiren Avrupa, diğer kültürler üzerinde bir egemenliğe sahip olmuştur. Diğer taraftan modernitenin en önemli çıktılarında biri olan ulus-devlet örgütlenmesi, içindeki farklı grupları türdeşleştirme yoluna giderken sınırları dışındakileri de ötekileştirmektedir. Ulus-devletin içinde barındırdığı farklı etnik grupları homojenleştirme yoluyla gerçekleştirdiği bu türdeşleştirme işlemi farklı olana hoşgörüsüzlülüğü de beraberinde getirmektedir. Modernitenin farklı olanı hoşgörmeme, dışlama ya da asimilasyonlar yoluyla kendine benzetme, benzetemediğini de soykırımlar yoluyla tamamen yok etme algısı, postmodernite ile birlikte farklı kültürlerin ve ırkların çoğulculuğuna vurgu yapılarak hiçbir kültürün ya da farklılığın diğerinden ayrıcalıklı bir konuma sahip olmadığı, tüm farklılıkların eşit değerde kabul edildiği söyleminden hareket edilerek dönüşüme uğramıştır.

Postmodernite, modernitenin genelleştirici ve bütünleştirici algısına karşı kökten bir eleştiri niteliğindedir. Postmodern dönemde farklılıklara saygı duyulması ve tüm farklılıkların hoşgörülmesi, homojenliğin veya benzerliğin yerine heterojenliğin ya da farklılığın ön plana çıkarılması çokkültürcü anlayışın gelişimi için uygun bir atmosfer sunmuştur. Postmodern dönemin de etkisiyle sıkça anılmaya başlayan çokkültürcülük yaklaşımı, modernitenin görmezden geldiği farklı kültürlerin sırf farklı olmalarından dolayı kamusal alanda varlıklarının kabul edilmesini

vurgulayan bir yaklaşımdır. Bu bağlamda, kültürel çeşitliliğe bakış açısının homojenlikten heterojenliğe, yekpare anlayıştan çoğulcu anlayışa doğru evrilen süreç ve bu sürecin bir sonucu olarak çokkültürcü bir yaklaşımın yaygınlık kazanmasında etkili olan unsurlar çalışmanın birinci bölümünde ele alınmıştır.

1970'lerden sonra yaygınlık kazanan çokkültürcü yaklaşım ilk olarak, özellikle Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi önemli oranda göç dalgaları sonucunda oluşan ülkelerin ve ardından Amerika Birleşik Devletleri'nin ülkelerindeki göçmenlerin farklılıklarını görmezden gelmek yerine, farklı kültürel grupların sırf bu farklılıkları yoluyla tanınmasını sağlayan bir politika girişimi olarak ortaya çıkmıştır. Kanada Hükümeti, 1971 yılında çokkültürlülük politikasını uygulamaya koymuştur. Bu ülkeyi daha sonra ABD, Büyük Britanya ve Yeni Zelanda izlemiştir. 1975 yılından sonra ise çokkültürcü yaklaşım Avrupalı ülkeler tarafından benimsenmeye başlanmıştır. Özellikle, II. Dünya Savaşı'ndan sonra önemli göç akınları ile karşılaşan Fransa ve Almanya gibi bazı Avrupa ülkeleri, gelen göçmenlerin 1970'lerin sonlarına doğru kalıcı olduklarının anlaşılmasıyla çokkültürcülük kavramını kullanmaya başlamışlardır.

Günümüzde farklı kültürel grupların barış içinde bir arada yaşamasının sağlanabilmesi için çözüm önerisi olarak görülen çokkültürcülük yaklaşımı, son yıllarda özellikle Avrupa'da olumsuz eleştirilere maruz kalmıştır. Avrupa'nın pek çok önde gelen siyasi lideri çokkültürcülüğün ülkelerinde başarısız olduğunu dile getirmişlerdir. Angela Merkel, Nicolas Sarkozy ve David Cameron çokkültürcülüğün başarısızlığını dile getiren siyasi liderlerden bazılarıdır. Bu yönde açıklama yapan liderler sadece bunlarla sınırlı olmamakla birlikte, Avrupa'da çokkültürcülüğün başarısızlığına yönelik tartışmaların artmasında bu kişilerin söylemlerinin özellikle etkili olduğu söylenebilir. Fakat pek çok uluslararası analizci, akademisyen ve eleştirmen liderleri bu söylemlerde bulunmaya iten şeyin ne olduğu ya da ülkelerin iç sorunlarının bu söylemlerde etkili olup olmadığı gibi konularla hiç değinmemişler, genel olarak Avrupa'da çokkültürcülüğün başarısızlığı ve çokkültürcülüğün

kuramsal sorunları çerçevesinde tartışmayı sürdürmüşlerdir. Bu çerçevede, Avrupa’da çokkültürcülük ya da çokkültürcülük kuramının başarısızlığı yönündeki eleştiriler genel olarak, çokkültürcü yaklaşımın gettolaşmaya ya da ayrılmaya yol açması, yeni ırkçılık olarak adlandırılan kültürel ırkçılığın artış göstermesinde yeni bir zemin oluşturması, kültürü değişmez bir şey gibi sunarak kültürel özcü yaklaşıma yol açması, göçmenlerin gönüllü olarak göç ettikleri tezinden hareketle, göçmenlerin birtakım özel haklardan faydalanma taleplerinin olamayacağı gibi belli başlı konular üzerinden yapılmaktadır. Hem teorik hem de pratik açıdan çokkültürcü yaklaşıma yönelik tüm bu eleştiriler yerinde eleştiriler olmasına rağmen çokkültürcülük yaklaşımı ülkeler bazında ele alındığında ortaya farklı sonuçlar çıkmaktadır. Öte yandan tüm bu sorunlara rağmen çokkültürcülük yaklaşımının Kanada’daki başarısı ise ihmal edilmemesi gereken bir gerçeklik olarak ortadadır. Nitekim Kanada hala dünyada çokkültürcü yaklaşımı başarılı bir şekilde uygulayan sadece birkaç ülkeden biridir. Bu bağlamda, çokkültürcü yaklaşım, tüm bu sorunları bünyesinde barındıran bir yaklaşım olsa bile, bu yaklaşımın hala başarılı olduğu yerlerin olduğu gerçeği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu bağlamda, bu çalışma boyunca, çokkültürcülüğün başarısız olduğu yönündeki tartışmaların etkisiyle sorunu yalnızca çokkültürcü yaklaşımda aramak yerine çokkültürcülüğün başarısız olduğunu dile getiren ülkelerin iç sorunlarına da bakılmış ve ironik bir şekilde çokkültürcülüğün “başarısız” olduğu yönünde söylemlerde bulunan bazı ülkelerde aktif bir çokkültürcülük stratejisi uygulandığı bile görülmemiştir. Konumuzun odağını oluşturan ve çokkültürcülüğün başarısız olduğunun dile getirildiği Fransa ve Almanya bu durumun önemli birer örneğini teşkil etmektedir. Bu durumda Kanada çokkültürcü yaklaşımın uygulandığı başarılı bir örnek niteliği taşıırken neden bu yaklaşımın Fransa ve Almanya’da başarılı olamadığı sorusuna kısaca değinecek olursak, Kanada çokkültürcü yaklaşımı uygulamayı kabul eden dünyadaki ilk ülke olmasının yanı sıra bünyesinde barındırdığı çeşitliliği kendisinin varlık koşulu olarak görmektedir. Kanada’nın kültürel çeşitliliğe yönelik politikaları Avrupa’dan ve hatta Amerika’dan bile önemli oranda farklılık

göstermektedir. Amerika'nın çeşitliliğe yönelik politikası genel olarak "eritme potası" yaklaşımından ilham almaktadır. Kanada'danın bünyesinde barındırdığı çeşitliliğe yönelik yaklaşımı ise önemli oranda "salata kâsesi" yaklaşımı çerçevesinde şekillenmektedir. Her iki ülkede çeşitliliğe yaklaşımının ifade edildiği metaforlar, ülkeler arasındaki yaklaşım farkını gözler önüne sermektedir.

Amerika'daki yaklaşımda baskın olan algı Amerika'ya gelmiş farklı kültürden bireylerin eritme potası içine dâhil edilerek zamanla dönüşeceği ve ortaya yeni bir Amerikan kültürünün çıkacağı şeklindeyken, Kanada'da salata kâsesi metaforu ile ifade edilen anlayış daha çok Kanada'ya gelen tüm farklı kültürden bireylerin kendi farklılıklarını koruyarak bir arada yani aynı kâse içinde var olmaları algısını yansıtmaktadır. Kanada örneğinde, farklılıkların dönüştürülerek yeni bir kimliğe bürünmelerini amaçlayan bir algı mevcut değildir. Her kültür kendi özgünlüğünü yitirmek zorunda kalmadan kendi kültürü içinde yaşamını sürdürür. Diğer Taraftan Kanada'nın çokkültürcü yaklaşımı benimseme konusunda en başarılı ülke olmasının belki de en önemli nedeni olarak modern ulus-devlet örgütlenmelerinden farklı olarak iki uluslu (Fransız ve İngiliz) bir yapıya sahip olması gösterilebilir. Çünkü modern ulus devlet her ne kadar farklı kültürel grupları bünyesinde barındırıyor olsa da tek ulus ya da tek millet ideali ile ortak bir dil, kültür, köken ve tarihe gönderme yapılır. Ortak bir kültüre yapılan vurgu ise beraberinde farklı olana tahammülsüzlüğü getirmektedir. Dolayısıyla ulus devletlerde farklı olan ya yok sayılır ya da asimilasyonlar ya da soykırımlar aracılığıyla yok edilir. Bu nedenle Kanada modern ulus devletlerden farklı bir yapılanmaya sahiptir. Kanada toplumunu oluşturan farklılıkların hiçbirisi (yerli Kızılderili kabileler dışında) oranın yerlisi değildir. Dolayısıyla Kanada'da yaşayan hiçbir topluluk diğerlerinden daha çok Kanadalı değildir. Oysa birçok Avrupa ve Asya ülkelerinde farklılıkların her biri ötekilere nazaran tartışmasız bir şekilde tarihsel olarak o ülkenin yerlisidir ve kendisini o ülkenin sahibi olarak görür. Ayrıca Kanada kuruluşundan itibaren sürekli göç alan bir ülke olmuştur ve göçmen toplulukları Kanada'nın kurucu unsurudur. Bu özelliği

nedeniyle Kanada’da egemen bir ulus devlet ideolojisi de gelişmemiştir. Bu nedenle de ulus devletlere özgü bir yaklaşım olan devletin ulusunu inşa etme girişimi Kanada’da yaşanmamıştır. Yanı sıra vatandaşlık bugün Kanada’daki çokkültürcü yaklaşımın en temel öğelerinden biridir ve Kanada, vatandaşlarından “Kanada Vatandaşı” olmanın ötesinde herhangi bir kimlik tanımı talebinde bulunmamaktadır. Kanada’da söz konusu olan durum ortak vatandaşlık çatısı altında tüm farklılıkların bir arada yaşamasıdır. Diğer yandan Fransa ve Almanya’ya baktığımızda, söz konusu ülkeler Kanada’dan çok farklı olarak modern ulus devlet örgütlenmesinin tipik birer örneğini teşkil etmektedirler ve kökleşmiş bir ulus devlet geleneğine sahiptirler. Bu nedenle de bu ülkelerin kurucu ulusları vardır ve farklı kültürleri birleştirici öge olarak Fransızlık ve Almanlık bilinci ön plandadır. Fransızlar ve Almanlar bu ülkelerin yerlileridir ve bu nedenle sonradan ülkeye gelen herkes yabancıdır. Dolayısıyla göçmenler evsahibi ülkenin birer üyesi olarak görülmek yerine yabancılar olarak ötekileştirilmektedir. Kanada’da tek ulusun hâkimiyeti yerine vatandaşlık bilincinin hâkimiyeti mevcuttur ve Kanadalılık vatandaşlık yoluyla kazanılmaktadır. Benzer bir şekilde Fransa’da da vatandaşlık Fransız kimliğinin yerleştirilmesi için araç olarak görülmektedir fakat Fransa’daki durum Kanada’dakinden farklıdır. Fransa’da vatandaşlık rejimi jus soli ilkesine dayanmaktadır. Yani Fransa topraklarında doğan herkes gerekli koşulları sağladığı sürece Fransız vatandaşlığına hak kazanır.

Fakat burada Kanada’dakinden farklı olarak göçmenlere vatandaşlık hakkının verilmesi çokkültürcü bir yaklaşımın benimsenmesinin göstergesi olmaktan ziyade Fransa’ya gelen göçmenlerin ya da yabancıların asimile edilebileceği varsayımından hareket etmektedir. Dolayısıyla Fransa’da etnisite, din ve ırk farklılığı devlet tarafından tanınmamaktadır. Burada göçmenlere ya da yabancılara vatandaşlık statüsünün verilmesi bu grupların birgün Fransız değerlerini benimseyerek asimile olacakları beklentisinin bir sonucudur. Nitekim Fransa’da devrimle gelen cumhuriyetçi gelenek bir ve bölünmez devlet anlayışının temellerini oluşturmaktadır. Bu nedenle Fransa’nın cumhuriyetçi geleneği asimilasyoncu olarak da

adlandırılmaktadır. Fransız sisteminde bireyler vatandaşlığa alınarak asimile edilebilir olarak görülmektedir ve Fransızlık kimliğinin vatandaşlık aracılığı ile yerleştirileceği düşünülmektedir. Dolayısıyla göçmenlerin asimilasyonu toplumsal anlamda Fransızlaşmak yani ayırt edilemeyecek duruma gelmek ile eş anlamlı olarak görülmektedir. Bu nedenle Fransa hiçbir zaman çoğulcu bir toplum olamamıştır ve çokkültürcülük Fransa’da bu tarihsel nedenlerin etkisiyle neredeyse hiçbir zaman hoş karşılanan bir yaklaşım olmamıştır. Çünkü genelde çokkültürcü yaklaşımın Fransız değerlerine ters düştüğü ve ayrılıkçı bir vizyona sahip olduğu görüşü hâkim olmuştur. Almanya’daki duruma bakacak olursak, Alman ulus anlayışının temellerinin etnik aidiyete dayanması Almanya’nın vatandaşlık yaklaşımında jus sanguinis ilkesinin baskın olması ile sonuçlanmıştır. Fransa’nın jus soli sisteminin uzun yıllar Almanya’da kabul edilmemesinin nedeni Almanya’nın asimilasyoncu bir karaktere sahip olmaması ile de ilgilidir. Almanya hiçbir zaman bünyesindeki farklılıkları asimile etmeyi düşünmemiştir. Fakat Almanya’nın asimilasyoncu geleneğe sahip olmaması onun farklı kültürleri farklılıkları ile tanıyan çokkültürcü bir yaklaşımı benimsemesiyle ya da farklılıkların entegre edilmesi anlayışı ile de sonuçlanmamıştır. Bunun yerine Alman ulus fikrinin etnik temellere dayanması etnik Almanlara karşı kapsayıcı bir durum ortaya çıkarmaktayken, Alman olmayanlara karşı oldukça dışlayıcı bir yapı ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle Almanya’da farklılıklara yönelik politikalar kapsayıcı olmak yerine daha çok dışlayıcı bir karaktere sahip olmuştur. Ayrıca Kanada’nın çokkültürcü yaklaşımı benimseme konusundaki başarısına karşılık iki Avrupa ülkesi olan Fransa ve Almanya’da bu yaklaşımın benimsenememesinin diğer bir sebebi olarak da kendi kültürü dışındaki kültürleri değersiz ve kendisinin gerisinde gören Avrupamerkezci algının etkisinin hala devam ediyor olması gösterilebilir. Bu gibi tarihsel özelliklerin etkisiyle Kanada çokkültürcü bir yaklaşımı benimseme ve uygulama konusunda başarılı olurken, Fransa ve Almanya başarılı olamamaktadır.

Bu bağlamda, söz konusu ülkelerin çokkültürcü olup olmadıkları konusu bile tartışmalıyken ya da aktif bir çokkültürcü yaklaşım benimsedikleri bile söylenemezken bu ülkelerin liderlerinin ülkelerinde çokkültürcülüğün başarısız olduğunu ve hatta öldüğünü söylemeleri ironik bir durum ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca üçüncü bölümde ele aldığımız Banting ve Kymlicka'nın çalışmaları sonucunda ortaya çıkan göstergelere bakıldığında da Fransa ve Almanya'nın çokkültürcü yaklaşımı benimseme konusunda en başarısız ülkeler arasında oldukları görülmüştür.

Avrupa'da çokkültürcülük tartışmaları genel olarak göçmenler üzerinden yapıldığı ve Avrupa'da çokkültürcülük göçten bağımsız olarak ele alınamayacağı için, Avrupalı ülkelerin göç politikaları önemli bir yere sahip olmaktadır. Nitekim ülkelerinde çokkültürcülüğün başarısız olduğunu söyleyen Fransa ve Almanya'nın siyasi liderleri de söylemlerini genel olarak göçmenler üzerine yoğunlaştırmışlardır. Bu çerçevede, çalışmanın odağını oluşturan söz konusu iki ülkenin liderlerinin ülkelerinde çokkültürcülüğün başarısız olduğu yönündeki söylemleri ile ortaya çıkan tartışmaların etkisiyle söz konusu ülkelerin göç ve vatandaşlık politikaları çalışmanın ikinci bölümünde ele alınmış ve Fransa ve Almanya'nın her iki konuda da çokkültürcü bir yaklaşımı neredeyse hiç benimsemediği görülmüştür.

Fransa ve Almanya'daki göç sürecine çalışmanın ikinci bölümünden hareketle genel olarak baktığımızda, göç savaşlardan sonra artış göstermektedir. Savaşların etkisiyle azalan nüfusun ortaya çıkardığı işgücü sıkıntısını telafi etmek ve ekonomik olarak yeniden yapılanmak için göçe karşı daha açık politikalar izlenmektedir. Kriz zamanlarında ise bu durumun tersine, göçe yönelik daha kısıtlayıcı politikalar izlenmekte ve gelen göçmenlerin çoğu tekrar ülkelerine gönderilmeye çalışılmaktadır. Bu çerçevede, öncelikle Fransa'nın göç politikasına baktığımızda, Fransa'nın göç politikası 19. Yüzyılın ortalarından itibaren ekonomik ve demografik ihtiyaçların etkisiyle göçü engellemeyen ve göçü teşvik eden bir doğrultuda şekillenmiştir. 1870'li yıllardan 1930'lu yıllara kadar devam eden göçe yönelik açık politikalar, 1929 yılında yaşanan ekonomik krizin ortaya

çıkardığı ekonomik sıkıntıların etkisiyle kesintiye uğramış ve Fransa, bugüne kadar uyguladığı açık göç politikasını terk etmek zorunda kalmış ve pek çok göçmen işçi ülkesine gönderilmiştir.

Fransa’da göçe yönelik uygulanan bu kısıtlayıcı politikalar, II. Dünya Savaşı’ndan sonra işgücü açığının yeniden ortaya çıkması ile son bulmuştur. Fransa’nın yoğun bir şekilde göç almaya başlaması II. Dünya Savaşı sonrasında olmuştur. II. Dünya Savaşı’ndan 1975 yılına kadar Fransa uzun bir refah dönemi yaşamıştır ve bu refah dönemi göçün de olumlu katkısıyla sürekli artış göstermiştir. Fakat 1970’lerde gerçekleşen ekonomik kriz ile Fransa’nın bu uzun refah yıllarının sonuna gelinmiş ve göç konusunda günümüze kadar devam edecek olan kısıtlamaların önü açılmıştır. Bu yıllarda yaşanan krizin bir sonucu olarak göçe yönelik kapalı kapı politikası uygulanmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde görüldüğü gibi, Fransa’da 1970’lerin ortalarında başlayan göçe yönelik katı tutum sadece sosyalist partilerden birinin iktidara gelmesi ile hafif bir şekilde esnetilse de, sağ kanattan biri iktidara geldiğinde göçe yönelik katı tutum devam ettirilmiştir. 2002 yılında yapılan seçimlerde sağ kanattan Jacques Chirac iktidara gelmiş ve bu dönemde Nicolas Sarkozy içişleri bakanı olmuştur. Çalışmada görüldüğü gibi, 2002 yılında içişleri bakanı olduğu ve 2007 yılında cumhurbaşkanı olduğu yıllardan itibaren Sarkozy, Fransa’da göç politikasının temel yön vericilerinden biri olmuş ve daha katı göç politikalarının önü açılmıştır. 2010 yılında Romanların sınır dışı edilmesi ve 2011 yılında kamusal alanlarda burka yasağının yürürlüğe sokulması bu katı politikalardan bazılarıdır.

Almanya’nın göç politikası incelendiğinde, Almanya 19. Yüzyılın sonlarına kadar göç alan bir ülke olmaktan çok denizaşırı ülkelere göç veren bir ülke olmuştur. Almanya’nın işgücü göçüne ihtiyaç duyması siyasi birliğini sağladığı 1871 yılına kadar dayanmaktadır. Bu yıllarda Almanya’nın ekonomik büyümenin etkisiyle ihtiyaç duyduğu işgücü göçü, 1914 yılında işsizliğin artması sonucunda pek çoğunun sınır dışı edilmesine yol açmıştır. Almanya I. Dünya Savaşı’ndan II. Dünya Savaşı sonrasına kadar ciddi bir göçle karşılaşmamıştır. Bu duruma, I. Dünya Savaşı

sonrasında yaşanan ekonomik sıkıntılara bir de, 1929 yılında yaşanan ekonomik krizin ortaya çıkardığı ekonomik sıkıntıların eklenmesi sonucunda tüm Avrupa’da ekonominin ciddi bir darboğaza girmesi neden olarak gösterilebilir. Bu yıllarda yaşanan ekonomik sıkıntılar nedeniyle göç kontrol altında tutulmuştur.

Almanya’nın göçle ilişkili olarak sık sık gündeme gelmesinde etkili olan asıl göç dalgaları savaş sonrasında gerçekleşmiştir. Almanya savaş sonrasında ekonomisini yeniden yapılandırmak için ihtiyaç duyduğu işgücü ihtiyacını çeşitli ülkelerle işgücü anlaşmaları yaparak temin etme yoluna gitmiştir. Bu doğrultuda ihtiyaç duyulan işgücü ihtiyacını karşılamak amacıyla birtakım ülkelerle misafir işçi anlaşmaları imzalanmıştır. Almanya, ilk yıllarda önemli oranda güneydeki komşulardan karşıladığı işgücü ihtiyacını, artık daha geniş bir alandan temin etmek zorunda kalmıştır. Başlangıçta, “Gastarbeiter” olarak adlandırılan bu göçmenlerin Almanya’da sadece belirli bir süre kalacakları ve sonrasında tekrar ülkelerine dönecekleri ve gidenlerin yerini yeni gelen işçilerin alacağı bir rotasyon usulü benimsenmişti. Fakat 1973 yılında yaşanan Petrol Krizi planlanan rotasyon prensibinin pratikte beklenen sonucu vermediğini göstermiştir. Çünkü 1973 yılında göçmen girişine ilişkin ilk sınırlamalar yapılmasına ve hatta Kriz sonrasında göçmen alımı tamamen durdurulmasına rağmen göçmenler tekrar Almanya’ya kabul edilmeyecekleri düşüncesiyle büyük oranda Almanya’da kalmaya devam etmişlerdir.

Çalışmanın ikinci bölümünde görüldüğü gibi, Almanya’da da Fransa’daki duruma benzer şekilde 1970’lerin ortalarından itibaren göçü durdurmaya yönelik politikalar izlenmeye başlanmıştır. 1990’lı yıllardan itibaren Almanya’nın bünyesinde barındırdığı yabancı sayısının artması ve artık bu yabancıların ülkede uzun süreli olarak kalıcı olduklarının anlaşılması ile göç konusundaki tartışmalar da artmıştır. Bu bağlamda Almanya, göç politikasında birtakım değişiklikler yapma yoluna gitmiş ve hem vatandaşlık yasası hem de göç politikalarında yeni düzenlemeler yapmıştır. Bu çerçevede daha önce jus sanguinis ilkesinin oldukça baskın

olduğu Alman vatandaşlık rejimi, vatandaşlık yasasında 1993 yılında yapılan değişiklikle vatandaşlığa geçiş koşullara hafifletilmeye çalışılarak esnetilmiştir. Fakat çifte vatandaşlığı önlemek için eski vatandaşlıktan vazgeçme gerekliliği ve yetkililerin takdiri konusu esas olarak kalmaya devam etmiştir. Benzer şekilde 2000 yılında vatandaşlık yasasında jus soli prensibi eskisine göre daha baskın bir hal almaya başlamıştır ve yapılan değişiklik için en liberal düzenleme yorumu yapılmıştır. Fakat çalışmada görüldüğü gibi bu değişiklik ile çifte vatandaşlığa sadece belirli bir süreliğine izin verildiği için bu değişiklik de sembolik olmaktan öteye gidememiştir.

Her iki ülkenin vatandaşlık politikaları incelendiğinde ise, jus soli ilkesine dayanan ve çifte vatandaşlığa izin veren Fransız vatandaşlık rejimi, her ne kadar çifte vatandaşlığa izin verdiği için çokkültürcü yaklaşıma uygun bir rejim olarak görülse de asimilasyonist bir tona sahiptir. Nitekim Fransız jus soli vatandaşlık rejiminde, göçmenler için Fransız kültürü ve cumhuriyetçi değerlerinin, kendi dini ve kültürel bağlamından daha öncelikli konumda olması beklenir. Bu bağlamda, Fransız vatandaşlık rejiminin asimilasyonist yönü nedeniyle, bu yaklaşıma karşı bir duruş sergileyen çokkültürcü yaklaşım ile çeliştiği söylenebilir. Bu nedenle, Avrupa ülkeleri arasında en fazla göçmen gruba sahip ülke olan Fransa'nın çoğulcu bir toplum olduğu söylenememektedir.

Almanya'nın ulusallık fikrinin etnik ve kültürel temellere dayanması, Almanya'nın vatandaşlık yaklaşımında jus sanguinis ilkesinin baskın olmasında da belirleyici olmuştur. Alman ulus modelinin merkezinde etnik aidiyet olduğu için, böyle bir yaklaşımda her türlü kültürel farklılık dışlanmaktadır. Alman vatandaşlığı son yıllara kadar hep Alman soyundan gelenlere verilmiştir. Görüldüğü üzere Alman vatandaşlık yasası etnik Almanlara karşı açık bir şekilde kapsayıcı olmasına rağmen Alman olmayan göçmenlere karşı açık şekilde dışlayıcıdır ve bu nedenle Alman soyundan gelmeyenlerin vatandaşlığa kabul edilme oranları da oldukça düşüktür.

Fransız usulü bir jus soli sisteminin Almanya'da uzun yıllar kabul edilmemesinin nedenlerinden biri de Almanya'nın asimilasyoncu geleneğe

sahip olmamasıyla ilgilidir. Fakat Almanya’da asimilasyoncu bir yaklaşımın reddedilmesi, kültürel özgüllüklerin tanınması politikası ile de sonuçlanmamıştır. Almanların etnik ve özerklikçi millet yaklaşımı çokkültürcülük argümanları ile benzerlik göstermesine rağmen Almanya’nın etnik merkezci yaklaşımı, etnik ve kültürel farklılıkları tanıma ve bu farklılıkların entegrasyonu gibi konularda harekete geçmek yerine daha çok bu konularda isteksiz davranmasının kaynağı olmuştur.

Görüldüğü gibi, söz konusu iki ülkenin göç ve vatandaşlık politikaları incelendiğinde, her iki konuda da çokkültürcü yaklaşımdan oldukça uzak oldukları ve sadece çok sınırlı alanlarda çokkültürcü bir yaklaşım benimsedikleri görülmüştür. Her iki ülke de 1970’lerde Avrupa çapında yaşanan kriz ile göç alımını sınırlama yoluna gitmiş ve hatta ülkelerinde yaşayan göçmenleri de göndermek için teşvik programları yürürlüğe sokmuşlardır. Bu bağlamda, Almanya’da ölen çokkültürcülük değil, gastarbeiter sistemidir diyen, Sonnecken’in ifadesinin de desteklendiği çalışmada görülmüştür. Bu bağlamda, çokkültürcülük tartışmalarının göçmenler üzerinden yapıldığı Avrupa’da, özellikle de Fransa ve Almanya’da göçmenlerin hakları konusuna baktığımızda, bu iki ülkenin mülteciler veya misafir işçiler gibi gönüllü göçmenlere özel haklar tanımaktan kaçınan Kymlicka’nın çokkültürlü vatandaşlık kuramının gerçek hayata birebir yansıtıldığı örnekler olduğu söylenebilir. Bu durumda, göçmenlerin hakları bağlamında baktığımızda, genel olarak çokkültürcülük tartışmalarının göçmenler üzerinden yapıldığı bu iki ülkede çokkültürcülüğün başarısız olmaktan öte başarılı olduğu bile söylenebilir.

Ayrıca çalışmanın üçüncü bölümünde kültürel haklar kapsamına giren kültürel kıyafetlere yönelik bir uygulama olan türban sorunundan hareket edilerek Fransa ve Almanya’da okullarda türban takılmasına ilişkin tartışmalara yer verilmiştir. Her iki ülkede de yasağın kapsadığı kişiler farklı olsa da türban yasağı yürürlüğe girmiştir. Fransa’daki türban yasağı tartışmaları genel olarak laikliğin korunması çerçevesinde yapılmış ve ilk olarak türbanı konu alan yasağın kapsamı daha sonra genişletilerek özel bir dine gönderme yapılmadan okullarda dini eğilimi ortaya çıkaran her türlü

dini simge ve kıyafetin yasaklanmasına karar verilmiş ve yasa Eylül 2004'te yürürlüğe girmiştir. Sadece öğrencileri kapsayan bu yasağa karşılık 2011 yılında yürürlüğe giren burka ve nigab'ın yasaklanmasına dair yasak kamusal alanları da kapsamaktaydı.

Almanya'da ise türban yasağı öğretmenler ile sınırlıdır ve çalışmada görüldüğü gibi yasağı sadece bazı eyaletler uygulamaktadır. Ayrıca, Almanya'daki yasak Hristiyan ve Yahudi sembollerini kapsamamaktadır.

Tüm bu göstergelerden hareketle, çokkültürcü yaklaşımı benimsedikleri tartışmalı olan bu ülkelerin liderlerini, bu şekilde söylemlerde bulunmaya iten nedenlerin ne olduğu konusuna gelecek olursak, sahip olunan daha büyük sorunlarla yüzleşmek için çokkültürcülüğün dolaylı bir strateji olarak kullanıldığı yorumu yapılabilir. Başka bir deyişle, Merkel ve Sarkozy'nin bu türden söylemleri ile dikkatleri başka yöne çekme çabası içinde oldukları söylenebilir. Nitekim çalışmanın üçüncü bölümünde Avrupa'daki aşırı sağcı partilerin genellikle göçmen karşıtı yaklaşımlarıyla popülarite kazandıkları görülmüştür. Söz konusu ülkelerin liderlerinin bu söylemleri aracılığıyla aşırı sağ partilerin etki alanlarını sınırlayarak, kendi etki alanlarını genişletme stratejisinden hareket ettikleri de görülmüştür.

Liderleri bu söylemlerde bulunmaya yönelten diğer bir etken olarak, sosyo-ekonomik faktör gözden kaçırılmamalıdır. Buradan hareketle, 2008 yılından itibaren Avrupa'nın içinde bulunduğu ekonomik krizin de bu tür söylemlerin altında yatan etken olduğu söylenebilir. Çünkü Avrupa'da kriz dönemlerinde ırkçılık ve yabancı düşmanlığı önemli oranda artış göstermektedir ve bu durumun bir sonucu olarak ırkçılık yanlısı söylemler sağ partilerin programına ve daha genel olarak siyasal söyleme dâhil edilmektedir. Ekonomik kriz zamanlarında kurban olarak genellikle ilk olarak göçmenler seçilir ve sıkıntıların kaynağı olarak ülkede yaşayan göçmenler gösterilir. Ayrıca liderlerin söylemlerinin ortak noktasının göçmenlerin yanı sıra İslam olduğu da çalışmanın üçüncü bölümünde görülmüştür. Söz konusu liderler söylemlerinde genellikle Müslüman göçmenlerle ilgili endişelerini dile getirmişlerdir. Bu ise içinde bulunulan

durumun çokkültürcülük sorunu ile açıklanamayacağını göstergesidir. Çünkü neredeyse hiçbir söylemde Çinliler ya da diğer göçmenlerin uyum sorununa değinilmemiştir. Dolayısıyla bu durumda, çokkültürcü yaklaşımın başarısızlığı söyleminin Fransa ve Almanya'nın içinde bulunduğu İslam sorunu için yeni bir ifade biçimi olduğu söylenebilir.

Çokkültürcülüğün Avrupa'da ve özellikle de Fransa ve Almanya'da başarısız olduğuna yönelik söylemlerin altında yatan etkenlere değindikten sonra, çalışmada, Avrupalı ülkelerin, farklı kültürel gruplara yönelik olarak ne derece dışlayıcı politikalar izledikleri de görülmüştür. Romanları sınır dışı etmekten çekinmeyen ve kamusal alanlarda burka takılmasını yasaklayan Fransa, misafir işçilere yönelik katı vatandaşlık rejimleri uygulayan Almanya ve Hollanda, Minareyi yasaklayan İsviçre, bu durumun önemli birer örneğini teşkil etmektedir. Bu uygulamalara bir de Fransa, Almanya ve İngiltere'nin siyasi liderlerinin ülkelerinde çokkültürlülüğün başarısız olduğu yönündeki açıklamaları eklenince, Avrupa'da kamusal ve siyasi düzeyde çokkültürcülük karşıtı söylemler daha da artmıştır. Genel olarak eleştiriler, Avrupalı liderlerin de yaptığı gibi sorunun kaynağını çokkültürcülük politikasının kendisinde görmeye yöneliktir ve eleştirilerde çokkültürcülüğün toplumlarda ayrışmaya ya da gettolaşmaya neden olduğu iddiasından hareket edilmiştir. Fakat Avrupa'da gettolaşma yeni bir olgu değildir ve gettoların Avrupa'da çok eski zamanlardan beri var olduğu çalışmanın üçüncü bölümünde ifade edilmiştir. Örneğin Yahudi gettoları bunun için örnek olarak verilmiştir. Yanı sıra, gettolaşmanın çokkültürcü yaklaşımın bir sonucu olmadığı ev sahibi ülkelerin yabancılara ya da göçmenlere karşı tutumlarının da etkili olduğu görülmüştür. Dolayısıyla çokkültürcülüğün Fransa ve Almanya'da gettolar ortaya çıkarmaktan çok yabancılara zaten var olan ve içinde yaşadıkları gettolara hapsedme işlevi gördüğü söylenebilir. Avrupa'da özelde de Fransa ve Almanya'da çokkültürcülükle birlikte sıklıkla anılan farklılıklara hoşgörü gösterilmesi ve saygı duyulması yaklaşımı ile ötekini kendi alanına hapseden mesafeli bir ırkçılık biçiminin ortaya çıktığı görülmüştür. Mesafeli ırkçılık ya da medeni ırkçılık şeklinde ifade edilen bu yeni ırkçılık türünün ötekini belli bir

mesafede tutan Avrupa merkezci bir anlayışı da yansıttığı çalışmada ifade edilmiştir.

Diğer taraftan, Avrupalı pek çok ülkenin çokkültürcü bir yaklaşıma sahip olmadığı göz önünde bulundurulduğunda, daha önce neredeyse hiç denenmemiş bir şey için başarısız oldu şeklinde bir ifade biçimi, yeterince uygun bir ifade olmamaktadır. Bu bağlamda, başarısız olanın çokkültürcü yaklaşımın değil, bünyesindeki kültürel farklılıkları yönetme konusunda başarısız olan Fransa ve Almanya'nın olduğu söylenebilir.

Avrupa, sorunun kaynağını çokkültürcülüğe bağlayarak ve onun başarısız olduğunu ya da öldüğünü ilan ederek, sorunun gerçek kaynağının gözden kaçmasına neden olmaktadır. Sorunun asıl köklerine çokkültürcü yaklaşımın başarısızlığı maskesi altında yaklaşmak, uzun dönemde Avrupa için daha büyük sorunların ortaya çıkmasına neden olabilir. Bu durumda, Avrupa çokkültürcü bir toplum yaklaşımının artık öldüğünü söylemek yerine, çokkültürcülüğün başarısız yönlerini tartışmaya açarak, yaşanan sorunların kaynağının kendisi de olabileceğini düşünmelidir.

Küresel bir dünyada kültürel çeşitlilik bir zorunluluktur ve bu kültürel çeşitliliği yönetmeye yönelik çokkültürcülüğe alternatif bir kuram oluşturulmadığı sürece çokkültürcü yaklaşımın egemenliğinin devam etmesinin bir zorunluluk olduğu söylenebilir. Birinci bölümde ele aldığımız gibi kültürlerarasıcılık yaklaşımı, çokkültürcülüğe değil, çokkültürlülüğe alternatif olarak görülmektedir. Olgular olarak kültürel çeşitliliğe işaret eden, yani bir betimlemeye gönderme yapan çokkültürlülük kavramı iletişim ve etkileşim konusunda zayıf olduğu için eleştirilmektedir. Bu nedenle çokkültürlülük kavramına alternatif olarak, iletişim ve etkileşim olgularını da kapsayan kültürlerarasıcılık kavramı gösterilmektedir. Fakat son yıllarda özellikle Avrupa'da yapılan tartışmalar çokkültürlülüğün başarısız olduğu yönünde değil, çokkültürcülüğün başarısız olduğu yönündedir. Zaten çokkültürlülüğün başarısız olması ya da ölmesi gibi bir durumun ifade edilmesi sorunlu bir yaklaşım ortaya çıkarmaktadır. Çünkü kozmopolit bir dünyada kültürel çeşitlilik artmaya devam edecektir. Bu bağlamda, çalışmanın kavramsal çerçeve bölümünde ifade edildiği gibi,

çokkültürlülük, kaynağının ne olduğuna bakılmaksızın var olan duruma gönderme yaparken, çokkültürcülük, kültür ve ona bağlı haklar konusunda siyasi bir tutuma gönderme yapmaktadır. Tüm bunlardan hareketle, çalışmanın odağını oluşturan Fransa ve Almanya'nın çokkültürcü yaklaşımı benimseyen ülkeler değil, daha çok çokkültürlü ülkeler oldukları söylenebilir. Kökleşmiş ulus devlet yapıları bu ülkelerin çokkültürcü yaklaşımı benimseme ya da uygulama konusunda başarısız olmalarının en önemli nedenlerinden biridir. Bu nedenle söz konusu ülkeler bir betimlemeye veya var olan duruma işaret eden çokkültürlü bir yapıdan öteye gidememektedirler. Küreselleşme ve bölgesel örgütlenmelerin özellikle 1990'lardan sonra artış göstermesi ile birlikte ulus devlet yapılanmasının aşınmaya uğradığı yorumları sıkça yapılmıştır. Fakat Fransa ve Almanya'da çokkültürcü yaklaşımın benimsenememesinin nedeni olarak çalışmamızda öne sürdüğümüz etkenler bir kez daha ulus devletin hala yerli yerinde durduğunun ve ulus devlete alternatif bir örgütlenme biçimi ortaya çıkmadığı sürece de varlığını sürdürmeye devam edeceğinin göstergesidir. Sonuç olarak, çokkültürcülük yaklaşımı Fransa ve Almanya'da neredeyse hiç uygulanmamıştır ya da çalışmamızda değindiğimiz gibi tarihsel ve yapısal nedenlerden ötürü uygulanması mümkün olamamıştır. Bu nedenle de bu yaklaşımın Fransa ve Almanya'da başarısız olduğu söylemi bir yanılsamadır. Daha önce denenmeyen bir şeyin başarısız olması söz konusu olamaz.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Abadan U., Nermin. **Bitmeyen Göç; Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa**, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.

Althusser, Louis. **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, çev. Alp Tümerterkin, İthaki, İstanbul, 2006.

Amin, Samir. **Avrupamerkezcilik Bir İdeolojinin Eleştirisi**, çev. Mehmet Sert, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993.

Anderson, Benedict. **Hayali Cemaatler; Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, çev. İskender Savaşır, 4. Baskı, Metis, İstanbul, 2007.

Anderson, Perry. **Postmodernitenin Kökenleri**, çev. Elçin Gen, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

Balı, A. Şafak. **Çokkültürcülük ve Sosyal Adalet – Öteki İle Barış İçinde Yaşamak**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2001.

Balibar, Etienne ve Immanuel Wallerstein. **İrk, Ulus, Sınıf; Belirsiz Kimlikler**, çev. Nazlı Ökten, Metis, İstanbul, 2000.

Balkır, Canan. **Uluslararası Ekonomik Bütünleşme, Kuram, Politika ve Uygulama; AB ve Dünya Örnekleri**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

Banting, Keith, Will Kymlicka, Richard Johnston and Stuart Soroka. “Do Multiculturalism Policies Erode the Welfare state? An Empirical Analysis”, **Multiculturalism and the Welfare State: Recognition and Redistribution in Advanced Democracies**, Ed. Keith Banting and Will Kymlicka, Oxford University Press, Oxford, 2006, ss. 49-91.

Bauman, Zygmunt. **Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları**, çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı, İstanbul, 2000.

Bauman, Zygmunt. **Modernlik ve Müphemlik**, çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı, İstanbul, 2003.

Bauman, Zygmunt. **Bireyselleşmiş Toplum**, çev. Yavuz Alogan, Ayrıntı, İstanbul, 2005.

Bauman, Zygmunt. **Modernite ve Holocaust**, çev. Sûha Sertabiboğlu, Versus, İstanbul, 2007.

Baumann, Gerd. **Çokkültürlülük Bilmecesi; Ulusal, Etnik ve Dinsel Kimlikleri Yeniden Düşünmek**, çev. Işıl Demirakın, Dost Yayınevi, Ankara, 2006.

Blatt, David. “Immigration Politics in a Republican Nation”, **Post-Colonial Cultures in France**, Ed. Alec Hargreaves and Mark McKinney, Routledge, London, 1997, ss. 40-55.

Brochman, Grete. **European Integration and Immigration From Third Countries**, Scandinavian University Pres, Oslo, 1996.

Brubaker, Rogers. “The Return of Assimilation? Changing Perspectives on Immigration and its Sequels in France, Germany and the United States”, **Toward Assimilation and Citizenship: Immigrants in Liberal Nation**

States, Ed. Christian Joppke and Ewa Morawska, Palgrave Macmillan, New York, 2003, ss. 39-55.

Brubaker, Rogers. **Fransa ve Almanya'da Vatandaşlık ve Ulus Ruhu**, çev. Vahide Pekel, Dost Yayınevi, Ankara, 2009.

Bourse, Michel. **Melezliğe Övgü**, çev. Işık Ergüden, Ayrıntı, İstanbul, 2009.

Castles, Stephen ve Mark J. Miller. **Göçler Çağı Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri**, çev. Bülent Uğur Bal ve İbrahim Akbulut, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.

Çetin, Halis. **Modernleşme ve Türkiye'de Modernleşme Krizleri**, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2003.

Dearden, Stephen J.H. **Immigration Policy in the European Community**, Manchester Metropolitan University, Manchester, 1997.

Demir, Ömer. **Bilim Felsefesi**, Vadi Yayınları, Ankara, 1997.

Dochherty, Thomas D. **Postmodernizm: Bir Giriş, Postmodernist Burjuva Liberalizmi**, çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995.

Doytcheva, Milena. **Çokkültürlülük**, çev. Tuba Akıncılar Onmuş, İletişim, İstanbul, 2009.

Eagleton, Terry. **Kültür Yorumları**, çev. Özge Çelik, 2. Baskı, Ayrıntı, İstanbul, 2011.

Erdoğan, Mustafa. **Liberal Toplum Liberal Siyaset**, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1998.

Erözden, Ozan. **Ulus Devlet**, Dost Yayınları, Ankara, 1997.

Feldblum, Mariam. “Reconfiguring Citizenship in Western Europe”, **Challenge to the Nation-State**, Ed. Christian Joppke, Oxford University Press, New York, 1998, ss. 231-269.

Fontana, Josep. **Çarpıtılmış Geçmişe Ayna; Avrupa’nın Yeniden Yorumlanması**, çev. Nurettin Elhüseyni, Literatür Yayınları, İstanbul, 2003.

Fukuyama, F. Francis. “Hedefler: Modern Dünya”, **Tarihin Sonu mu ?**, Ed. Francis Fukuyama v.d., çev. B. Akgün, Y. Aktay, M. Aydın, M. Özensel, Vadi Yayınları, Ankara, 2002, ss. 251- 259.

Geddes, Andrew. **The Politics of Migration and Immigration in Europe**, Sage Publications, London, 2003.

Geertz, Clifford. **Kültürlerin Yorumları**, çev. Hakan Gür, Dost Yayınevi, Ankara, 2010.

Giddens, Anthony. **Modernliğin Sonuçları**, çev. Ersin Kuşdil, 4. Baskı, Ayrıntı, İstanbul, 2010.

Grenz, Stanly J. **A Primer on Postmodernism**, Wm. B. Eerdmans, Publishing Company, Cambridge, 1996.

Guiraudon, Virginie. “Citizenship Rights for Non-Citizens: France, Germany, and the Netherlands”, **Challenge to the Nation-State**, Ed. Christian Joppke, Oxford University Press, New York, 1998, ss. 272-318.

Gutmann, Amy. “Giriş”, **Çokkültürcülük; Tanınma Politikası**, Ed. Amy Gutmann, çev. Özcan Kabakçıoğlu, 3. Baskı, YKY, İstanbul, 2010, ss. 25-46.

Güvenç, Bozkurt. **İnsan ve Kültür**, 7. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996.

Habermas, Jürgen. “Modernlik: Tamamlanmamış Bir Proje”, **Postmodernizm**, Ed. Necmi Zeka, çev. Güleğül Naliş, Dumrul Sabuncuoğlu ve Deniz Erksan, K1y1 Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 31-44.

Habermas, Jürgen. **Öteki Olmak, Öteki ile Yaşamak**, çev. İlknur Aka, 5. Baskı, YKY, İstanbul, 2010.

Hadt, Michael ve Anthony Negri. **İmparatorluk**, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı, İstanbul, 2001.

Han, Entzinger. “The Dynamics of Integration Policies: A Multidimensional Model”, **Challenging Immigration and Ethnic Relations Politics**, Ed. Ruud Koopmans and Paul Statham, Oxford University Press, New York, 2000, ss. 97-119.

Helmes, Irene. **Migration to the European Union –an Analysis of National and Common Policies**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Institut Europeen Des Hautes Etudes Internationales, Année Universitaire, Nice, 2009/2010.

Hobsbawm, Eric J. **Geleneğin İcadı**, çev. Mehmet M. Şahin, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2006.

Hollinger, Robert. **Postmodernizm ve Sosyal Bilimler Tematik Bir Yaklaşım**, çev. Ahmet Cevizci, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2005.

Huntington, Samuel P. "Medeniyetler atışması mı?," **Medeniyetler atışması**, Ed. Murat Yılmaz, ev. Mustafa alık, Vadi Yayınları, Ankara, 1995, ss. 13-41.

İlgaz, Turhan. **Avrupa'da Türban Tartışmaları. Avrupa'da Laiklik, Demokrasi ve İşlam Tartışmaları. Fransa'da Laisitenin Uygulanısına İlişkin Stasi Raporu**, Paragraf, Ankara, 2005.

James, Arthur. **School and Community: The Communitarian Agenda in Education**, Falmer Press, London, 1999.

Jary David ve Julia. **Collins Dictionary of Sociology**, Harpers Collins, Glasgow, 1991.

Joppke, Christian and Ewa Morawska. "Integrating Immigrants in Liberal Nation-States: Policies and Practices", **Toward Assimilation and Citizenship: Immigrantsin Liberal Nation States**, Ed. Christian Joppke and Ewa Morawska, Palgrave Macmillan, New York, 2003, ss. 1-35.

Joppke, Cristian. "Mobilization of Culture and the Reform of Citizenship Law: Germany and the United States", **Challenging Immigration and Ethnic Relations Politics**, Ed. Ruud Koopmans and Paul Statham, Oxford University Press, New York, 2000, ss.145-161.

Joppke, Christian. **Immigration and the Nation-State The United States, Germany, and Great Britain**, Oxford University Press, Oxford, 1999.

Kadioğlu, Ayşe. "Vatandaşlık ve Siyasal Katılım", **Prof Dr. Ergun zbudun'a Armağan (Essays in Honor of Ergun zbudun)**, Ed. Serap Yazıcı, Kemal Gözler ve Fuat Keyman, Yetkin Yayınevi, Ankara, 2008, ss. 225-246.

Kastoryano, Riva. **Kimlik Pazarlığı Fransa ve Almanya’da Devlet ve Göçmen İlişkileri**, çev. Ali Berktaş, İletişim, İstanbul, 2000.

Kaya, Ayhan ve Ferhat Kentel. **Euro- Türkler Türkiye ile Avrupa Birliği Arasında Köprü mü, Engel mi?**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

Kaya, Ayhan. “Yurttaşlık, Azınlıklar ve Çokkültürcülük”, **Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar**, Ed. Tom Bottomore ve T.H. Marshall, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 95-136.

Kaya, Ayhan. “Modern Kültür Kavramı Işığında Gündüz Vassaf”, **Daha Sesimizi Duyuramadık; Avrupa’da Türk İşçi Çocukları**, Ed. Gündüz Vassaf, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

Kivisto, Peter. **Multiculturalism in a Global Society**, Blackwell Publishing, Oxford, 2002.

Koopmans, Ruud and Paul Statham. “Migration and Ethnic Relations as a Field of Political Contention: An Opportunity Structure Approach”, **Challenging Immigration and Ethnic Relations Politics**, Ed. Ruud Koopmans and Paul Statham, Oxford University Press, New York, 2000, ss.13-56.

Koopmans, Ruud and Paul Statham. “Challenging the Liberal Nation-State? Postnationalism, Multiculturalism and the Collective Claims-making of Migrants and Ethnic Minorities in Britain and Germany”, **Challenging Immigration and Ethnic Relations Politics**, Ed. Ruud Koopmans and Paul Statham, Oxford University Press, New York, 2000, ss. 189-232.

Koopmans, Ruud and Paul Statham. "How National Citizenship Shapes Transnationalism: Migrant and Minority Claims-making in Germany, Great Britain and the Netherlands", **Towards Assimilation and Citizenship; Immigrants in Liberal Nation States**, Ed. Christian Joppke and Ewa Morawsk, Palgrave Macmillan, New York, 2003, ss. 195-239.

Köker, Levent. "Charles Taylor: Kimlik/ Farklılık Sorununa Sahici Demokratik Çözüm Arayışı", **Çokkültürcülük; Tanınma Politikası**, Ed. Amy Gutmann, 3. Baskı, YKY, İstanbul, 2010, ss. 11-15.

Kymlicka, Will. **Çokkültürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Liberal Teorisi**, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı, İstanbul, 1998.

Kymlicka, Will. **Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş**, çev. Ebru Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.

Kymlicka, Will ve Wayne Norman. "Vatandaşın Dönüşü: Vatandaşlık Kuramındaki Yeni Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme", **Vatandaşlığın Dönüşümü; Üyelikten Haklara**, Ed. Ayşe Kadioğlu, çev. Can Cemgil, Metis, İstanbul, 2008, ss. 185-217.

Lahav, Gallya. **Immigration and Politics in the New Europe: Reinventing Borders**, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.

Lyotard, Jean-Francois. **Postmodern Durum**, çev. Ahmet Çiğdem, Vadi Yayınları, Ankara, 2000.

Mamung, Emmanuel. "French Imigration Policy During the Last Twenty Years", **Immigration in Europe: Issiues, Policies and Case Studies**, Ed. David Turton ve Julia Gonzales, University of Deusto, 2003, ss. 85-97.

Marshall, Gordon. **Sosyoloji Sözlüğü**, çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999.

Martin, Philip L. “Germany: Reluctant Land of Immigration”, **Controlling Immigration: A Global Perspective**, Ed. Wayne Cornelius, Philip L. Martin, James Hollifield, Stanford University Press, California, 1994, ss. 83-101.

Meyers, Eytan. **International Immigration Policy: A Theoretical and Comparative Analysis**, Palgrave MacMillan, New York, 2004.

Morley, David ve Kevin Robbins. **Kimlik Mekânları-Küresel Medya, Elektronik Ortamlar ve Kültürel Sınırlar**, çev. Emrehan Zeybekoğlu, Ayrıntı, İstanbul, 1997.

Murphy, John W. **Postmodern Sosyal Analiz ve Postmodern Eleştiri**, çev. Hüsamettin Arslan, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000.

Özbudun, Sibel. **Kültür Halleri; Geçmişte, Ötelerde, Günümüzde**, Ütopya Yayınevi, İstanbul, 2003.

Parekh, Bhikhu. **Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek: Kültürel Çeşitlilik ve Siyasal Teori**, çev. Bilge Tanrıseven, Phoenix, Ankara, 2002.

Radtke, Frank Olaf. “The Formation of Ethnic Minorities and the Transformation of Social into Ethnic Conflicts in a so-called Multi-Cultural Society: The Case of Germany”, **Ethnic Mobilisation in a Multi-Cultural Europe**, Ed. John Rex ve Beatrice Drury, Avebury, Aldershot, 1994, ss. 30-37.

Randall, Hansen. “Citizenship and Integration in Europe”, **Towards Assimilation and Citizenship; Immigrants in Liberal Nation States**, Ed.

Christian Joppke and Ewa Morawska, Palgrave Macmillan, New York, 2003, ss. 87-109.

Rawls, John. **A Theory of Justice**, Harvard University Press, Massachusetts, 2005.

Rex, John. "Conclusion: The Place of Ethnic Mobilisation in West European Democracies", **Ethnic Mobilisation in a Multi-Cultural Europe**, Ed. John Rex ve Beatrice Drury, Avebury, Aldershot, 1994, ss. 155-166.

Robert, Jacques. **Religious Liberty and French Secularism**, Brigham Young University Law Review, Brigham, 2003.

Robertson, Roland. "Toplum Kuramı, Kültürel Görecelik ve Küresellik Sorunu", çev. Gülcan Seçkin ve Ümit H. Yolsal, **Kültür, Kürselleşme ve Dünya Sistemi**, Ed. Anthony D. King, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998, ss. 15-30.

Rockefeller, Steven C. "Yorum", **Çokkültürcülük; Tanınma Politikası**, Ed. Amy Gutmann, çev. İlknur Özdemir, 3. Baskı, YKY, İstanbul, 2010, ss. 105-117.

Said, Edward W. **Şarkiyatçılık**, çev. Berna Ülner, 6. Baskı, Metis, İstanbul, 2012.

Sarıbay, A. Yaşar. **Modernitenin İronisi Olarak Globalleşme**, Everest Yayınları, İstanbul, 2004.

Martin A. Schain, **The Politics of Immigration and Multiculturalism in France and the United States: A Comparative Study**, Palgrave, New York, 2008.

Schnapper, Dominique. **Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki ile İlişki**, çev. Ayşegül Sönmezay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

Schnapper, Dominique. **Yurttaşlar Cemaati, Modern Ulus Fikrine Dair**, çev. Özlem Okur, Kesit Yayınları, İstanbul, 1995.

Schnapper, Dominique, Krief Pascale and Peignard Emmanuel. “French Immigration and Integration Policy; A Complex Combination”, **The Integration of Immigrants in European Societies**, Ed. F. Heckmann, and D. Schnapper, Lucius and Lucius, Stuttgart, 2003, ss. 15-44.

Şaylan, Gencay. **Postmodernite**, İmge Yayıncılık, İstanbul, 2002.

Taylor, Charles. “Tanınma Politikası”, **Çokkültürcülük; Tanınma Politikası**, Ed. Amy Gutmann, çev. Yurdanur Salman, 3. Baskı, YKY, İstanbul, 2010, ss. 46-94.

Tok, Nafiz. **Kültür, Kimlik ve Siyaset**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003.

Tolly, Erin. **Multiculturalism Policy Index: Immigrant Minority Policies**, School of Policy Studies, Queen’s University at Kingston, Canada, 2011.

Üstel, Füsun. **Yurttaşlık ve Demokrasi**, Dost Kitabevi, Ankara, 1999.

Walzer, Michael. **Hoşgörü Üzerine**, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı, İstanbul, 1998.

Walzer, Michael. “Yorum”, **Tanınma Politikası**, Ed. Amy Gutmann, çev. Cem Akaş, 3. Baskı, YKY, İstanbul, 2010, ss. 117-125.

Wihtol de Wenden, Catherine. “Muslims in France”, **Muslims in the Margin Political Responses to the Presence of Islam in Western Europe**, Ed. Shadid ve P.S. Van Koningsveld, Kok Pharos Publishing House, Kampen, 1996, ss. 52-66.

Wolf, Susan. “Yorum”, **Çokkültürcülük; Tanınma Politikası**, Ed. Amy Gutmann, çev. Rita Urgan, 3. Baskı, YKY, İstanbul, 2010, ss. 94-105.

Yayla, Atilla. **Liberalizm**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1992.

Yürüşen, Melih. **Çesitlilikten Özgürlüğe, Çokkültürlülük ve Liberalizm**, LTD Yayınları, Ankara, 1998.

Zizek, Slavoj. **Ahir Zamanlarda Yaşarken**, çev. Erkal Ünal, Metis, İstanbul, 2011.

Zizek, Slavoj. "Çokkültürcülük ya da Çokuluslu Kapitalizmin Kültürel Mantiğı", **Kırılğan Temas: Slavoj Žižek'ten Seçme Yazılar**, Ed. Bülent Somay ve Tuncay Birkan, çev. Tuncay Birkan, Metis, İstanbul, 2006, ss. 282-300.

Makaleler

Ahmad, Nisar Mohammad bin. “The Islamic and International Human Rights Law Perspectives of Headscarf: the Case of Europe”, **International Journal of Business and Social Science**, Cilt: 2, Sayı: 16, 2011, ss. 161-172.

Ahmed, Sara. “Liberal Multiculturalism is the Hegemony –Its an Empirical Fact- A response to Slovaj Zizek”, **Darkmatter**, 19.02.2008,

www.darkmatter101.org/.../‘**liberal-multiculturalism-is-the-hegemony-**,
(15.01.2013).

Astier, Henri. “Headscarf Defeat Riles French Muslims”, **BBC News**,
01.11.2005, **news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4395934.stm**, (01.12.2013).

Atwill, Nicole. “France: Draft Law on Immigration, Integration, and
Nationality”, **Library of Congress**, Kasım 2010,
http://www.loc.gov/lawweb/servlet/lloc_news?disp3_l205402255_text,
(06.12.2012).

Aydemir, Nermin. “Çok Kültürlülüğün Merkezinde Sarsıntı: Van Gogh
Cinayeti ve Yansımaları”, **USAKGUNDEM**, 02.11.2004,
www.usakgundem.com, (20.02.2013).

Banting, Keith and Will Kymlicka. “Is There Really a Backlash
Against Multiculturalism Policies? New Evidence from the Multiculturalism
Policy Index” **GRITIM**, Sayı: 14, Sonbahar, 2012, ss. 1-23.

Barker, Jade. “Parliament Debates Contentious Immigration Bill”,
FRANCE 24, 28.09.2010, <http://www.france24.com/en/20100928-controversial-immigration-bill-debate-begins-france-national-assembly-roma-controversy-besson-ec>, (16.03.2012).

Bertossi, Christophe. “France: the State Strives to Shape ‘Chosen
Immigration’”, **CESPI**, 2008, www.ifri.org/downloads/cespi08.pdf,
(18.11.2012).

Bloemraad, Irene. “Multiculturalism has been Canada's Solution, not Its
Problem”, **The Globe and Mail**, 28.10.2010, www.theglobeandmail.com ›
Commentary, (20.12.2012).

Boran, İdil. “The Challenge of Choice Liberal Theory and Public Education in Multilingual States”, **Theory and Research in Education**, Cilt: 1, Sayı: 2, 2003, ss. 228-244.

Bryant, Lisa. “Wearing of Religious Symbols in French Schools Sparks Debate”, **Worldnews**, 10.11.2003, worldnewssite.com/.../2003-11-10-10-Wearing, (09.02.2013).

Castles, Stephen. ‘How Nation-States Respond to Immigration and Ethnic Diversity.’ **New Community**, Cilt: 21, Sayı: 3, 1995, ss. 293-308.

Cengiz, Şahin. “Yurt Dışı Göçün Bireyin Psikolojik Sağlığı Üzerindeki Etkisine İlişkin Kuramsal Bir İnceleme”, **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 2, 2001, ss. 57-67.

Cheery Lou C., “Mimicry and Its Discontents: Examining Bhabha’s Multiculturalism as Mimicry and Hybridity”, **Studentpulse Online Academic Student Journal**, Cilt: 3, Sayı: 10, 2011, ss. 1-3.

Connolly, Kate. “Angela Merkel Declares Death of German Multiculturalism”, **The Guardian**, 17.10.2010, www.guardian.co.uk › World news › Angela Merkel, (10.05.2013).

Crumley, Bruce. “Why European Conservatives are Bashing Multiculturalism”, **TIME World**, 23.02.2011, world.time.com/.../why-european-conservatives-are-bashing-multicultura..., (24.12.2012).

Czuczka, Tony. “German State Bans Headscarves in Schools”, **Vlex**, 01.05.2004, topics.vlex.com/tags/tony-czuczka-2696705, (12.01.2013).

Çırakman, Aslı. “Avrupa Fikrinden Avrupa Merkezçilige”, **Doğu Batı (Avrupa)**, Sayı: 14, Ocak, 2001, ss. 28-46.

Deley, Margo. “French Immigration Policy since May 1985”, **International Migration Review**, Cilt: 17, Sayı: 2, 1983, ss. 196-211.

Dickey, Christopher. “Sarkozy’s Right-Wing Rubicon”, **Newsweek**, 17.08.2010, <http://www.newsweek.com/2010/08/17/nicolas-sarkozy-is-courting-right-wing-extremists.html>, (27.12.2012).

Diken, Bülent, Carsten Lausten ve Türkay Nefes. “Hamam”, **Toplumbilim (Avrupa Sineması Özel Sayısı)**, Sayı: 18, Ocak, 2005, ss. 63-76.

Dublet, Angéline E. “France, Immigration and the Policies of Culture: Understanding the French Integration Model”, **Paper-EUSA Conference**, University of Chicago, Montreal, 2007, ss. 1-15.

Duman, Zeki. “Modernden-Postmoderne Geçişte Kimlik Tartışmaları ve Çokkültürlülük”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt: 4, Sayı: 13, Bahar, 2007, ss. 3-24.

Eckardt, Frank. “Multiculturalism in Germany: From İdeology to Pragmatizm- and Back?”, **National Identities**, Cilt: 9, Sayı: 3, Eylül, 2007, ss. 235-245.

Engler, Marcus. “Country Profile: France”, **Focus Migration**, Mart 2007, s. 1-3, focus-migration.hwwi.de/France.1231.0.html?, (15.10.2012).

Evre, Bülent. “Bir Düşünüş Biçimi Olarak Postmodernizm ve Temel Parametreleri”, **Akdeniz İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 13, 2007, ss. 1-23.

Fekete, Liz. “Anti-Muslim Racism and the European Security State”, **Race and Class**, Cilt: 46, Sayı: 1, 2004, ss. 3-29.

Fekete, Liz. "Understanding the European-wide Assault on Multiculturalism", **Institute of Race Relations**, 21.05.2011, www.irr.org.uk/.../understanding-the-european-wide-assault-on-..., (10.01.2013).

Fekete, Liz. "The Coordinated Attack on Multiculturalism", **openDemocracy**, 11.05.2011, www.opendemocracy.net/.../liz-fekete/coordin., (10. 01.2013).

Fritsche, Michael. "Çoğunluğun Sorunu Azınlıklar", **Birikim Dergisi**, Sayı: 28, s. 64-68.

Geißler, Rainer. "Multiculturalism in Canada - A Model for Germany?", **University of Siegen**, www.uni-siegen.de/phil/.../soziologie/.../japan_2003_multican.pdf, (12.01.2013).

Guiraudon, Virginie. "Immigration Policy in France", **National Center for Scientific Research**, The Brookings Institution, Washington DC., 2002, ss. 1-4.

Hagedorn, Heike. "Republicanism and the Politics of Citizenship in Germany and France: Convergence or Divergence?" **German Policy Studies/ Politikfeldanalyse**, Cilt: 1, Sayı: 3, 2001, ss. 243-272.

Hall, Alan. "Multiculturalism in Germany has "utterly failed", claims Chancellor Angela Merkel", **Dailymail**, 18.10.2010, www.dailymail.co.uk/.../Angela-Merkel-Multiculturalism-Germany-u., (21.02.2013).

Hardy, Roger. "Europe's Angry Young Muslims 1", **BBC News**, 07.03.2006, news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4802388.stm, (07.12.2012).

Hazır, Mesut. “Çokkültürlülük Teorisine Çağdaş Katkılar ve Bireysel Haklar-Grup Hakları Ekseninde Çokkültürlülüğü Tartışmak” **Akademik İncelemeler Dergisi** (Journal of Academic Inquiries) Cilt:7, Sayı:1, 2012, ss. 1-27.

Hewitt, Gavin. “Failure of Multiculturalism”, **BBC News**, 18.09.2010, www.bbc.co.uk/blogs/.../gavinhewitt/.../failure_of_multiculturalism.h..., (10.02.2013).

Higgins, Alexander G. “Swiss Ban Mosque Minarets in Surprise Vote”, **The Guardian**, 29.11.2009, www.guardian.co.uk › News › World news, (21.02.2013).

İrem, Nazım. “Postmodernizm, Çokkültürcülük ve Avrupa'da Yeni Irkçılık”, **Sivil Toplum Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 5, 2004, ss. 19-35.

Joppke, Christian “Multiculturalism and Immigration: A Comparison of the United States”, **Theory and Society**, Cilt: 25, Sayı: 4, August, 1996, ss. 449-500.

Joppke, Christian. “How Immigration Is Changing Citizenship: A Comparative View”, **Ethnic and Racial Studies**. Cilt: 22, Sayı: 4, 1999, ss. 629- 652.

Joppke, Christian. “Citizenship Between De- and Re-Ethnicization”, **European Journal of Sociology**, Cilt: 44, Sayı: 3, December, 2003, ss. 429-458.

Jura, Cristian. “Multiculturalism – A Confusing European Approach”, **Journal of Politics and Law**, Cilt: 5, Sayı: 2, 2012, ss. 107-115.

Kolb, Holger. "Immigration Into a Non-Immigration Country: The German Experience", **FES-Information-Series**, Cilt: 4, 2008, ss. 1-10.

Kolb, Holger. "The German Green Card", **Focus Migration Policy Brief**, Sayı:3 Kasım 2005, ss. 1-3. <http://focus-migration.hwwi.de/index.php?id=1198&L=1>, s. 2, (11.02.2012).

Kukathas, Chandran. "Liberalism and Multiculturalism: The Politics of Indifference", **Political Theory**, Cilt: 26, Sayı: 5, 1998, ss. 686-699.

Küçük, Bahtiyar. "Norveç Katliamı: Çokkültürlülüğün Miladı mı?", **Euronews**, 28.07.2011, tr.euronews.com > (24.12.2012).

Kymlicka, Will. "Multicultural States and Intercultural Citizens", **Theory and Research in Education**, Cilt: 1, Sayı: 2, 2003, ss. 147-169.

Langenfeld, Christine and Sarah Mohsen. Christine Langenfeld ve Sarah Mohsen, "Germany: The Teacher Head Scarf Case", **International Journal of Constitutional Law**, Cilt: 3, Sayı: 1, 2005, ss. 86-94.

Levinson, Amanda. "Regularisation Programmes in France", **Centre on Migration, Policy and Society**, University of Oxford, Oxford, 2005, ss. 43-47.

Lijphart, Arend. "Cultural Diversity and Theories of Political Integration", **Canadian Journal of Political Science**, Cilt: 4, Sayı: 1, Mart 1971, ss. 1-14.

Lovatt, Roland ve diğerleri, "Foyers in the UK and France: Comparisons and Contrasts", **European Journal of Housing Policy**, Cilt: 6, Sayı: 2, Ocak, 2006, ss. 151-166.

Masroor, Ajmar. "Integration, not Assimilation", **Newstatesman**, 14.06.2007, www.newstatesman.com/politics/2007/06/integration-ready-values, (10.12.2012).

Mestries, Francis. "The French Autumn Riots of 2005 and the Crises of Republican Integration", **Migración y Desarrollo**, ss.117-133 meme.phpwebhosting.com/~migracion/.../e7.p..., 2007, (17.03.2013).

Mostarom, T. Raihanah. "Multiculturalism" in Europe: Losing Faith?", **RSIS Commentaries**, Sayı: 56, ss. 1-2., 12.04.2011, www.rsis.edu.sg/publications/.../RSIS0562011, (12.01.2013).

Musschenga, Albert W. "Intrinsic Value as a Reason for the Preservation of Cultures", **Ethical Theory and Moral Practice**, Cilt: 1, 1998, ss. 201-225.

Nanwani, Shaira. "The Burqa Ban: An Unreasonable Limitation on, Religious Freedom or a Justifiable Restriction?", **Emory International Law Review**, Cilt: 25, Sayı: 3, 2011, ss. 1431-1475.

Ongur, H. Övünç. "Avrupa'da Çokkültürlülüğün İflası (mı)?", **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt: 7, Sayı: 26, 2011, ss. 55-85.

Öngör, Sami. **Coğrafya Terimleri Sözlüğü**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, <http://tdkterim.gov.tr/>, 1980, (16.03.2013).

Özcan, Veysel. "Country Profile Germany", **Focus Migration**, Sayı: 1, Mayıs, 2007, ss. 1-9., <http://focus-migration.hwwi.de/Germany.1509.0.html?&L=1>, (14.11.2012).

Paul, Amanda "Is Multiculturalism in Europe Dead?", **Today's Zaman**, 29.05.2011, www.todayszaman.com/columnist-245422-is-multiculturalism-in-europe, (16.10.2012).

Pison, Gilles. "The Number and Proportion of Immigrants in the Population: International Comparison", **Population and Societies**, Institut National D'études Démographiques, Sayı: 472, November, 2010, ss. 1-4.

Samers, Michael. "Invisible Capitalism: Political Economy and the Regulation of Undocumented Immigration in France", **Economy and Society**, Sayı: 32, 2004, ss. 555-583.

Samuel, Henry. "Marine Le Pen 'Would Beat Nicolas Sarkozy' in Presidential Election", **Telegraph**, 07.03.2011, [www.telegraph.co.uk › News › World News › Europe › France](http://www.telegraph.co.uk/News/WorldNews/Europe/France/), (13.03.2013).

Sauer, Birgit. "Conflicts Over Values. The Issue of Muslim Headscarves in Europe", **Birgitsauer**, 05.05.2006, birgitsauer.org/onlinetexte/Conflicts%20over%20values-1.pdf, (13.01.2013).

Schilcher, Bern. "Etzioni's New Theory: a Synthesis of Liberal and Communitarian Views," **The Journal of Socio-Economics**, Cilt: 28, Sayı: 4, 1999, ss. 429-438.

Schuerkens, Ulrike. "Active Civic Participation of Immigrants in France", **Country Report Prepared for the European Research Project POLITIS**, 25.04.2005, ss. 1-57, www.uni-oldenburg.de/politis-europe, (12.01.2013).

Sciolino, Elaine. "French Vote to Ban Religious Symbols", **New York Times**, 11.02.2004, www.nytimes.com › ... › JEWISH SCHOOL, (08.01.2013).

Siebold, Sabine. "Merkel says German Multiculturalism has Failed", **Reuters**, 17.10.2010, uk.reuters.com/.../uk-germany-merkel-immigration-..., (10.12.2012).

Sonnecken, Dagmar. "Merkel Integration Rhetoric", **EUCE - York University**, 18.01.2011, euce.apps01.yorku.ca/wp-content/uploads/.../Sonnecken-article.PDF, (20.12.2012).

Tibi, Bassam. "Euro-Islam: The Quest of Islamic Migrants and of Turkey to Become European in a Secular Europe", **Turkish Policy Quarterly**, Cilt: 3, Sayı: 1, İlkbahar 2004, ss. 1-15.

Vasileva, Katya. "Population and Social Condition", **Eurostat Statistics in Focus**, 07.07.2011, Sayı: 34, epp.eurostat.ec.europa.eu/.../KS-SF-11-034-E.., (14.11.2012).

Wagener, Andreas. "In the Melting Pot: Integration, Assimilation and Uniform Societies", **Discussion Paper**, 2010, www.sopo.uni-hannover.de/.../Wagener.../imm.., (01.10.2013).

Weaver, Matthew. "Angela Merkel: German Multiculturalism has 'Utterly Failed'", **The Guardian**, 17.10.2010, www.guardian.co.uk > World news > Germany, (08.01.2013).

Wilk-Woś, Zofia. "The Role of Intercultural Dialogue in the EU Policy", **Journal of Intercultural Management**, Cilt: 2, Sayı: 1, Mart, 2010, ss. 78–88.

Wihtol de Wenden, Catherine. "Immigration Policies in the European Union: The Case of France", **Foreign Policy in Dialogue - National Perspectives on EU Immigration Policy**, Cilt: 8, Sayı: 22, 2007, ss. 33-42.

Wihtol de Wenden, Catherine. "Multiculturalism in France", **International Journal on Multicultural Societies**, Cilt: 5, Sayı: 1, 2003, ss. 77-87.

Wohlrab-Sahr, Monika. "Integrating Different Pasts, Avoiding Different Futures? Recent Conflicts about Islamic Religious Practice and their Juridical Solutions", **Time & Society**, Cilt: 13, Sayı: 1, 2004, ss. 51-70.

Yüksel, Mehmet. "Mahremiyet Hakkına ve Bireysel Özgürlüklere Felsefi Yaklaşımlar", **AÜSBF Dergisi**, Cilt: 64, Sayı: 1, ss. 275-298.

Zimmermann, Klaus F. "Tackling the European Migration Problem", **The Journal of Economic Perspectives**, Cilt: 9, Sayı: 2, 1995, ss.45-62.

Zizek, Slavoj. "Avrupa Ne İstiyor? Çokkültürlülük Çıkmazını Aşmak", **Gerçekin Günlüğü**, 28.07.2012, gercegingunlugu.blogspot.com/2012/.../avrupa-ne-isti. (14.03.2013).

Zizek, Slavoj. "A Vile Logic to Anders Breivik's Choice of Target", **The Guardian**, 08.08.2011, www.guardian.co.uk/.../2011/.../anders-behring-breivik-pim-fortuyn, (13.03.2013).

Zizek, Slavoj. "Liberal Çokkültürlülük Eleştirisi", **Yeniden Atılım**, 03.01.2011, www.yenidenatilim.com/?&Bid=583186, (13.03.2013).

Zolberg, Aristide R. ve Long Litt Woon, "Why Islam is like Spanish: Cultural Incorporation in Europe and the United States", **Politics and Society**, Cilt 27, Sayı: 1, Mart, 1999, ss. 5-38.

İnternet Kaynakları

Associated Press, "Sarkozy: Burqas 'Not Welcome' in France", **CBS NEWS**, 22.06.2009, <http://www.cbsnews.com/stories/2009/06/22/world/main5103076.shtml>, (05.01.2013).

Belgium: 'Multiculturalism has Failed, **İslamineurope**, 03.11.2010, islamineurope.blogspot.com/.../belgium-multiculturalism-has-failed.h, (02.01.2013).

Breaking the Lines: Sarkozy's Presidential Campaign, **The Brookings Institutions**, Washington D.C., 04.10.2007, <http://www.brookings.edu/comm/events/20071004.pdf>, (15.03.2013).

DNA Yasası Fransız Parlamentosu'ndan Geçti, **BBC Turkish**, 24.10.2007, http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2007/10/071024_france_dna.shtml, (15.12.2013).

Egypt Al-Azhar Scholar Supports French Niqab Ban, **Agence France Presse**, 15.09.2010, www.google.com/.../afp/.../ALeqM5jNAnCNRui8FnoLVQ0OSJ8Mj9Qm, (13.01.2013).

France in Turmoil, **Stratfor**, Ekim 2010, http://www.stratfor.com/memberships/174260/analysis/20101021_france_turmoil, (11.01.2013).

France's Sarkozy: Multiculturalism has Failed, **CBN News**, 11.02.2011, www.cbn.com/.../Frances-Sarkozy-Multiculturalism-Has-Failed/, (11.01.2013).

Fransız Devletinin Göçmen Karşıtlığı Artıyor, **NTVMSNBC**, 07.10.2010, <http://www.ntvmsnbc.com/id/25129714/>, (15.12.2012).

Fransa'da Göç Yasası Görüşülüyor, **BBC Turkish**, 18.09.2007, http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2007/09/070918_france_immigrate.shtml, (15.12.2012).

Fransa Raporu, **Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu**, 2009,

http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/belge/fransa_raporu.pdf,
(02.03.2012).

French Burqa Ban Clears Last Legal Obstacle, **CNN**, 07.10.2010,
<http://www.cnn.com/2010/WORLD/europe/10/07/france.burqa.ban/index.html> [hereinafter French Burqa Ban Clears Last Legal Obstacle], (12.01.2013).

French Lawmakers Approve Full Veil Ban, **Agence France Presse**,
13.07.2010, www.google.com/.../afp/.../ALeqM5hjLeFxDv..., (05.12.2012).

French Politics Resumes, **The Economist**, 28.08.2010,
www.economist.com/node/16889547, (07.01.2013).

German Immigration Act, **Federal Foreign Office**, 16.06.2009,
<http://www.auswaertigesamt.de/EN/EinreiseUndAufenthalt/Zuwanderungsr echt.html>, (14.02.2012).

Gunman Kills Dutch Film Director, **BBC News**, 02.11.2004,
news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3974179.stm, (20.02.2013).

Headscarves Face Ban in Germany, **DPA**, Ocak 2004, www.expatica.com ›
... › News › German News, (07.12.2012).

Immigration and Social Security in France: History: 1974-1980, **L'ELAN Expatriation Consultants**, 2009,
<http://www.impatriationauquotidien.com/index.php/en/ressources/history/165>, (10.12.2012).

Jus soli, **Merriam-Webster Dictionary**, 1996, www.merriam-webster.com/dictionary/law , (05.12.2012).

Merkel Says German Multicultural Society has Failed, **BBC News**, 17.10.2010, <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-11559451>, (09.01.2013).

Minister Says New Immigration Policies will Reflect EU Law, **FRANCE 24**, 13.10.2010, <http://www.france24.com/en/20101013-new-immigration-policy-incorporate-eu-law-migration-besson-roma-france>, (16.10.2012)

Multiculturalism is not Dead, **Thenational**, 19.10.2010, www.thenational.ae/news/multiculturalism-is-not-dead-mrs-merkel, (13.01.2013).

Nicolas Sarkozy Declares Multiculturalism had Failed, **Telegraph**, 11.02.2011, www.telegraph.co.uk > News > World News > Europe > France, (10.01.2013).

Nicolas Sarkozy Joins David Cameron and Angela Merkel View that Multiculturalism has Failed, **Dailymail**, 11.02.2011, <http://www.dailymail.co.uk/news/article-1355961/Nicolas-Sarkozy-joins-David-Cameron-Angela-Merkel-view-multiculturalism-failed.html#ixzz2Kj9KwLU>., (10.01.2013)

Roma in France: Frequently Asked Questions, **FRANCE 24**, 14.09.2010, <http://www.france24.com/en/20100914-roma-france-frequently-asked-questions-travelling-people-romania-bulgaria-immigration-policy>, (17.03.2013).

Skills and Talents, **For the Promotion of Economic Migration**, 02.01.2013, <http://www.immigration-professionnelle.gouv.fr/en/new-provisions/sheet/skills-and-talents>, (24.12.2012).

State Multiculturalism has Failed, Says David Cameron, **BBC News**, 05.02.2011, www.bbc.co.uk/news/uk-politics-12371994, (09.01.2013).

The Impact of Immigration on Germany's Society, **Federal Office for Migration and Refugees, Migration and Integration Research Department**, Nürnberg, 2005, ss.1-65. www.emn.at/immigration/docs/b03.pdf, (14.11.2012).

The Melting-Pot that Isn't, **Economist**, 28.07.2001, www.economist.com/node/709901, (17.03.2013).

The Murder that Shattered Holland's Liberal Dreams, **The Guardian**, 07.11.2004, www.guardian.co.uk ›, (22.02.2013).